

VETENSKAPSSOCIETETEN
I LUND
ÅRSBOK

1987

Vetenskaps societeten
i Lund
Årsbok 1987

*Yearbook of
the New Society of Letters
at Lund*

Lund University Press

*Redaktör: Anders Grönvall, Sjögatan 6,
S-223 63 Lund, tel. 046-1235 79*

*Omslagsbilden visar detalj från aulan i Universitetshuset,
efter restaureringen.*

*Det joniska kapitälet är gjutet i Lund under Axel Nymans ledning.
Förgyllningen utgöres av slagmetall.*

*Foto av Ola Terje, februari 1986
Lund University Press, Box 141, 221 00 LUND*

ISBN 91-7966-045-2

Studentlitteratur, Lund 1988

Innehåll

Artiklar

- 5 *Torsten Dahlberg*: Dialektala särdrag i två omstridda tyska dramasamlingar från 1600-talet jämte några bidrag till deras text-historia
- 15 *Carl Fehrman*: Estetikens återkomst
- 81 *Jöran Mjöberg*: 1780-talets amerikanska värld genom utländska glasögon
- 109 *Leokadia Postén*: Lars von Engeström och den polska författningen av den 3 maj 1791 i belysning av hans diplomatiska rapporter 1788–1791
- 135 *Torbjörn Vallinder*: The impact of the American Constitution in Sweden since 1787
- 153 *Alf Önnersfors*: "AD UTRUMQUE PARATUS". Karl X Gustavs sista sjukdom och död 1660

Minnesord

- 163 Povl Johannes Jensen av *Stig Y Rudberg*
- 167 Sven-Gösta Neumann av *Alf Lombard*
- 169 Jarl Hemberg av *Göran Bexell*
- 177 Lars Niléhn av *Göran Rystad*

Vetenskapssocieteten i Lund

- 181 Matrikel
- 192 Verksamheten 1986
- 193 Räkenskaper
- 196 Revisionsberättelse
- 197 Stadgar
- 201 Skriftförteckning

Torsten Dahlberg

Dialektala särdrag i två omstridda tyska dramasamlingar från 1600-talet jämte några bidrag till deras texthistoria

De skådespel, som i denna uppsats kommer att belysas, har förmodats direkt eller indirekt höra samman med de engelska komedianernas verksamhet i Tyskland under 1600-talet. Diskussionerna har varit livliga. Här är inte platsen att gå närmare in på de skiftande uppfattningar, som därvid kommit till uttryck. Jag erinrar endast om att ett i olika avseenden grundläggande arbete för snart femtio år sedan lades fram av G Fredén: *Friedrich Menius und das Repertoire der englischen Komödianten in Deutschland*, 1939. Fredén belyser på ett föredömligt sätt också språkvetenskapliga aspekter och deras betydelse i sammanhanget. Vill man komma längre på denna väg är ett samarbete litteraturhistoria-språkvetenskap i hög grad önskvärt. En avhandling på svenska om de med dramerna förknippade frågorna är under utarbetande vid ett av våra universitet. På författarens önskan undersöker jag här vissa företeelser ur dialektgeografisk och textkritisk synvinkel. Jag hoppas att relationerna mellan texterna kommer att framträda tydligare och att några med en författarfråga sammanhängande problem skall få ytterligare belysning.

De båda samlingsverken är:

- I *Engelische Comedien und Tragedien*, tryckt 1620. Tryckort anges ej. Jag använder här beteckningen ECT. Denna text har ingående behandlats av Fredén (jfr ovan). Som möjlig författare nämner han bergverksdirektören och litteraten Friedrich Menius. Denne utgav 1635 en förteckning över sina tryckta och otryckta skrifter.

Här nämnes bl a "Engelische Comedien 2 Theil", försålda genom G Groszes bokhandel i Leipzig "A:o 1620". Dessa tio skådespel föreligger i textkritiskt nytryck: *Spieltexte der Wanderbühne I*, utg av M Brauneck, 1970.

Det är oklart, om med "andra delen" avses:

- II. *Liebeskampff Oder Ander Theil der Engelischen Comoedien und Tragoedien*, tryckt 1630. Tryckort anges inte. Liksom ECT omnämnes den i Groszes kataloger. Språket har undersökts av C Höfer, *Die Rudolstädter Festspiele I*, 1904, s 209 ff. (Probefahrten, utgivna av A Köster) och av W Richter, *Liebeskampff*, 1910, s 132 ff. (Palaestra LXXVIII). Även denna samling i textkritiskt nytryck: *Spieltexte der Wanderbühne II*, 1975. – Vid angivande av beläggställe hänvisas till sida i *Spieltexte*.

Hur skall man uppfatta orden "2 Theil"? I och för sig kan detta betyda "Zweiter Theil" (saknad punkt efter ordningstal vållar vid denna tid inga problem). Men eftersom man inte erfar någonting om en första del, är denna tolkning knappast trovärdig. Fredén räknar med två delar (s 490). Att *-e* i plur saknas kan bero på rådande apokoperingstendenser eller på att ordet är neutr (beträffande den ändelselösa nom plur i äldre tid hänvisas till Bach II:114)¹; under medeltiden var *Teil* oftare neutr än mask (Lexer)² och detta genus hade ännu i äldre nyhögtyska betydande frekvens. Läser man *Theil(e)* – vilket jag anser vara det enda riktiga – bör slutsatsen bli att Menius 1620 låtit trycka dels ECT, dels en annan text av liknande slag. Här kan *Liebeskampff* tänkas komma in i bilden. Men det finns tyvärr en hake. Menius, som ifråga om andra uppgifter i katalogen tycks ha varit noggrann, måste så sent som 1635 ha känt till att *Liebeskampff* tryckts redan fem år tidigare. Varför har han då inte rättat eller kommenterat sin uppgift? Om jag på denna punkt tillåtes föregripa resultaten av min undersökning, kan endast följande fastställas: Menius som säkert författat ECT, har bevisligen haft tillgång till *Liebeskampff*. Språkligt avviker denna samling så starkt från ECT, att Menius måste uteslutas som författare. Detta hindrar naturligtvis inte – trots de kronologiska svårigheterna – att han kan ha gett ut den eller tänkt ge ut den.

Fredén rekommenderar en språklig analys av *Liebeskampff*. Denna önskan har jag försökt uppfylla.

Menius' uppgift att han skrivit ECT torde ingen kunna motbevisa. Fredén anför en del omständigheter som stöder eller står i samklang

med detta antagande. Menius hade t ex lågtyska som modersmål; ett av de viktigare argumenten är den lågtyska färgen i det högtyska språket. Följaktligen har Fredén, som redan antytts, grundligt undersökt de språkliga beståndsdelarna i ECT och därvid kunnat redovisa en lång rad klart lågtyska inslag.

Innan dessa bevis eller indicier granskas, är det lämpligt att något beröra de högtyska 1600-talstexternas språk. Det i viss mening likriktade medelhögtyska skriftspråket var då ett minne blott. Den följande perioden kännetecknas av nybildningar och dialektala strömningar i olika riktningar; Luthers inflytande hör också till bilden. Detta leder till glidningar inom ordsfatt, morfologi och syntax, ibland också till osäkerhet och vacklan vid betecknandet av språkljud. Den moderna forskningen har visat att åtskilliga ord och företeelser, som av ålder gällt som otvetydigt lågtyska, efter medeltiden nästlat sig in i nyhögtyskan. Detta måste nu beaktas.

Som redan nämnts ligger Fredéns avhandling långt tillbaka i tiden. Min uppgift blir alltså här att kontrollera hållfastheten i hans språkliga kriterier utifrån dagens vetenskapliga ståndpunkt och naturligtvis också att om möjligt uppsåra ytterligare lågtyska inslag.

Fredén behandlar i alfabetisk ordning sådana ord eller konstruktioner, "die niederdeutscher Herkunft sind oder sonst von niederdeutschem Einfluss zeugen" (s 145). Formuleringen är onekligen något elastisk. De enskilda fallen graderas inte efter bevisvärdets tyngd. Så kommer att ske i det följande. För att inte i onödan förlänga framställningen lämnar jag helt åsido de inte så få fall, där kriterierna visat sig vara av tvivelaktig beskaffenhet.

Otvetydigt lågtyska ord i Fredéns förteckning är *achter* 'bak(om)' *helf(f)t* 'halv' (*in den helfften Theil* 138), *knickbeinen* 'knixa', 'niga', till lågtyskt *knickebein* (enligt Paul-Betz³ är äldsta högtyska belägget från 1777), *man(t)* 'blott', 'bara'; *rühcing* 'dolck' (högtyskt *rütling*, jfr närmare undersökning av Ahldén i *Waffennamen*, 1950⁴), *wanne*, *wanne*, *wanne!* (hos Fredén utan översättning) enligt Trübner⁵ 'o, dass doch', 'fürwahr', enligt Richey⁶ – i svensk översättning – ungefär 'oj, oj!' eller 'aj, aj', dvs uttryck för häpnad eller klander.

Med all sannolikhet är också *hangelbeeren* uteslutande lågtyskt. Som Fredén visat, anger det en päronart (mlt *bere* 'Birne'); *b. fressen* betyder 'bli hängd'. Fredéns belägg förefaller helt övertygande. Jag noterar att varken Marzell⁷ eller *Deutsches Rechtswörterbuch* känner till ordet.

Lågtyskt (och nederländskt men veterligen inte högtyskt) är *ent-freien* 'befria', 'rycka loss' etc.

Fullständigt övertygande är Fredéns förklaring av *stechen* i st f *stechen*; de båda verben har i lågtyskan sammanfallit i formen *stechen*. Här har skrivaren omedvetet röjt sitt egentliga modersmål.

Särskilt intressanta är iakttagelserna i följande två fall.

Det första gäller uttryck av typen *sitzen gehen, liegen gehen*, en utpräglad lågtysk företeelse som anger inchoativ aktionsart. Här har alltså en *syntaktisk* konstruktion i modernmålet råkat slinka in i högtyskan. Närmare utredning av denna företeelse hos Magnusson, 1939.⁸

Exempel av typen *traget da keine sorge für*, alltså adverbuppsplitt-ring, är ett lågtyskt fenomen (Trübner II:24).⁹ Jfr också ett belägg hos Mante § 123 *dar scholle we vs ane vrowen* ('freuen').¹⁰

Fredén har arbetat med gott spårsinne och stor noggrannhet. Hans kriterier kan jag komplettera med bara två belägg. *Nun bin ich all todt* (Alter) 551. LBC¹¹ översätter *all* med 'gänzlich', 'durchaus'. I de moderna dialekterna finner man genomgående glidning till 'schon' (jfr Damköhler,¹² Richey¹³, Schambach¹⁴, Woeste)¹⁵. S. 111 står *das dauch nicht* 'das taugt nicht', med lågtyskt *d* för *t*.

Fredéns behandling av ordet *schrâw* 'sned' (scenansvisning) måste närmare belysas. Någon skall hålla en sak snett uppåt, *ins schrâw*. Ordet är här subst.adjektiv. De tyska uttrycken för 'sned' förtjänar en grundlig dialektgeografisk undersökning. Fast står i varje fall att de nordtyska formerna är dels *schrêg* (uttalat *schrêch*), dels *schrât* (med *t* för inljudande *d*). Fredén utgår tyvärr från kontaminationsprodukten *schrâg*, som han belägger i mecklenburgskan. Han tvingas då att förut-sätta en övergång *g* (*ach*-ljud) till *w* och söker stöd hos Sarauw I:387 f.¹⁶

I själva verket skall man som utgångspunkt välja *schrât* med den böjda nominativformen *schrâder*. Eftersom intervok *d* faller bort efter lång vokal, uppstår ljudlagsenligt *schrâer*, vilket lätt attraheras av ord som *blâ(w)er* 'blå', *grâ(w)er* 'grå'. Resultatet blir alltså *schrâ(w)er*. Den oböjda nominativformen för 'blå' är normalt *blâ*, *blâw* (jfr här *schrâw*). För att parallellismen skall vara fullständig, väntar man sig dessutom *schrâ*. Formen finns också i Fredéns material: *schraa* (Mensing IV:392).¹⁷

Om *schrâw* tyder på Schleswig-Holstein (Mensing) eller om *schrâg* blott kännetecknar Mecklenburgområdet (se ovan) är helt oklart. En allmän tumregel är fö att man för inringande av en tysk skriftdialekt

måste till sitt förfogande ha minst ett par sidor sammanhängande text.

Under arbetets gång har jag gjort vissa observationer av textkritisk natur, skärivor i den historiska mosaiken.

Även den som flyktigt läser igenom skådespelen i ECT, finner ganska snart att skrivaren har ett så ofta använt favorituttryck att det i längden verkar nästan plågsamt. Ordet är *hef(f)tig*, synonym till *sehr*, *gar*, *höchst*, *höchlich*.

Betydelseskilnaden mellan *sehr* och *heftig* är naturligtvis ofta minimal. Det är här själva anhopningen och de ibland något bisarra kombinationerna som faller i ögonen. I ECT är *hef(f)tig* tämligen rikt representerat i samtliga texter utom V (Eine kurzweilige lustige Comedia) och X (Ein ander lustig Pickelherings Spiel). Här följer ett urval, som visar detta: I:31, 61, 66, II:91 (*heftig gut*), 111, 121 (*heftig gross*), 122, III:164, 170, 197, IV:225 (*heftig schwer*), 226, V –, VI:347, 369, VII:469 (*sehr und heftig*), VIII: 417 (*heftig sehr*), 514, IX 536, 537 (*heftig wehe*), X –.

De kursiverade siffrorna anger belägg i scenanvisningarna. Av materialet bör man kunna sluta sig till att samma person står både för den löpande texten och scenanvisningarna. Detta är värt att notera, eftersom dessa ganska säkert avspeglar skrivarens vardagsdialekt. Det gäller praktiska ting och han behöver här inte tänka på stilistiska finesser i den språkliga utformningen.

Adverbet *heftig* saknas alltså i dramerna V och X. I det senare fallet kan förklaringen vara att texten är ovanligt kort, omkring 20 sidor (genomsnittet är omkring 60 sidor). Att det omfångsrika dramat V (omkring 75 sidor) avviker från schemat är däremot anmärkningsvärt.

Att V här går sin egen väg är naturligtvis i ett fall som detta inget textkritiskt indicium, om ett sådant inte kan kombineras med mera slagkraftiga företeelser. Detta låter sig göra. V framstår i själva verket som artskild från de övriga ECT-texterna:

1. V uppvisar tydliga apokoperingstendenser (ett par ex bland många är *Muthwill* 314, *Ehr* 298, *der Hur* 326). Intressanta är här en del hyperkorrekta former (av typen *auf den tische* 298).

2. *ch* återges ofta med *g*, särskilt i diminutivformen *-chen* (bl a *Hertzgen* 278, 284, 323, 338, *Krümgen* 333, *Schätzgen* 335, 336). Därjämte står ofta *-chen* och *-(e)lein* (*Engelein* 294, *Kindleins* 295, *Ringlelein* 301 osv).

3. Negationen *nit*, en främst i högtyskan ej ovanlig dialektal variant för 'nicht', är rikligt företrädd (292, 304, 314, 322 osv).

De här redovisade kriterierna delar V med Liebeskampff, såvitt jag kan finna icke med de övriga texterna i ECT. Till detta kommer ytterligare en signifikativ överensstämmelse:

4. Scenanvisningarna i V är skrivna på latin – och så var tidigare också fallet i Liebeskampff. Jag hänvisar till utredningen i slutet av uppsatsen: V ingick en gång i Liebeskampff.

Vi övergår nu till Liebeskampff. Som redan nämnts i inledningen, har texternas språk undersökts av Höfer (1904) och Richter (1910).

Höfer fastställer inledningsvis några mellantyska språkdrag. Av särskilt värde är prefixet *zu-* för *zer-* (Höfer s 209). Området begränsar han till Thüringen. Som väsentligt kriterium nämner han apokoperingen (jfr förra avsnittet). Naturligtvis är *-e* i många fall intakt. Härav drages den tvivelaktiga slutsatsen att dialekten måste ligga på gränsen mellan två områden, med resp utan apokopering. Tack vare ett grundligt arbete av Lindgren (1953)¹⁸ vet vi emellertid med bestämdhet att östmellantyskan med Thüringen helt saknar detta bortfall av *-e* (s 210, med karta s 209). Höfers observation talar alltså snarare mot Thüringen.

Genom den högtyska konsonantskridningen skulle *pp* förskjutas till *pf*. I Liebeskampff finns ett otal belägg med *pp*, i vissa fall *p* (t ex *eselskops* 30, *napp* 380, *Tropfen* 448). Höfers tolkning av fenomenet är av föga intresse. Den riktiga, enkla förklaringen ger Richter s 134: Östmellantyskan inklusive thüringskan är ett övergångsområde mellan lågtyskan och högtyskan, där konsonantförskjutningen inte verkat fullt ut. Man talar numera om mellantyska *appel*-dialekter.

Richter konstaterar s 132 ff att Liebeskampff företer klara thüringska särdrag jämte allmänt mellantyska egenheter. När det gäller ordskatten kan han endast uppdriva tre ord som han anser styrka detta påstående, nämligen *stocken*, *jechen* och *pilpern*; beläggställen och betydelse anges inte. Richter erkänner med all rätt att detta är "überaschend wenig". Resultatet hindrar honom emellertid inte från att längre fram i texten hävda, att "das Gesamtbild des Wortschatzes nach Thüringen weist".

Också Höfer utgår ifrån att de tre orden är typiskt thüringska (s 212 f). För närmare information har jag vänt mig till den moderna Thüringisches Wörterbuch i Jena. Arkivchefen dr Spangenberg har vänligt nog löst problemen.

Stocken: *hat wol lust mit ihr* (Rosina) *zu stocken* (Mannus 358). Betydelsen förefaller att vara 'plaudern'. Ordet saknas i Thüringisches Wörterbuch. Dr Spangenberg känner inte heller till någon form med denna innebörd. Han misstänker – säkerligen med rätta – förväxling med det likabetydande *storchen*, som finns i ordboken (VI:1618). Utbredningsområdet är norra Thüringen, dock har man också förtecknat några östliga belägg. Även Hertel (s 236)¹⁹ känner *storchen* i denna betydelse. Det ser alltså ut, som om *stocken* 'plaudern' närmast är en skrivares förvrängning av det thür. *storchen*.

Jechen: *Also gechende lauffen sie beyde vom Platze* 301. Enligt dr Spangenberg är *jächen* (*gächen*) välkänt i sydvästliga Thüringen och betyder '(ver)jagen', 'antreiben' och liknande. I väster iterativt *jächtern*, i norr *jachtern*. Självfallet föreligger samband med *jagen*.

Pilpern. Schambitasche 349 har missförstått talet om *Bilder* och menar att någon har *gepilpert*. Hertel känner ordet (s 181). Betydelsen är '(schluckweise) trinken', belägg finns norr om Unstrut (dr Spangenberg).

Med en lång rad exempel söker Höfer belysa den thüringska dialektfärgen. I stort sett rör det sig om tvivelaktiga antaganden. En kontroll med kommentar skulle bli alltför vidlyftig. De thüringska inslagen är också utan en sådan utredning säkerställda.

Former som *dapffer* 156, *Dapfferkeit* 215 nämnes inte av Höfer eller Richter. Skrivningen *d* för *t* (oaspirerad tenuis) står i god samklang med thüringskan (Bach II:72 f).²⁰

I samband med diskussionen kring V nämndes en rad egendomligheter som detta skådespel delar med Liebeskampff: apokoperingstendenser (här t ex *Leut* 68, *Lieb* 83, *Wölff* 151. *Kindtauff* 274), skrivningen *g* för *ch* framför allt i *-chen* (i Liebeskampff rikligt belagd) och negationen *nit* (här t ex 34, 44, 57, 72, 75). – Skrivningen *g* för *ch* behandlas inte av Michels,²¹ Moser III,²² Paul-Gierach,²³ Mausser²⁴ eller Bach II.²⁵ Hos Richey finner jag s 88 *Hänsgen* (*un Greetjen*), det enda lågtyska *-gen* jag någonsin påträffat.²⁶ Här står dock *g* för *j*.

Anmärkas bör i detta sammanhang också att både Liebeskampff och V genomgående har *verderben*, inte det typiskt östmellantyska *verterben* (jfr Bach II §65: "Diese Form [mit *t*] ist allgemein thür-ober-sächs").

I motsats till Höfer anför Richter några lågtyska inslag. S 235 står *wat*, två gånger, jämte *dat* (Drewes), s 353 *so gross als ich und du/ein He[er] und eine Sye [sie]* (Schambitasche). Jag kan komplettera med

Du bilderkrettiger Dieb 586 (lågtyskt *kratten, kretten* 'klia [sig]', 'krafsa' etc). Det lågtyska inflytandet är således minimalt. Richter har säkert rätt när han menar, "dass dem Verfasser diese Sprache nicht übermässig vertraut war; er folgt nur der Tradition, die die niederdeutsche Dialektsprache einfach im Drama einlegte (s 136).

Jag gör nu en sammanfattning av resultaten och knyter till denna vissa reflexioner.

Beträffande ECT kan följande konstateras. Om man bortser från V, som är något av en katt bland hermelineer, är alla texterna av enhetlig språkkaraktär, vilket tyder på en enda författare, som fö också stått för scenanvisningarna. Det är vidare klart, att denne hade lågtyska som modersmål (detta framgår t o m av syntaxen). En genomgång av Fredéns grundliga och kringsynta analys av språket i förening med andra kriterier visar enligt min mening att Menius torde vara författaren, vilket denne ju också uppger i sin bokkatalog. Inga språkliga omständigheter talar med bestämdhet för en *gemensam* förlaga.

Språket i Liebeskampff och i ECT företer inga likartade språkliga egenheter (jag bortser här från den särpräglade V). Menius är alltså i varje fall inte författare till Liebeskampff. De argument Höfer och Richter lagt fram i sina dialektdiskussioner är delvis felaktiga. Deras slutsats verkar dock övertygande: språket är i stort sett mellantyskt med få men övertygande thüringska inslag.

Innan vi går in på det texthistoriska, främst förhållandet Menius – ECT-V-Liebeskampff, kan det vara lämpligt att rekapitulera vissa basfakta:

1. Om man bortser från V är texterna i ECT väl sammanhållna.
2. V ingick ursprungligen i Liebeskampff, se även nedan.
3. ECT och Liebeskampff har olika författare. Menius bör ha skrivit det "egentliga" ECT.
4. I ECT är scenanvisningarna skrivna på tyska (i V dock på latin), i Liebeskampff nästan genomgående på tyska.
5. ECT förelåg 1620, Liebeskampff 1630, Menius' bokkatalog 1635.

Att med utgångspunkt från ett ganska sprött material rekonstruera ett historiskt förlopp under 1600-talet kan ha sina risker. Jag skall trots detta göra ett försök.

Menius hade en gång hemma hos sig dels ECT (ännu handskrivet),

dels ett manuskript, som med till visshet gränsande sannolikhet var Liebeskampff (jfr utredningen nedan).

Omedelbart före utgivningen av ECT har Menius självfallet, som brukligt är, gått igenom sina båda manuskriptdelar, i allt över 1 000 skrivsidor, för att se till att ingenting saknades eller kommit fel. En omfattande text i Liebeskampff (V) råkade kanske av misstag hamna i ECT-högen.²⁷ Utöver den språkliga samstämmigheten med Liebeskampff – som onekligen är ett svagt indicium – finns ett vägande bevis på att så verkligen skett, nämligen scenanvisningarna. Dessa har med största säkerhet ursprungligen varit avfattade på latin. I en andra etapp har de – möjligen av Menius – översatts till tyska.

Då var emellertid V redan oåterkalleligen inlemmad i ECT och ”skadan” alltså redan skedd. V undgick därför helt justeringen. Men översättaren i Liebeskampff var inte tillräckligt noggrann. Att den då och då uppträdande maningen *Ad spectatores* ett antal gånger förblev oantastad, är inte särskilt märkligt. Uttrycket kan betraktas som lättförståelig beståndsdel av ”regissörspråket”. Av väsentligt intresse är däremot resterna av det ursprungliga i några scenanvisningar, t ex *jam venit Floretto* 128 och *Vult stringere gladium ad lipothymia impeditur* 145.

Dessa förbisedda uttryck i förening med språkliga fakta förefaller mig vara ett godtagbart bevis för antagandet att Menius också haft Liebeskampff i sin ägo.

Slarvfel är inte alltid av ondo. Hade Menius inte sorterat fel i sina manuskripthögar (?) och hade översättningen av scenanvisningarna från latin till tyska skett med full konsekvens, skulle en koppling Menius-Liebeskampff nu (tack vare länken ECT-V-Liebeskampff) inte kunnat fastställas. Men översättaren må vara förlåten. Han hade hundratals fall att hålla reda på!

Allra sist ser jag mig nödd och tvungen att komma med en brasklapp. Jag är inte den förste som i diskussionen kring ECT för enkelhetens skull använt beteckningen ”författaren”. Mera adekvat hade varit att tala om ”bearbetaren”/”redaktorn”. Utgåvan av ECT bygger naturligtvis på ett grundmaterial som Menius skaffat fram, ordnat, stöpt om, bearbetat och klätt i sin särpräglade språkdräkt. Hur detta underlag en gång var beskaffat är en öppen fråga. Det tillkommer i varje fall inte en dialektgeograf och textkritiker att här hänge sig åt funderingar. Som framgår av rubriken på denna uppsats var min uppgift ute-

slutande att undersöka texternas språk och därav draga de slutsatser materialet medger.

Noter

- 1 H. Bach, Die thüringisch-obersächsische Kanzleisprache II, 1953.
- 2 M. Lexer, Mittelhochdeutsches Handwörterbuch, 1876 ff.
- 3 Paul-Betz, Deutsches Wörterbuch, 1956.
- 4 T. Ahldén, Vier mittelalterliche Waffennamen, 1950.
- 5 Trübners Deutsches Wörterbuch, 1939 ff.
- 6 M. Richey, Idioticon hamburgense, 1754.
- 7 H. Marzell, Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen, 1937 ff.
- 8 E. R. Magnusson, Syntax des Prädikatsverbums im Mittelniederdeutschen, 1939.
- 9 Se under 5.
- 10 A. Mante, Ein niederdeutsches Gebetbuch, 1960.
- 11 Lasch-Borchling-Cordes, Mittelniederdeutsches Handwörterbuch, 1956 ff.
- 12 E. Damköhler, Nordharzer Wörterbuch, 1927.
- 13 Se under 6.
- 14 G. Schambach, Wörterbuch der Fürstenthümer Göttingen und Grubenhagen, 1858.
- 15 F. Woeste, Wörterbuch der westfälischen Mundart, 1930.
- 16 Chr. Sarauw, Niederdeutsche Forschungen I 1921, II 1924.
- 17 O. Mensing, Schleswig-holsteinisches Wörterbuch, 1927 ff.
- 18 Kaj B. Lindgren, Die Apokope des mittelhochdeutschen *-e*, 1953.
- 19 L. Hertel, Thüringer Sprachschatz, 1895.
- 20 Se under 1.
- 21 V. Michels, Mittelhochdeutsches Elementarbuch, 1921.
- 22 V. Mosér, Frühneuhochdeutsche Grammatik III, 1951.
- 23 Paul-Gierach, Mittelhochdeutsche Grammatik, 1929.
- 24 O. Mausser, Mittelhochdeutsche Grammatik I, 1932.
- 25 Se under 1.
- 26 Se under 6.
- 27 Med V kan Menius svårligen avse sin ”del 2”. Texten finns ju mitt inne i ECT. Problemet är svårlöst och jag vill inte hänge mig åt spekulationer, t ex att tryckaren in-gripit och plockat in en text han fått till påseende.

Carl Fehrman

Estetikens återkomst

Ett stycke lundensisk vetenskapshistoria kring
Henrik Schück, Ewert Wrangel, Albert Nilsson,
Fredrik Böök och några till.

1

I andra delen av *Tjänstekvinnans son*, skriven och utgiven 1886, har August Strindberg några lätt ironiska ord om Lundaprofessorn Gustaf Ljunggrens lärobok *Framställning av de förnämsta estetiska systemerna*. ”Två band med fin stil, tryckta redogörelser för olika filosofers meningar om det sköna, utan att någon antaglig definition kommer till stånd” – så faller Strindbergs omdöme.

I själva verket hade Strindberg ett decennium tidigare, då han läste universitetsämnet *estetik, litteratur- och konsthistoria* i Uppsala ägnat ett rätt ingående studium både åt Ljunggrens bok och åt den tyska 1800-talsetetik som där refererades. Det skedde medan han var i färd med att skriva sin seminarieuppsats för Carl Rupert Nyblom, Ljunggrens professorskollega i Uppsala. År 1871 köpte och läste Strindberg den Ljunggrenska läroboken och samma år lånade han från Kungliga Biblioteket andra delen av Friedrich Theodor Vischers *Ästhetik* och Zeisings *Ästhetische Forschungen*.

Gustaf Ljunggrens översikt över de estetiska systemen går i första delen från Kant till och med Hegel; i andra delen behandlas vad som kallas ”Hegels skola”; här ägnas de flesta sidorna åt Vischers av samtiden högt beundrade estetiska tankebyggnad. Vischer var hegelian, i ungdomen nära vän till David Friedrich Strauss; i religiöst avseende var Vischer panteist. Hans estetik kallar Ljunggren ”slutstenen av en mäktig och inflytelserik, fast nu i upplösning stadd filosofisk skolas verksamhet”. Vischers estetiska system är en stor begreppsdiikt, utgående från det skönas idé, innehållsligt bestämd. Med hegeliansk dialektik, med tretal som utvecklar sig ur tretal, deducerar han fram de

estetiska grundbegreppen, belysta med konkreta exempel ur världslitteraturen. Mot det alltför schematiska i hans deduktioner riktar Ljunggren en mild kritik. Dramat var för Vischer den främsta av diktarerna, och Shakespeare, hans ungdoms starkaste litterära upplevelse, den störste av alla diktare. Om ”den dramatiska poesins väsende” har han åtskilligt att säga som kan ha intresserat den unge Strindberg.

Snart gjorde emellertid Strindberg och den unga författargenerationen uppror mot den tyska estetikens formelväsen och krav. Detsamma gjorde de samtida unga litteraturhistorikerna i Sverige, med Henrik Schück och Karl Warburg i spetsen. Hur den tyska estikten lagt sin tunga hand över det akademiska litteraturstudiet i det ämne som ännu hette estetik, litteratur- och konsthistoria, framgår bland annat av en recension som Karl Warburg skrev i tidskriften *Nordisk Revy* årgången 1883–84. Hans anmälan gäller en doktorsavhandling av nyare snitt, Isak Fehrs *Studier i frihetstidens vitterhet. Den politiska visan*. Warburg skriver: ”Under 1860-talet var det ännu rätt vanligt att finna våra doktorander disputerade om någon liten enskildhet i den systematiska ästetiken. Dessa disputationer äro nu till allra största delen glömda och hava näppeligen gjort annan nytta än att skaffa sina författare lagerkransar. Nya, samvetsgranna detaljstudier på litteraturhistoriens område – enkannerligen den svenska – utförda med nödiga arkivforskningar och med en jämförande blick på den allmänna litteraturen, lända i helt annan grad vetenskapen till gagn”.

Samma år som Warburg skrev sin recension utgav Henrik Schück, då docent i Carl Rupert Nybloms ämne i Uppsala, första häftet av sin Shakespearebok. Han går i förordet till attack mot efterromantikens spekulativa skönhetslära och skriver: ”I allmänhet en fiende till den spekulativa ästetiken har jag under studiet av Shakespeare och hans kommentatorer allt mer och mer blivit styrkt om dess oanvändbarhet i litteraturhistorien”. I boken protesterar Schück upprepade gånger och med glatt humör mot vad han kallar en äldre tids litterära sjukdom, ”den äстетiska konstruktionen”. I ett på sin tid ofta citerat yttrande ironiserar han över den samtida tyska estikten i Tyskland ”som väl ej slutar sina spekulativa irrfärder, förr än den lyckats inlägga någon djup tragisk skuld hos den celebra boskap, som utsattes för Ajas’ raseri”.

Att Schück själv under sina studieår – liksom Strindberg – gått igenom den estetiska ekluten kan man gissa sig till av hans bibliotek, nu i Svenska Akademiens ägo. Där finns under ämnesrubriken estetik

inte bara standardverket, Gustaf Ljunggrens *De estetiska systemerna* och Carl Rupert Nybloms *Estetiska studier från 1873* utan också en lång rad av de akademiska Uppsalaavhandlingar från 60-talet som Warburg syftade på. På bokhyllorna står Daniel Klockhoffs *Om den panteistiska estetiken från 1864*, David Solanders *Teistiska estetiken i Tyskland från 1866*, G W A Norrmans *Det skönas formella attributer från 1869* och Carl von Friesens *Om det sublima från samma år* liksom den boströmianske filosofiprofessorn Carl Yngve Sahlins studie *Är det sköna rent från 1878*; också en Lundaavhandling, Erik Wilhelm Lindskogs lilla häfte *Om det skönas begrepp från 1868*, har smugit sig in i mängden av doktorsdissertationer i estetik.

Man kan givetvis sätta i fråga, om Schück någonsin ägnat dessa och liknande verk mer än en ytterst förströdd uppmärksamhet. Intressantare är i så fall hans innehav av estetiska studier av Taine och George Brandes och av Vilhelm Scherers *Poetik från 1888*. Nästan som ett program för hans egen kommande verksamhet verkar titeln på en annan bok inom det kontroversiella området, Hermann Hettners *Gegen die spekulative Ästhetik*, som fanns och finns på hans bokhylla. Den kom ut så tidigt som 1845 och tar upp både Hegels och Vischers estetik till kritisk diskussion. Trots titeln är boken emellertid ett mindre radikalt angrepp än vad man kanske kunnat förmoda; den påtalar estetikens isolering från det empiriska studiet speciellt inom konstvetenskapen. I själva verket kom Hettner först senare, med sina litteraturhistoriska arbeten om europeiskt 1700-tal, att ange riktningen för en kulturhistoriskt och komparativt inriktad litteraturhistoria. Som sådan har han i hög grad påverkat Gustaf Ljunggrens litteraturhistoriska författarskap, sådant det tog form framför allt i Svenska vitterhetens hävder. Schück skrev för eget bruk ett utförligt kompendium över Hettners *Litteraturgeschichte des 18 Jahrhunderts*, använt bl a vid hans föreläsningar.

I Henrik Schücks stora Shakespearebok, som häftesvis började utkomma 1883, fanns ingen plats för estetiska betraktelser om det skönas begrepp, om det skönas attributer, om det tragiska eller om det sublima. Mot estetiska spekulationer och konstruktioner hävdar han en empirisk metod, utgående från de historiskt inramade litterära dokumenten. Men inte minst genom förordet och genom talrika utfall inne i texten kom boken att uppfattas som en programskrift mot en härskande tradition inom litteraturvetenskapen. När Karl Warburg,

Schücks vän och studiekamrat från Uppsalaåren, nu stationerad i Göteborg, tackar för den färdiga Shakespeareboken i ett brev, daterat 4 januari 1885, fäller han några ord om vännens och sina egna framtidsutsikter vid universiteten. Han skriver: ”Varken du eller än mindre jag äro renläriga på den spekulativa ästetikens område, och lägger man vikt därvid *lasciate ogni speranza*”.

Det kunde, som det senare visade sig, finnas skäl för de farhågor som Warburg uttryckte med Dantecitatet. Schücks Shakespearebok hade, en smula oturligt, kommit ut samma år som Gustaf Ljunggren gav ut den andra upplagan av *De estetiska systemerna*, där han fortfarande låtit partiet om Vischer bilda slutstenen. Schück nämner i sin Shakespearebok aldrig Hegel eller Vischer vid namn. Men den insiktsfulle läsaren kunde lätt förstå åt vilket håll hans angrepp syftade. I ett brev till förläggaren Seligmann (citerat i Lars Gustafssons bok om den unge Schück) har han uttryckt sig i klartext. ”Jag lämnar – skrev han – alla Hegelska och Vischerska kategorier åt deras värde”. Och han fortsatte: ”Shakespeare ville säkerligen aldrig åstadkomma någon tragisk hjälte med skuld och straff enligt det Vischerska systemet, och lika litet torde han hava gjort det *mot sin vilja*”.

När Gustaf Ljunggren läst Schücks Shakespearebok tackade han för den i ett brev av den 17/12 1883. Samtidigt riktar han invändningar mot Schücks bryskt avvisande hållning mot allt vad estetiskt betraktelsesätt hette. I ett svarsbrev (6.1.1884) retirerade Schück, försiktigt beklagande att förlaget i reklamsyfte gjort ett citat ur bokens förord. Men han vidhöll sin syn på den spekulativa tyska Shakespeareforskningen och dess resultat. Han skrev: ”Det omtalade utdraget af företalet gjordes /---/ av förläggaren utan min vetskap, och jag skulle ej hava tillåtit det, ty lösryckt tager sig denna passus mer kombattant ut än den var avsedd att bliva. Min avsikt var endast att försvara det historiska betraktelsesättet, och med anledning därav riktade jag några ord mot den spekulativa metod som – särskilt i Tyskland – burit så sorgliga frukter”. Som exempel anför han Ulricis Shakesperebok – från 1839! – som sägs visa vart det leder, när man från ett modernt systems synpunkt studerar en gången tid. ”Vad skall man – fortsätter Schück – i våra dagar säga om en forskare som ur den dramatiska idén söker bevisa, att det eller det stycket härrör från Shakespeare. Till ett sådant misskännande av den filologiska forskningen har den spekulativa ästetiken lett”. Efter att på nytt ha ursäktat sig för tonläget i sin kritik avslutar Schück med dessa ord: ”Någon vän till den spekulativa ästetiken

lär jag väl dock aldrig bliva, men lyckligtvis gör denna vetenskap just därigenom ingen förlust”.

2

Mot slutet av 1880-talet hade Gustaf Ljunggren beslutat sig för att av åldersskäl lämna sin professur i Lund i estetik, litteratur- och konst-historia. Schüeck var intresserad av tjänsten men fruktade att en renodlat estetisk forskare skulle dyka upp som konkurrent. I Uppsala fanns verkligen vid denna tid en docent som ägnat sig åt det estetiska fältet, Frans von Schéele. Också han var docent hos Carl Rupert Nyblom; sedermera skulle han ägna sig åt filosofiskt och pedagogiskt skriftstäl-larskap, en tid verka som redaktör för Svensk Tidskrift och i tidens fullbordan bli chef för Stockholms folkskoleväsen.

Om Frans von Schéeles roll av självutnämnd expert inom estetik kan man läsa bland annat i hans brev till Karl Warburg, där han ger täta rapporter från Uppsala. När Karl Warburgs kortfattade svenska litte-raturhistoria, en elementär lärobok i ämnet, skulle ges ut i en ny upp-laga, erbjöd sig Schéele troskyldigt att komplettera eller rent av ny-skriva ett avsnitt om poetik. Det sker i ett brev av den 29 oktober 1882, där han samtidigt talar om sina egna närmaste planer. De gäller en föreläsning om Tegnér och en avhandling för Nyblom ”om den empi-riska ästetiken i Tyskland (om Fechner, Zeising, Lotze och flera andra representanter för en rent naturvetenskaplig metod inom läran om det sköna).”

Planen har ett visst vetenskapshistoriskt intresse, speglade ström-kantringen inom forskningen på 1880-talet. Fechner, grundaren av den sk psykofysiken var, liksom Lotze, upptagen av att studera de estetiska fenomenen också från de fysiologiska reaktionernas sida. Zeising – som ju för övrigt redan Strindberg läst på 1870-talet – sökte bland annat utreda det ”gyllene snittets” betydelse för skönhetsupp-fattningen. Något radikalt genombrott inom estetikens åstadkom in-gen av de tre; alla hade startat i den idealistiska estetikens kölvatten. Frans von Schéeles tilltänkta avhandling om de nya tendenserna inom estetik blev för övrigt aldrig skriven. Han disputerade i stället år 1885 på en dissertation som hade till ämne äldre svensk estetik av idea-listiskt märke: Samuel Grubbes skönhetslära.

Schéele blev därmed docent hos Nyblom. Det framgår av flera do-

kument att Schück var oroad över tanken att få honom som konkurrent, när det drog ihop sig till professorskonkurrensen i Lund. I ett brev till Warburg av den 28 november 1887 skriver Schück i sin vanliga ironiska stil: "Nu har den behagliga utsikten öppnats för mig att få Schéele till medsökande. Hans mening är att efter Ljunggrens avgång få förordnande i Lund och sedermera i följd av tjänstgöringsmeriter, ådagalagd insikt i professionens 'viktigaste' ämne (ästetik) m m peta mig. Både för hans egen och ämnets skull hoppas jag dock att bondförsöket misslyckas (---) En filosof som litteraturhistorisk professor vore ämnets död och okunnighetens triumf. Utgången är naturligtvis osäker, i synnerhet om Schéele lyckas få min gamle vän och gynnare Wirsén till sakkunnig. Av honom kan jag alltid vänta några smickrande omdömen".

Mindre än ett år senare kunde emellertid Carl Rupert Nyblom meddela sin kollega Ljunggren i Lund i brev av den 16 april 1888: "Av docenter har jag nu icke mera än en, och det är Schück, vilken väl torde vara den som bäst kan upptaga tävlan om en professur. Schéele har gått över till praktisk filosofi, och Warburg har det gott i Göteborg".

När Lundaprofessuren i estetik, litteratur- och konsthistoria förklarats ledig, anmälde sig tre sökande: vid sidan av Schück Ewert Wrangel, Gustaf Ljunggrens docent i ämnet, och, till allmän häpnad, den lundensiska akademiska övermänniskan, docenten i bla filosofi och historia Johan C W Thyré. Schücks kommentar till detta schackdrag av den han kallar "lymmeln Thyré" är obetalbar. I brev till Warburg den 23 mars 1889 skriver han: "Tyvärr är det ej skott på filosofrackor som på annat okynnesfä".

Emellertid kan Warburg snart något lugna sin oroade Uppsalakollega. Han kan meddela vad han i ett brev från Gustaf Ljunggren av 24.1 1890 fått erfara, nämligen att Schück i Lund har "goda utsikter" men att han skulle haft "ännu bättre, om han icke haft det pojkkaktiga utfallet mot ästetiken i företalet till hans Shakespeare". Med anledning av detta Ljunggrens reserverade förord för Schück skyndade Warburg i ett brev tre dagar senare till sin beträngde väns undsättning. Överslättande skriver han till Ljunggren: "Schücks vågade uttalande om den 'spekulativa ästetiken' var väl, så som av motiveringen framgår, fällt i hastigt mod, i föregelsen över de tyska kommentatorernas gränslösa konstruktioner". Allt beror, säger Warburg, på vad man menar med spekulativ estetik. Med en något sofistisk argumentering fortsätter

han: ”Här förefaller det mig som om Schück använt ordet i en mera ovanlig betydelse, nämligen på de filosofiska hårklyverierna över Hamlet osv”. Ty, skriver Warburg förnumstigt: ingen konst- eller litteraturhistoriker kan väl förneka betydelsen av att äga en konstteori: ”man skriver väl ej i litteraturhistoria eller konsthistoria utan att den synes”. – Som en ytterligare förmildrande omständighet meddelar Warburg, att Schück i Uppsala nu föreläser över de estetiska systemen.

I ett brev några månader senare den 7.3.1891 upprepar Carl Rupert Nyblom – nu i sin egenskap av sakkunnig i det aktuella professors-ärendet – samma argument inför kollegan Gustaf Ljunggren: Schück har föreläst och ”läst bra” över estetikens historia. Vad Schück själv privat tänkte om dessa föreläsningar framgår kanske av ett brev till Oscar Levertin av den 31.12.1889. Han skriver där: ”Jag har i mitt anletes svett och under kraftiga svordomar (n b i min svarta själ) offentligen föreläst över det vanvett, som bär det stolta namnet de ästhetiska systemen. Märkvärdigt nog hade jag några åhörare, vilkas uppoffring så rörde mig, att jag efter pinans slut bjöd hela sällskapet på vino rosso och drack brorskål över lag med samtliga martyrerna”.

Frågan om estetikens ställning inom ämnet var i högsta grad aktuell också för Karl Warburg. När en professur skulle inrättas vid Göteborgs Högskola, var Warburg verksam för att estetik, om möjligt, skulle förpassas till tredje platsen i ämnesrubriken. Enligt vad han berättar i ett brev till Schück av den 29.11.1887 föreslog han att professuren skulle få benämningen litteraturhistoria och konsthistoria med ästhetik. Ett kort slag såg det ut som om estetik helt skulle raderas ut ur ämnesinnehållet. Men när saken slutligen skulle avgöras – vilket skedde i Göteborgs stadsfullmäktige – beslöt denna församling med 27 röster mot 18 att estetik skulle återskänkas åt den litteratur- och konsthistoriska professionen – i stället för att gå till filosofien. Då får jag – skriver Warburg till Schück på juldagen 1887 försöka ”skriva ihop något i konstteori för att ej vilken filosofslusk som helst skall kunna undanpeta mig med att skriva något ’spekulativt’”.¹

Ett år senare har Warburgs planer konkretiserats. Men han tvekar fortfarande inför uppgiften och skriver till Schück (15.1.1890): ”Gud vet om jag skall behöva pina ihop 2 ark om lustspelets arter. Råd en stackars empiriker, som önskade att djävulen hade alla ästhetiska system med allt deras följe”.

Själv hade Schück nyss stått inför samma dilemma. I ett brev

27.8.1889 anförtrodde han Warburg sin förhoppning att till nyåret få fram en avhandling i estetikens historia, som skulle behandla ”det tragiska enligt renässansens teorier”, alltså ett estetikhistoriskt ämne. Anledningen var att han ville stärka sin ställning inför den kommande professorskonkurrensen i Lund, där han hade två ting emot sig: att vara ”från Uppsala och ästetisk kättare”.

3

Till sakkunniga för Lundaprofessuren utsågs ämnesföreträdaren i Lund, Gustaf Ljunggren, hans kollega i Uppsala, Carl Rupert Nyblom, och professorn i teoretisk filosofi i Lund, Johan Jacob Borelius. Om estetikens ställning inom ämnet kom några av de avgörande diskussionerna att handla. I ett brev till Ljunggren av den 7 mars 1890 skriver Nyblom: ”Jag har min egen tanke om orimligheten att fordra filosofisk spekulationsförmåga för en professur, som till hela sin natur är avgjort historisk, och jag har aldrig lagt vikt vid annat än den *empiriska* ästetiken, läran om poesien och konsten, jämte ästetikens historia, eftersom spekulatation och empiri länge varit sammanblandade. Det gäller nu för mig att från den synpunkten, vilken jag då den synes mig bero på vetenskapens utvecklingsgång, måste sätta högre än en äldre tids beroende (av) ordalaget i ett kungabrev, utveckla min ställning till den föreliggande frågan. Kunde vi båda i det hänseendet komma överens, så skulle jag känna mig lycklig”.

Tydligen kom de båda professorerna överens och författade ett gemensamt utlåtande. Hur de sinsemellan fördelade uppgiften mellan sig vet vi också, denna gång genom ett brev från Nyblom till Schücks hustru i april 1890; hennes make vistades då som konvalescent i Grekland. Nyblom berättar: ”Ljunggren och jag avgåvo ett gemensamt yttrande, varav den förre skrev inledningen, om professurens historia och omfattning samt därpå beroende villkor för kompetens, och jag omdömet om den sökande. (Schück stod då ensam kvar som sökande) var i Ljunggren fullkomligt instämde”.

Ljunggren utgår i sin del av utlåtandet från ordalydelsen i kungabrevet av 1858. Den lärostol som detta år inrättades skulle ha till föremål ”ästetik i dess både spekulativa och kritiskt-historiska omfattning och sålunda bliva en profession i Ästetik samt Litteratur- och Konst-

historia”. Här talas, fortsätter Ljunggren, om ett ämne, som innehåller *en* filosofisk och *två* historiska vetenskaper, alla likställda. ”Med allt erkännande av särskilt den positiva ästetikens vikt och betydelse för ett grundligt studium av litteratur- och konsthistoria, kunna vi dock icke uppfatta det filosofiska såsom det ämne under vilket de historiska subordinera. (---) Tydligt synes oss vara, att då under *en* profession blivit sammanförda *tre* så omfattande ämnen som spekulativ ästhetik, litteratur- och konsthistoria, av vilka synnerligast de två sistnämnda under de sista decennierna i förvånande grad svällt ut, är man därest man vill såsom *skriftställare* uträtta något av mera varaktigt värde, så gott som tvungen att koncentrera sig på ett eller möjligen två av dessa ämnen, utan att därav följer att man är okunnig i det eller de, som man icke behandlat”. – Med denna motivering kommer de två fram till att Schück – fastän han aldrig lämnat in något specimen i estetik eller estetikens historia – på grund av vad han presterat främst inom litteraturhistoriens område är ”skicklig till skötande av den sökta professionen”.

Den tredje sakkunnige, Johan Jacob Borelius, var av annan mening. Då det blivit klart att Borelius och inte språkvetaren Lysander, som med sin Almqvistbiografi skaffat sig ett namn också inom litteraturhistorien, blivit vald till sakkunnig, skrev Warburg i ett brev till Schück (15.1.1890): ”Dessa filosofer – allt tro de sig om. Borelius som förmodligen ej har en aning om modärn ’empirisk’ ästhetik, skall nu lukta på dig. Det är verkligen ljusblått.” I samma brev ger Warburg detta råd: ”I ditt ställe skulle jag sannolikt antingen ge ut en bok om något ästhetiskt ämne (historiskt förstås, som du nämnde) eller resa ner och hålla en provföreläsning.”

Schück blev inte i tillfälle att följa något av råden. Men för Borelius, som, inom parentes, visade sig åtskilligt bättre bevandrad inom både äldre och nyare estetik än vad Warburg förmodat, var redan frånvaron av speciminering inom den estetiska ämnesdelen ett allvarligt minus. Av Borelius utredning i sakkunnigutlåtandet framgår, att han – i anknytning till det kungliga stiftelsebrevet – ger estetiken en ”central ställning” inom ämnet ”såsom den vetenskap vilken förbinder konsthistoriens och litteraturhistoriens för övrigt från varandra mycket divergerande områden”. Den har också att ange ”normen och måttet för den omfattning och den betydelse i vilken sistnämnda ämnen kunna anses tillhöra denna profession”. Härav följer, fortsätter han, att det måste vara ”den sköna konsten” och ”den sköna litteraturen” som

omfattas i ämnet; inte exempelvis de mekaniska konsterna eller litteraturen i allmänhet.

Medan Ljunggren och Nyblom i sitt gemensamma yttrande tolkade stiftelsebrevets ordalydelse pragmatiskt, med hänsyn till den utveckling som skett inom ämnet, fasthåller Borelius i sin skrivelse en strikt logisk, juridisk tolkning. Eftersom estetiken är och förblir kärnan inom ämnesområdet och eftersom Schück inte visat sig besitta några insikter inom detta fält, kan han inte anses skickad till tjänsten. Han är det så mycket mindre som han proklamerat sig som en ”fiende till den spekulativa ästetiken”; han har fällt sin förkastelse utan att ange giltiga skäl; han har inte heller visat sig äga ”den bekantskap med ämnet, som erfordras för att kunna bedöma nämnda vetenskap”.

När Schück avfärdar de tyska Shakespearekommentatorernas spekulativa tolkningar, skyller han misstagen på forskarnas underförstådda estetiska ståndpunkt: att isolera verken från deras historiska kontext. Men Borelius hävdar, att både Hegel och Vischer ”uttalat den sanningen, att varje konstnär närmast tillhör sin tid och blott i samband med den kan fullt förstås.” Om Schück blott tagit kännedom om samtida tysk estetik, skulle han ha funnit, att en aktuell tysk estetik som Lotze – precis som Schück – klandrat Gervinus Shakespearebok för dess författares böjelse för ”doktrinär konstruktion i enstaka fall”.

Borelius går ytterligare på djupet. Han klandrar ”det ensidiga sätt varpå docenten Schück har fattat och utfört den ästhetiska litteraturhistoriens uppgift”. I Shakespeareboken synes han mer intressera sig för ”de tidsförhållanden och de yttre omständigheter, som hava föranlett eller medverkat vid hans författarverksamhet” än för dennes ”storhet och betydelse såsom dramatisk författare”. Också i de insända åtta häftena av sin svenska litteraturhistoria har Schück endast i ringa grad sysslat med den rena skönlitteraturen. De brevsamlingar han utgivit och de rent historiska undersökningar som han utfört vill Borelius inte räkna som fullvärdiga specimina, även om de kan betraktas som en förberedelse till den egentliga ”ästetiska” litteraturhistorien. Från en sida i Shakespeareboken citerar Borelius Schücks yttrande, att litteraturhistorikern inte ens har ”rätt att bedöma en författare eller ett poetiskt verk, utan blott att konstatera fakta”. Det är en regel, som Schück dock knappast sägs ha hållit sig till. Men, tillägger Borelius, ”då ingen måttstock, finnes utom de enskilda fakta (---) så måste bedömandet av deras värde ytterst överlämnas åt det subjektiva tycket”.

När sakkunnigutlåtandena vid humanistiska sektionens samman-

träde den 21 maj 1890 förelåg, vann Borelius sätt att argumentera föga beaktande; det fanns för övrigt vid denna tidpunkt bara en sökande kvar till tjänsten. Statsvetaren Pontus Fahlbeck framhöll i sitt yttrande, att de akademiska lärostolarna lätt skulle komma att representera antikverade uppfattningar av vetenskaperna eller av förbindelserna dem emellan, om man inte jämkade på författningens ordalydelse med hänsyn till dagsläget. Romanisten Fredrik Wulff vittnade om att den komparativa lärdoms- och litteraturhistorien numera vuxit därhän att den i framtiden skulle behöva en självständig målsman. Borelius filosofikollega, Leander, hävdade att estetikens egentligen vore en "teoretisk filosofisk disciplin och därför såsom sådant ämne tillhör den teoretiska filosofien" – alltså Borelius eget ämnesområde. Volter Edvard Lidfors, de moderna språkens företrädare, diskuterar i sitt inlägg estetikens ställning i dess hemland, Tyskland, där – menar han – den spekulativa estetikens tycks betraktas som en "nästan övervunnen ståndpunkt". Vid Tysklands och Österrikes 29 universitet förekommer spekulativ estetik, hävdar han, över huvud inte i undervisningen. Samtidigt prisar Lidfors Schücks Shakespearebok, som kallas "en av de yppersta Shakespearebiografier som något lands litteratur har att uppvisa" och som blivit positivt recenserad i *Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft*.

Borelius går under fakultetssammanträdet i svaromål på Lidfors inlägg, som han – med viss rätt – menar utvisar en obekantskap med den nyare estetikens. Borelius åberopar Carriere, Schasler, Fechner, Zimmermann, men också Taine, Sully och Hartmann, som alla givit värdefulla bidrag till estetikens utveckling. Heller är det inte riktigt, att de tyska universiteten skulle negligera undervisning i ämnet: i München föreläser professor Carriere om poesins väsen och former, i Strassburg professor Windelband om estetikens historia, i Bonn står Theodor Lipps för undervisningen. För Borelius är motsatsen mellan "spekulativ" och "empirisk" estetik inte avgörande, en motsats som, enligt hans tankegång inte var implicerad i den ursprungliga föreskriften av 1858.

Martin Weibull, historieprofessorn, talar i fakulteten för historiens sak. Ämnet estetik, litteratur- och konsthistoria har förändrats i takt med "de historiska studiernas allmänna framskridande". Han protesterar mot "bindandet av det vetenskapliga livets fria rörelse genom yttre lagbud"; i gengäld borde ämnesbeteckningen – som i tidigare universitetsdiskussioner varit på tal – ändras. Att Schück i framtiden skul-

le visa sig kompromissvillig, att han – som några menade – fällt sina domar över estetiken i ”ungdomlig iver”, vägrar Weibull att tro: ”misstron mot den filosofiska ästetiken är här otvivelaktigt en konstitutiv”.

Röstningen i fakulteten utföll med åtta röster för Schück; endast Borelius röstade för inkompetensförklaring. Tänkvärt förblir emellertid, att de argument som Borelius anförde mot Schücks sätt att ”fatta och utföra” den estetiska litteraturhistorien i mycket är de samma som i dag – mer än hundra år efteråt – riktats mot hans typ av ”positivistisk” litteraturvetenskap. Här, som så ofta, erinras man om humanvetenskapernas cykliska förlopp.

Den slutliga debatten om professuren fördes i konsistoriet den 27 september 1890. Där var Borelius och Lidforss de två huvudkombattanterna. Lidforss upprepar, att efter Vischer inget spekulativt estetiskt arbete sett dagens ljus, som vunnit mer allmänt erkännande. Lidforss citerar Taine, vars insats karakteriseras som ”en enda protest mot den spekulativa ästetiken”; Fechner vill ställa estetiken på naturvetenskapens grund och fordrar ett empiriskt betraktelsesätt framför ett filosofiskt; mot Hartmann anför Lidforss ett kritiskt yttrande av Borelius själv. Lidforss citerar Claudius Wilkens, estetikdocenten i Köpenhamn, som i boken *Æstetik i Omrids* från 1888 karakteriserat den spekulativa estetiken som ”ofta blott en spekulativ poesi över det sköna, vars abstrakta språk och dialektiska utvecklingsform efter hand väckte den misstämning mot ästetiken, av vilken denna under tidens mera realistiska riktning har måst lida”. – Många av de namn som Borelius fört fram som representanter för den spekulativa estetiken hör, enligt Lidforss, till den nyare, kritiska, experimentella, fysiologiska. – Borelius försvarar sig åter, med att ge en mycket specifik definition åt begreppet spekulativ estetik, motsvarande närmast teoretisk estetik, vari han då vill innefatta också det mesta av den senare estetiken.²

Efter omröstning i konsistoriet, där 19 röstade på Schück och endast 3 anslöt sig till Borelius, var saken de facto avgjord. Schück fick sin professur och utnämning, utan att ha hållit någon profvöreläsning och utan att ha lagt fram något specimen om renässansens estetik.

Från början hade de sökandes antal, som tidigare nämnts, varit tre: vid sidan av Schück hade Ljunggrens docent, Ewert Wrangel, och Johan

C W Thyréén, först docent i filosofi, sedan i historia, anmält sig. Om Thyrééns planer berättar Otto Sylwan i ett brev till Schück av den 26 januari 1889: ”Thyrén ämnar slå världen med häpnad med ett nytt ästetiskt system som han i somras uppfunnit men som ännu är otryckt, t o m oskrivet”. Om dess innehåll är vi i någon mån underrättade genom Axel Herrlins minnesbilder från Borelius seminarier, återgivna i boken *Från sekelslutets Lund*. Thyrééns estetiska betraktelser förmodligen anknutna till engelsk empirisk psykologi blev troligen aldrig nedskrivna; Thyrééns undersökningar i Shakespeares vokabulär stannade på anteckningarnas stadium. Själv drog han sig tillbaka ur konkurrensen, och Schück konstaterade efteråt i ett odaterat brev till Ewert Wrangel från 1890: ”Att en person som *icke* är docent i ämnet och icke däri skrivit en bokstav, tror sig vara kompetent att söka en professur – detta anser jag vara ett oförsynt gyckel både med universitetet och den ifrågavarande professuren.”

Professuren söktes alltså också av Ewert Wrangel, Gustaf Ljungrens elev, docent i Lund sedan december 1888. Han hade bakom sig dels en litteraturhistorisk avhandling om det carolinska tidevarvets komiska diktning, dels en uppsats i *Lunds universitets årsskrift* år 1890 om Edvard von Hartmanns estetiska system i kritisk belysning. Det är det enda specimen i estetik som inlämnats vid professorskonkurrensen och har därför ett visst intresse.

Med all sannolikhet var det på Borelius seminarier som Wrangel fått intresset väckt för Hartmanns estetik. Borelius hade själv tidigt uppmärksammat Edvard von Hartmann, ”det omedvetnas filosof”, och stod från slutet av 1880-talet i brevväxling med honom. Samma år som *Det omedvetnas filosofi* utkom i svensk översättning, år 1887, disputeerade en av Borelius elever, Sven Wägner, på en doktorsavhandling som kort och gott hette *Det omedvetnas filosofi*. Två år senare gav Borelius i en uppsats i *Nordisk Tidskrift* en framställning av Hartmanns lära; tydligen var Hartmann aktuell också på seminarier och vid kollokvier. En frukt av det intresse som i Lund ägnades åt den tyske filosofen – och som delades av Borelius kollega, Leander – var den framställning av Hartmanns estetik som Wrangel gav i sina universitetsföreläsningar år 1889 och som han tryckte följande år.

I den några och hundrasidiga uppsatsen ger Wrangel ett referat av Hartmanns tre huvudarbeten inom estetikens. Det första, *Ästhetische Studien*, innehåller observationer om dramats teknik, reflektioner kring det tragiska och kring det omedvetnas roll vid konstnärligt ska-

pande. *Die deutsche Ästhetik seit Kant* är ett estetikhistoriskt arbete, där Hartmann följer de tre huvudriktningarna i 1800-talets estetiska tänkande som Kant givit upphov till: den estetiska idealismen, känslöestetiken och formalismen. Hartmann mönstrar här de estetiska systemen från Solger till Fechner och dennes estetik "von unten".

I sin *Philosophie des Schönen* avser Hartmann att lägga fram en egen estetik på empirisk grundval. Men i själva verket, hävdar Wrangel, fortsätter Hartmann det estetiska systembyggandet med rötter i Hegels dialektik. Han begynner med det skönas väsende, som har sin grund i *das Schein*, ett estetiskt grundbegrepp redan för Schiller; han utreder det skönas konkretisationsstadier eller modifikationer, bland dem det idylliska, det gråtmilda, det patetiska, det komiska och det tragiska. Ett särskilt intresse ägnas också här åt den roll Hartmann tillmäter det omedvetna: inbillningskraften identifieras med "drömmedvetandets verksamhet". I filosofiska termer avslöjas inspirationen som "det absoluta omedvetna verkan i den konstnärliga anden".

Ytterst vilar Hartmanns resonemang också inom estetiken på vad Wrangel kallar hans genialiska men ohållbara teori om "världsprocessens väsen som det i sig omedvetnas absoluta utveckling och återgående i sig". Wrangels kritik riktar sig i övrigt dels mot Hartmanns systematiseringsdrift, hans lust att indela fenomenen i abstrakta kategorier utan att ta hänsyn till om de har några motsvarigheter i verkligheten, dels mot hans ovilja att belägga sina teser med konkreta exempel ur diktens och konstens världar. Det påpekas, att Hartmann när han reducerar poesien till en "fantasiskenets konst" blir ur stånd att se vad språkdräkt och klanger betyder för den estetiska helhetsverkan.

Som någon vägande vetenskaplig insats kunde Borelius inte betrakta Wrangels huvudsakligen refererande uppsats. I brev till filosofikollegan i Oslo, den hegelianske estetikern M J Monrad, skriver Borelius att den på alltför kort tid färdigställda studien överstigit Wrangels krafter (brev av 3 april 1890). Monrad instämmer: "saadanne Excerpter af et videnskabeligt Verk med tilføjede Anmerkninger (---) kan være nyttige for Forfatteren selv, men egne sig bedst til at blive i hans Pult". (Brev av 16 nov 1890). Schück reagerar med viss nervositet inför Wrangels estetiska specimen och skriver till Warburg (4 februari 1890) med tanke på de lundensiska sakkunniga: "Med god vilja skola de väl lyckas blåsa upp detta obetydliga opus till något betydande". Han fortsätter: "Vad skola då Borelius et consortes säga, när denne medsökande ytterligare ökat sina meriter med en hundra sidor rättrogen

ästetik! Tacka Gud om jag inför denna blandning av skånsk lokalpat-riotism och ästetisk rättrogenhet kan få en kompetensförklaring”. I själva verket drog Wrangel kort tid därefter tillbaka sin ansökan, efter en vink av de sakkunniga. Schück för dessförinnan till Athén, ”en avledare” – skriver Nyblom – ”för den nervösa oro varav han under senare tider var ansatt” (brev till Ljunggren 20 april 1890).

Om Wrangels Hartmannupsats inte visar någon originalitet, var den ändå, som Monrad uttryckt saken, onekligen nyttig för författaren själv. Den gav honom en initiering i 1800-talsetetik som skulle visa sig av värde för hans fortsatta estetiska författarskap och för inriktningen av hans undervisning. Noterna i framställningen hänvisar utom till Ljunggrens och Monrads estetiska arbeten också till moderna framställningar av Taine, Spencer, Helmholtz och den samtide danske estetikern Claudius Wilkens.

Under åren kring 1890, då Wrangel uppehåller den efter Gustaf Ljunggren lediga professuren i Lund, föreläser han dels om frihetstidens litteraturhistoria dels om estetik. Efter föreläsningarna om Hartmann 1889 tar han följande vårtermin, 1890, upp ämnet De sköna konsternas system. I sina tentamina, som går att följa i hans anteckningsböcker termin för termin, försummar han aldrig att ta upp estetikfrågor. Oftast gäller hans tentamensfrågor Ljunggrens De estetiska systemerna. Så tenterar han år 1889 Axel Herrlin – senare docent i filosofi och omsider professor i psykologi och pedagogik – på Ljunggrens bok del 1–11, vidare på Wilkens Omrids och på Hartmanns estetik. Johan Mortensen, senare Schücks elev och docent i ämnet i Lund, får tentamensfrågor på Kant, Hegel och Vischer men har också läst in en modern kurs omfattande Taine och Brandes. Den utländske estetiker som oftast är omnämnd i tentamensprotokollen är den tyska idealismens siste stora systembyggare Friedrich Theodor Vischer.³

5

När Henrik Schück på senvåren 1891 tillträtt professuren, tryckte han sin stämpel på ämnet som en *historisk* disciplin. Han lämnar resolut estetiken utanför undervisningen.

Enligt statuterna av 1891 var varje professor skyldig att utfärda studieplaner. Med sin forne lärare, Carl Rupert Nyblom, och med Karl

Warburg i Göteborg diskuterar Schüeck i brev uppläggningsen av studiet. Han avser, skriver han i brev till Nyblom den 3.9.1891, att göra svensk litteraturhistoria till det centrala i ämnet. Examinanden skall ha rätt att lägga huvudvikten i sin examen antingen vid litteraturens eller vid konstens historia; han föreslår en uppdelning i två ”linjer”. I kurslistan har han – men säkerligen endast av courtoisie mot sin företrädare på orten – bland böcker föreslagit Ljunggrens bok om de estetiska systemerna.

Det är intressant att se, hur Nyblom reagerar på Schüecks kursförslag. ”Min erfarenhet är – svarar Nyblom i brev av den 10 september 1891 – att detta filosofiska är för många hebraiska, men ur den *positiva* estetiken anser jag de propedeutiska disciplinerna, poetik och läran om de bildande konsterna, kunna läras av alla och göra nytta”.⁴

Det visar sig emellertid i fortsättningen att Nyblom, trots allt, har kvar en viss klockarkärlek till estetikstudiet. I yngre år hade han, som framgår av Thomas Olssons avhandling, *Idealism och klassicism*, stått i valet mellan Hegels idealistiska och Herbarts formestetiska ståndpunkter. Vid tidpunkten för brevväxlingen med Schüeck ger han ännu sina studenter möjlighet att välja mellan tre linjer i ämnet. I den ena dominerar litteraturhistorien, i den andra konsthistorien, i den tredje kan man – som han skriver i brevet till Schüeck ”tills vidare” – läsa filosofisk estetik.

”I denna punkt är jag bestämt emot honom” dekreterar Schüeck i ett brev till Karl Warburg hösten 1891. Schüeck vill godta endast de två första valmöjligheterna. Warburg intar samma ståndpunkt och skriver i sitt svarsbrev av den 20 oktober om fordringarna: ”Jag anser i avs å kandidatexamen dem vara utmärkt bra, i synnerhet de två med utslutande av den spekulativa skitpratslinjen”. Vidare pläderar Warburg för att ”historici” som ämnar ta betyget cum laude skall kunna få välja en tredje linje, där litteraturhistoria och konsthistoria slås samman. Ur kurslitteraturen passar han samtidigt på att utmönstra äldre romantisk litteraturhistoria, sådan den skrivits av Atterbom och Malmström. I stället inför han Schüecks egen svenska litteraturhistoria och hans Shakespearesbok i den obligatoriska kursen. När det gäller att fixera ämnets grundkaraktär, är samstämmigheten mellan Schüeck och Warburg total; de skulle ju också inom kort inleda samarbetet för den under bådas namn utgivna svenska litteraturhistorien.

De introduktionsföreläsningar i ämnet som Warburg höll vid Göteborgs Högskola 1891–1892 är bevarade i hans egen utskrift. De ger en

bild av hans syn på det vetenskapliga dagsläget som säkerligen också Schück kunnat godta. Efter en kort historik över ämnets utveckling fram till inrättandet av den professur Warburg tillträtt skildrar han, hur estetiken i Tyskland och i Danmark odlats som en rent filosofisk disciplin. Den spekulativa estetiken dominerade därhän att den ofta ingrep i den litteraturhistoriska och konsthistoriska forskningen; därigenom sköts de historiska elementen åt sidan. På grundvalen av nyromantikens filosofi och hegelianismen utvecklades, säger han, ett "ästetiskt systembyggeri, som i och för sig var beundransvärt men som ofta genom alltför våldsamma konstruktioner tvingade de litterära och konstnärliga fenomenen i systemets Prokrustessäng". Man sökte, fortsätter Warburg, ur vissa definitioner deducera skönhetens lagar. Men, tillägger han, med en suck av lättnad: från detta den spekulativa ästetikens tvångsok har under de senare decennierna de ästhetiska vetenskapernas viktigaste discipliner, litteraturhistoria och konsthistoria, alltmera frigjort sig. Deras metod är inte längre att söka värdera varje enskilt konstnärligt eller litterärt fenomen efter vissa normer som framdeducerats ur en viss definition av det sköna, eller att få fram vissa filosofiska grundtankar ur de berörda författarnas konstverk, såsom särskilt varit fallet med de tyska Shakespearekommentatorerna – här kunde Warburg direkt hänvisa till Schücks Shakespearebok.

När litteratur- och konsthistorien sagt upp estetiken tro och lydnad, är det två andra vetenskaper som får erbjuda modeller och förebilder. Warburg fortsätter: "Litteraturhistorien och konsthistorien hava alltmer gått i skola hos sin syskonvetenskap, historien"; i en senare version lyder meningen "sina syskonvetenskaper historien och filologien", och av dessa lärt metod. "Deras idkare sträva nu att framlägga det historiska sambandet mellan företeelserna på det litterära området, de se dessa företeelser i deras sammanhang med hela kulturhistorien och framför allt de betrakta förbindelserna och strömningarna mellan de olika landen. De använda flitigt den historiska detaljundersökningen: arkivforskningen och källgranskningen. Den ästhetiska professuren är sålunda numera väsentligen en *historisk* professur". Ord för ord skulle dessa ord ha kunnat uttalas av Schück, som ju också hävdade litteraturhistorien som en historisk disciplin, i nära förbindelse med den allmänna kulturhistorien, som själv sysslade med textedering och källkritik och ivrigt förespråkade den komparativa metoden och dess perspektiv.

Helt vill nu Warburg inte skära av förbindelsen med vad han kallar

”den andra polen, den filosofiska”. För att rätt förstå de olika konstskapelserna har den ”ästetiska” vetenskapsmannen att anlita psykologien; därmed kommer han i beröring med ”en gren av filosofisk vetenskap”. Men dessutom, fortsätter föreläsaren, ligger det i sakens natur ”att vid en undersökning av de faktiskt givna företeelserna på litteraturens och konstens område, för oss framträda vissa lagar, av vilka vi erhålla en konsternas teori, som för oss uppställer varje konsts väsende, gränser och arter”. Warburg hänvisar i detta sammanhang till Aristoteles, av Lessing utnämnd till Poetikens Euklides. För att ytterligare framhäva Aristoteles betydelse åberopar Warburg ett yttrande från en samtida estetiker, Königsbergsprofessorn Baumgart, vilkens *Handbuch der Poetik* från 1887 han anför som en av källorna för sin framställning. Noga sett, säger Baumgart, ges det bara en sorts konstteori som för till positiva resultat, nämligen den Aristoteles-Lessingska, som ur de givna konstnärliga företeelserna letar fram de allmänna lagarna. Endast på denna induktiva grund kan man nå fram till en teori om det sköna som inte förlorar sig i abstraktioner.

Då Warburg förberedde dessa Göteborgsföreläsningar stod han i nära brevkontakt med Uppsalavännen Frans von Schéele, som bistod honom dels med hänvisningar till nyare konstvetenskaplig litteratur, dels med avskrifter av kollegier som hållits i Uppsala, bl a det kollegium som Schéele givit i litteraturhistoria och de ”ästetiska” systemerna (brev till Warburg av den 18.2.1891). Själv hade ju Schéele tidigare förberett en skrift om ”den empiriska ästetiken i Tyskland”; å tyskt håll leder flertalet källhänvisningar också i Warburgs föreläsningsskript. När Warburg talar om en konstteori som för till ”positiva” resultat är hans användning av adjektivet helt i det nya vetenskapsklimatets anda, liksom utdömandet av allt inom litteraturhistorien och konsthistorien som har tycke av ”konstruktion” och ”spekulation”.

Om Schück under sina Lundaår 1891–1898 inledde någon föreläsningsserie med en liknande metodisk programförklaring, är inte känt. Först år 1907 publicerade han en kort uppsats med titeln *Litteraturhistoriska metoder*. Det är hans enda mer teoretiskt hållna bidrag till litteraturhistorisk metodologi, ytterst summariskt och i ton och innehåll mer konciliant än hans tidigare korta principuttalanden i böcker och recensioner.

6

Under professorsåren i Lund föreläste Schück omväxlande om konst- och litteraturhistoria. Föreläsningar och seminarieövningar ägnade han uteslutande åt äldre perioder. Höstterminen 1891 har han lagt upp en fortlöpande seminarieserie kring Spegel; några av Spegels manuskript har han låtit låna ned till Lund; det är vid dessa seminarier som Ewert Wrangel lägger fram en studie över författarfrågorna kring *Guds verk och vila*, som senare publiceras i Samlaren. Schücks kollega i Köpenhamn, den med honom vetenskapligt samstämde Julius Paludan, betygade i brev sitt intresse både för ämnet och för den i Danmark okända seminarieformen.

Följande vårtermin, 1892, sysslar seminariet med den heliga Birgitta; Fredrik Vetterlund får som uppgift att redogöra för de tre äldsta Birgittabiografierna och Otto Sylwan för Birgittas förfäder. Vårterminen 1895 föreläser Schück dels om äldre svensk litteratur från runinskrifterna till magister Mathias, dels om tysk litteratur från reformationen till Opitz; bland de antecknade åhörarna finns Lauritz Weibull, Knut Stjerna, Fredrik Vetterlund och Johan Mortensen. Vårterminen 1896, då Schück slår samman de lägre proseminarierna och de högre seminarierna, har han som tema Litteraturens förhållande till kulturen under 1600-talet men tar också upp svensk medeltid, engelsk renässans och tysk humanism; också i dessa övningar deltog Lauritz Weibull, den av Schücks Lundaelever som synes ha tagit djupast intryck av Schücks "positivistiska" vetenskapssyn. Höstterminen 1896 inställs seminarieövningarna, då alltför få anmält sig; Schücks föreläsningar behandlar egyptisk och antik arkitektur; en blivande lundensisk arkeologiprofessor, Otto Rydbeck, hör till dem som skrivit sig på deltagarlistan.

Av de seminarieuppsatser från Schücks Lundatid som bevarats – några tryckta som *Meddelanden från litteraturhistoriska seminariet i Lund* – har alla ämnen från äldre tiders svenska och utländska litteratur. Påfallande många är, som Harald Elovson iakttagit i en uppsats om Albert Nilsson som komparatist (Skandia 1941), utslag av seminarieledarens intresse för komparativ metodik. Ernst Norlind gör i sin seminarieuppsats en jämförelse mellan italiensk och fransk renässans. Hilma Borelius skriver om huvudpunkterna i den Rönarsdka skolans program och en andra uppsats om striden mellan Ben Jonson och Dekker-Marston. K G Ossiannilsson skriver sin uppsats om Molières

Don Juan. Andra lundensiska studiosi skriver sina examensuppsatser om den litterära beröringen mellan Frankrike och Sverige under medeltiden, om relationerna mellan Danmark och Sverige under samma epok, om den engelska litteraturens betydelse för den svenska under frihetstiden. Man letar förgäves bland femtioalet bevarade uppsatser efter något ämne som tangerar estetiken vare sig i dess empiriska eller spekulativa form.

Några få av Henrik Schücks elever hann under hans korta Lundatid fram till doktorsavhandling. En av dem var den sedan som konsthistoriker bekante John Kruse; hans doktorsspecimen om Hedvig Charlotta Nordenflycht var i huvudsak komparativt orienterat. En annan av eleverna var Johan Mortensen, ”den mest begåvade av mina lärjungar” kallar honom Schück i ett brev till kollegan Warburg (22.10.1896). Han disputerade 1897 på en avhandling om *Profandramat i Frankrike under medeltiden*.

Det är uppenbart att Schück, trogen sina grundsatser, gjort allt för att förankra litteraturhistorien på en betryggande historisk och filologisk grund. Samtidigt har han gjort vad han kunnat för att utrota allt som kunde påminna om äldre eller nyare estetik. Om den mot estetiken fientliga atmosfären i det litteraturhistoriska Lund, där Schück förde befälet, har vi bland annat ett vittnesbörd från en av hans dåvarande elever, Fredrik Vetterlund. Denne var till sin läggning en senfödd romantisk idealist, tidigt orienterad i samtida tysk estetik, där ”Einfühlung” var ett grundbegrepp. Han sökte stöd och sympati för sin syn på dikt och konst hos den danske litteraturhistorikern Valdemar Vedel. Denne hade år 1890 disputerat på en avhandling, kallad *Studier i dansk guldåldersdiktning* och publicerade 1894 sin bok *Svensk romantik*. I ett odaterat brev till Vedel från 1890-talet berättar Vetterlund om sina examensstudier och vedermödor i Lund och om hur ämnet litteraturhistoria uppfattas av hans professor. Av Henrik Schück ges följande karakteristik: ”Han är en tämligen despotisk natur, som fordrar att folk skall se litteratur- och konsthistoriens uppgifter med hans ögon, och det som han intresserar sig för är nu icke det psykologiskt-estetiska utan i främsta rummet hela den yttre apparaten, och detta till den grad att han i fråga om verk, där alla stridsfrågorna äro avgjorda, där intet gräl om datering, uppkomst, invandringsväg, prioritet etc kan uppkomma, där har han intet att säga egentligen. Av samma skäl bryr han sig icke om vårt eget århundrades litteratur och kan icke analysera lyrik. Det ligger en stor och äkta vetenskaplig

rättrådighet i detta, att av fruktan för möjlig konstruktion aldrig tillåta sig en käck och 'briljant' framställning, helst då man icke själv har särskild psykologisk instinkt eller känner sig tvungen att taga itu med själva själslivet bakom Wivallii rättegångshandlingar och Bellmans krogräkningar, men, som ju Brandes säger om något annat, man riskerar väl icke att bryta halsen av sig men – man får också låta själva alprosonerna stå”.

Schück har, fortsätter Vetterlund, bildat skola både i Uppsala och Lund. Det självständiga litteraturstudiet har han satt på undantag. Att trycka rubb och stubb i bibliotekens gömmor blir litteraturhistoriens mål. För egen del redovisar Vetterlund en annan uppfattning av de litterära och estetiska studiernas syfte. Han vägrar att gå under det schückska oket. Det var också först sedan Schück lämnat universitetet som Vetterlund, i början av 1900-talet, disputerade på en doktorsavhandling om *Atterboms Fågel blå*.

Som Tegnér-Oehlschägerstipendiat i Köpenhamn hade Vetterlund redan år 1892 lärt känna Vedel. Dennes föreläsningar om svensk romantik kommenterar han i ett brev (11.9.1893) med orden ”Eder partilösa, humana ståndpunkt gör Eder bättre kvalificerad i vissa avseenden än Georg Brandes att skildra t ex fosforismen, denna bête noire även för våra egna vittra hävdatecknare”.

När Valdemar Vedels bok *Svensk romantik* 1894 kommit ut, skrev Vetterlund en entusiastisk recension i *Svensk Tidskrift*. I sin anmälan ställer han på ett intressant sätt två olika vetenskapsideal mot varandra. Han skriver: ”Vår egen tid har varit det omsorgsfulla källstudiets, det kritiska skiktandets, den flitiga detaljforskningens tid – allt detta som är oundgängligt men som blott icke, och i litterär hävd än mindre än i politisk, får fattas som mål utan, där så ske kan, som medel för nya, syntetiska framställningar. Ty det specialisteri, som är sig själv nog, blir *eo ipso* med alla sina anspråk på vetenskaplighet, en diletterantism så god som varje annan, en pretentiös mantel över bristen på innerlig och levande uppfattning.

D:r Vedels bok är onekligen utan nya uppgifter om författarnas räkningar och hushyror. Men i stället innehåller den åtskilligt icke mindre faktiskt och vetenskapligt om tidevarvets själsliv och tidevarvets konst.”

Som kontrast mot Vedels ”inlevande” typ av litteraturstudium tecknar Vetterlund här antydningssvis bilden av det slag av positivistisk litteraturhistoria som Schück företrädde, dock försiktigtvis utan att

nämna dennes namn. Många år senare skulle Vetterlund i en essay i samlingen *Ur portföljen* (1927) återkomma till motsatsställningen, nu med namnet utsatt. Han spelar ut hela den danska vetenskapstraditionen med Brandes, Vedel och Vilhelm Andersen mot den svenska:

”Nyare dansk litteraturhistorisk vetenskap har stått så högt just emedan den tillika varit återframställande konst. Vad denna levande återframställning av poetiska värden betyder, ser man ej minst, när utmärkta litteraturhistorici av en annan typ sakna den. Det främsta och mest upplysande exemplet är kanske vår egen Schüeck. Hans grundlära, praktiska och orädda böcker gripa aldrig med den skildrade poesins egen själ, färgton, stämning. De gripa över huvud ej, de intressera rent förståndsmässigt. Deras karakteristiker av diktare och i synnerhet diktverk kunna vara än så ’riktiga’ det är dock något mekaniskt över dem; icke ens sina älskade Shakespearedramer återframställer han med levande konst. Schüeck är nu en man som vet vad han vill och vad han kan, och den lyrism, som ej ligger för honom, söker han icke, fri som han är från varje tillstymmelse till pose. Hans ofantliga livsverk har gett så mycket annat och framställt det med enkel och manlig friskhet. Men att poesien är en livsmakt, som rör människolivet i dess innersta, en ärkeängel med palmen eller svärdet, det förnimmer man aldrig direkt hos den svenska litteraturvetenskapliga historismens främste bärare, så som man förnimmer det hos Brandes, Levertin – och Valdemar Vedel”.

Personligen kom Vetterlund aldrig att stå Schüeck nära, ansåg sig snarast motarbetad. Han var Ljunggrens elev, disputerade omsider för Wrangel, och spelade en viss roll för den unge Fredrik Bööks orientering mot romantikstudiet.

Själv sökte Henrik Schüeck sitt umgänge inte bland estetiker utan bland historiskt orienterade kulturforskare. I Lund var universitetsbibliotekarien Elof Tegnér en av hans närmaste vänner. I det närbelägna Köpenhamn sökte han upp sin kollega Julius Paludan som fö medarbetat redan i tidiga årgångar av *Samlaren*. Kontakt hade han också med folksagoforskaren Axel Olrik, representant för den komparativa historiska forskningsmetoden.⁵

Till Georg Brandes intog Schüeck vid denna tid en avmått attityd även om de två genom Karl Warburgs förmedling verkligen träffades och kom att brevväxla om Shakespeareproblem. Som någon verklig vetenskapsman betraktade Schüeck knappast vid denna tid Hovedstrømningers författare. Tänkvärt är hans omdöme om Brandes i en

anmälan av en av Paludans skrifter: ”En historia så subjektiv som Taines eller Brandes’ är dock i grunden en dikt, och det innebär en fara att kritiklöst förtro sig åt ledare, vilka, så snillrika de än kunna vara, likväl ofta konstruera och se företeelserna i de förutfattade meningarnas ljus”. Att också Schück själv arbetade med vissa Vor-voraussetzungen i sin vetenskap, var han tydligen obenägen att erkänna.

Det är välbekant att Schück aldrig kom att trivas särskilt väl i Lund. Till sin forne lärare, Carl Rupert Nyblom i Uppsala, skrev han med nostalgiska tonfall: ”Lund är i mitt tycke ett slags Herculeum, där man har tillfälle att studera 1850-talets Uppsala. Lärarna äro gamla – ej blott till åren – och det betyder ju mindre, utan även och framför allt till själen”. Det kan möjligen tyckas vara ett hårt omdöme om den stad och det universitet där Schück som fakultetskolleger hade – utom sin gamle motståndare från professorskonkurrensen, Johan Jacob Borelius – språkmän som Volter Edvard Lidfors, Knut Söderwall och Esaias Tegnér d y, en historiker som Martin Weibull och en statsvetare som Pontus Fahlbeck. Men syftet med det citerade brevet skall heller inte glömmas: adressaten var Carl Rupert Nyblom, som just skulle fylla 60 år, Schücks egen lärare i den stad, dit han längtade tillbaka och hoppades snart få återvända.

7

År 1898 kallades Schück att efterträda Nyblom som professor. Samtidigt förordnades Ewert Wrangel att från 1 februari förestå Lundaprofessuren. Han hade under Schücks professorsår i staden som docent hållit föreläsningar i konsthistoria och litteraturhistoria, lett seminarieövningar, haft kurser och enskilda kollegier. Några terminer hade också Otto Sylwan, som 1892 disputerat på en solid avhandling om frihetstidens presshistoria, haft en del av undervisningen. Ingen av dem hade beretts tillfälle att undervisa i ämnets estetiska delar.

Att frågan om estetikens ställning i ämnet dock inte var bortglömd framgår av en diskussion, förd i brev mellan Wrangel och Schück år 1894. Efter att ha talat om sina egna litteraturhistoriska forskningar och sina chanser vid en eventuell professorskonkurrens, skriver Wrangel från Växjö, nyårsafton 1894: ”Men professorsämbetet är *icke blott* i litteraturhistoria och kan ju varken i Lund, Uppsala eller Göteborg förändras utan statuternas förändring: dit räknas också både konsthistoria och estetik. I avseende på konsthistoria tror jag inte nå-

gon annan yngre litteraturhistoriker f n kan anses äga mer insikter än jag.

Estetiken är en ömtålig punkt. Men Du får förlåta mig att även jag är uppriktig: icke utan godtycke kan den av professorn i ämnet negligeras; så anse alla opartiska personer. (---). Jag vet att flera 'vederbörande' talat om denna sak på sista tiden; likaväl skulle man klandra en professor i mineralogi och geologi (nu förenade i Uppsala), om han blott brydde sig om geologien (och tex ansåg mineralogien höra till kemien, såsom den gör i Lund) och man skulle nog klandra Schwerin – såsom Weibull klandrar Fahlbeck – om han framdeles vägrat giva undervisning och examination i historia och detta ehuru historien har en särskild professorsstol (vilket estetiken icke har). – Om därför professuren i filosofi *icke* förändras, så att estetiken komme att överföras på den ena och därför kunna utlyftas från litteraturprofessuren tror jag att opartiska domare hava svårt frånse att estetiken *faktiskt* hör och *enligt lag skall höra* till denna senare. Jag tror näml icke att Din utnämning och Din åsikt i frågan kommer att anses såsom prejudikat – åtminstone icke i Lund”.

Helt följdriktigt inriktade sig Wrangel på att återuppta sina studier i estetik. Det skedde under en studieresa år 1897, då han större delen av tiden vistades vid tyska universitet; så hade ju hans egen lärare, Gustaf Ljunggren, gjort ett fyrtiotal år tidigare. I ett brev av den 4 november från München skriver Wrangel, i försiktiga ordalag, till Schück:

”Jag bereder mig nu så smått på nästa termins arbeten, och har jag redan på min resa både i Leipzig och här fått åtskilliga goda idéer om undervisningens ordnande i det vittomfattande estetiska läroämnet. Det filologiskt-historiska åskådningssättet härskar numera icke oinskränkt; jag hörde i Leipzig t o m germanisten prof Sievers i en föreläsning giva det filosofiskt-estetiska (psykologiska) betraktelsesättet av litteraturen också berättigande.

Av estetikern prof Volkelt i Leipzig blev jag mycket intagen och beklagar nästan att jag ej stannat där. Prof Lipps här, med vilken jag fört korrespondens, är nog skarpare i den rent psykologiska metoden; men personligen är han ej så älskvärd eller meddelsam”.

När Wrangel våren 1898 blir ensam herre på täppan annonserar han i föreläsningskatalogen ”*Offentliga föreläsningar över den moderna estetikens problem*”. I den till fakulteten inlämnade Dagboken redovisar han vecka för vecka föreläsningarnas uppläggning. Efter en inled-

ning om ”den moderna estetikens tendens åt psykologien” följer föreläsningar, där han redogör för estetikens läge i England och Frankrike.Utförligare dröjer han vid tysk estetik *efter* Vischer, med indelningen formalister – idealister. Han talar om Lotze, Volkelt och Lipps, den senare ”Tyskland förnämste nu levande estetiker” men går också in på yngre forskare som Karl Groos, Wölfflin och Hillebrand.

I en andra svit föreläsningar resonerar han om förhållandet mellan det estetiska och det teoretiska, om relationen mellan konst och vetenskap samt om intuitionens begrepp – här har Hans Larssons namn med säkerhet nämnts. Vidare har han berört problem kring estetik och etik och gått in på Zolas och Tolstjojs konstuppfattningar.

Den avslutande sviten av föreläsningar står under rubriken ”Analys av det estetiska intrycket”. Här har han berört ”likhetsassociationens lag”, ”färgharmonien”, ”det mimiska språket”, och det skönas ”modifikationerna”: komik, humor och tragik.

På föreläsningarna byggde Wrangel den senare samma år utkomna boken *Estetiska studier*. Redan upptakten till boken innehåller en programförklaring. Han tar polemiskt sin utgångspunkt i ett arbete av Carl Rupert Nyblom från 1894 med titeln *Skönhetslärans huvudbegrepp*, dock försiktigtvis utan att nämna författaren vid namn. Wrangel citerar direkt ur boken, där det heter att estetiken ”förefaller ha löpt linan ut” och inte tycks ha något mer att säga, eller åtminstone ”för ögonblicket synes förstummad”.

Wrangel tar som sitt uppdrag att gendriva denna uppfattning. Utomlands, konstaterar han, har ”konstläran” fått en renässans. Men kännedomen om denna har ännu inte nått till Sverige. Här tror man fortfarande att Friedrich Theodor Vischer, Zeising och Zimmermann är de sista namnen, och att den tid av nedgång som följt efter de stora systemens tillkomst räcker ännu. Verkligheten är en annan. Läser man utlandets nyare litteratur och tar kännedom om hur undervisningen drivs i dessa fack, ”finner man lätt att ett uppsving i estetiken gör sig gällande”.

Den systemskapande, idealistiska estetiken med dess metafysiska förankring föll, eller trängdes tillbaka, inte bara på grund av den spekulativa metoden eller sina regulativa anspråk: hela tidströmningen bidrog till dess fall. Men estetiken har inte – som Nyblom menade – stått stilla sedan Vischers dagar. Wrangel tar hem en poäng genom att påpeka, att Vischer själv, mot slutet av sitt liv, slog den vetenskapliga världen med häpnad genom att komma fram med en kritik av sitt eget

system, i en skrift kallad *Kritik meiner Ästhetik*. Redan på 1880-talet övergav han sin dialektiska, från Hegel övertagna utveckling av de estetiska begreppen och krävde att estetiken skulle operera från en empiriskt psykologisk bas. Estetiken befinner sig, försäkrade Vischer nu, bara i sin början.

Hos andra estetiker i Vischers generation kan man iaktta en liknande omsvängning. Men de estetiker som främst intresserar Wrangel, i boken liksom i föreläsningarna, tillhör en senare generation. I ett kort avsnitt om franska insatser på området nämner han bl a professorn i Nancy, Paul Souriau, med hans arbete *La suggestion dans l'art* från 1892. Vid sidan av denne presenterar han Jean Marie Guyau med skriften *L'art au point de vue sociologique*, utkommen 1889. Utförligare refererar Wrangel verk inom den nya "psykologiskt estetiska" forskningen i Tyskland, skrivna av förespråkarna för en estetik "von unten". Hit hör Fechner med hans experimentella estetik; hit räknas Robert Vischer, son till Friedrich Theodor, hit hör också Karl Groos med arbeten om djurens och människans lekar.

Som nyckelfigurer i den nya riktningen för Wrangel fram Johannes Volkelt och Theodor Lipps. Han skildrar, hur Volkelt i sin lärosal vid Leipziguuniversitetet samlar en hundrahövdad publik av studenter med sina föreläsningar om det tragiska. Volkelt har haft lyckan att överleva "estetikens förfallsperiod" och kan nu på nytt se ungdomen vända sitt intresse till en estetisk litteratur- och konstbetraktelse. Ur Volkelts mun citerar han ett yttrande om tidens ungdom, som nu, liksom förr "sehnt sich nach Gesichtspunkten".

Från Theodor Lipps föreläsningssalar och seminarielokaler ger Wrangel en rapport som i lika hög grad tyder på estetikämnets nya popularitet; också på det psykologiska seminariet i München och i studenternas Psychologischer Verein dryftas estetiska frågor. I samband med Lipps teorier får Wrangel anledning att gå in på innebörden av termen "Einfühlung", känsloprojektion, ett begrepp som spelar en så viktig roll i hela den nyare tyska estetiken.

Först från erfarenhetsstudiets grund kan man stiga upp till de allmänna principerna, först efter ett genomfört empiriskt studium blir en gruppering av de estetiska företeelserna möjlig. Det är en insikt som Wrangel redan hävdad i sin studie över Hartmanns estetik och som här ytterligare poängteras. – Som målsman för Taines åsikter och metod på nordisk botten nämner han Georg Brandes. I ett resonemang om gränserna mellan det teoretiska och det estetiska området hinner han

slå ett slag för Hans Larssons skrift *Intuition* från 1892.

Under framställningens gång för Wrangel fram också en rad kontinentala företrädare för konstvetenskap och vetenskapsteori. Han är sannolikt en av de första som uppmärksammat Bernard Berensons arbete om den italienska renässansen, här nämnt vid sidan av Heinrich Wölfflins bok *Renaissance und Barock*. Wrangel ger också en kort presentation av Wilhelm Dilthey och hans skrift *Das Schaffen des Dichters. Bausteine zu einer Poetik*. Den unge Max Dessoir nämns; hans väsentliga insatser kom, liksom Diltheys, att falla först under 1900-talet. Yrjö Hirns tidiga arbeten, som i Norden inleder en självständig gren av den psykologiska estetikens, syns ännu inte ha kommit inom Wrangels synkrets. Och med all sin strävan att följa med sin tid och representera den nya, empiriska inriktningen har Wrangel ännu kvar en viss reverens för vad den äldre estetikens åstadkommit. Man tror sig höra ett eko av samtal med hans lärare, Gustaf Ljunggren, när han tecknar en framtidsvision mot en tid, då "den metafysiska skönhetsläran åter härskar, ehuru under nya former, mindre skolastiska än fordom".

Viktigare på sikt är det principuttalande om förhållandet mellan estetik och litteraturhistoria, som Wrangel fäller på en av bokens sidor. Han noterar de förändringar som hänt inom litteratur- och konsthistorien under den nyss förgångna tid, då estetikens stod som lägst i kurs. Konsthistorien drevs in i "en arkivalisk och teknisk riktning", litteraturhistorien i en "arkivalisk-filologisk". För att exemplifiera denna tendens inom litteraturhistorien nämner han inte – vilket kunde ha legat närmast till hands – Henrik Schück. Men att direkt peka ut ämnets tidigare företrädare i Lund och sin egen eventuelle sakkunnige, då professuren skulle återbesättas, hade varit föga opportunt. Han nämner i stället – kanske som ett tacknamn – Wilhelm Scherer. Denne var den kändaste företrädaren för strikt historisk och filologisk orientering i samtida tysk forskning, med viss böjelse för en naturvetenskapligt orienterad, positivistisk historiesyn. Det var säkerligen Wrangel välbekant, att Scherer, liksom Hermann Hettner, hörde till Schücks erkända och flera gånger återopade förebilder inom vetenskapen. I uttalandet om Scherer kan man läsa in en antydning om vad Wrangel, och flera med honom, ansåg vara den schückska forskningens och undervisningens begränsning och brist. Att Scherers försök inom estetikens – en postumt utgiven *Poetik* – var ett av hans svagaste arbeten, där hans "förakt för estetik och logiskt ordnad konstteori

hämmat sig och låtit honom framstå svagare än någonsin i de teoretiskt resonerande partierna av hans litteraturhistoriska framställningar” är något som Wrangel med vissts välbehag konstaterar.

TVå reaktioner på Wrangels skrift, en utebliven och en positiv, kan förtjäna att noteras. Den uteblivna är Henrik Schücks. När han i ett brev av den 12.12.1898 tackar för att Wrangel sänt honom ett exemplar av boken, är han nödsakad att samtidigt meddela, att en av hans döttrar tyvärr råkat städa undan boken bland en bunt tidskriftshäften – man kunde nästan vara frestad att tolka det som en felhandling av det slag som Freud studerat i *Vardagslivets psykopatologi*. Nu är visserligen, får vi veta, skriften återfunnen, och Schück skall uppbygga sig med den under kommande julhelg. Sedan hör vi aldrig om den mera.

Den positiva reaktionen kommer, inte oväntat, från Fredrik Vetterlund. I *Nordisk Tidskrift* publicerar han en utförlig anmälan. Han börjar med att hävda ”den visserligen kätterska meningen att estetiken – vår gamla estetiska skönhetslära – över hövan blivit förtalad.” Ty, fortsätter han, under sin metafysiska förklädnad förråder också den äldre estetiken mer av psykologiska sanningar än man varit van att lägga märke till. Som exempel anför Vetterlund den danske filosofen Gabriel Sibberns bok *Om Poesi og Kunst*.

Med Henrik Schück i tankarna – om än inte i pennan – förklarar Vetterlund att misstron mot estetiken vid universiteten i Sverige utvecklat sig till ”den förhårdande formen av en *docta ignorantia*, vilken sjukdom, som bekant, hos redan angripna individer är tämligen obotlig”. Mot bakgrund av denna svenska intellektuella miljö prisar så Vetterlund Wrangels *Estetiska studier* som ett lovande tecken på att en förändring är på väg.

Med särskild emfas understryker Vetterlund värdet av presentationen av Volkelt. Om Wrangels bok och den därunder skymtande grundåskådningen sägs, att den – på samma sätt som Volkelts i Tyskland – ”står århundradets stora idealistiska forskning nära”. Wrangel deducerar givetvis inte sina satsar på samma sätt som den tyska idealismens filosofer gjort, men – hävdar Vetterlund – alla de goda resultat som, trots bristfällig och abstrakt formulering, överlevt de senaste årtiondenas angrepp, återfinns och försvaras i hans bok: konstens intresselöshet, konstens roll och ansvar som kulturmakt. Detta Vetterlunds omdöme motiveras också av den andra, relativt fristående hälften av Wrangels *Estetiska studier*, där författaren ger sin syn på en rad samtida fenomen inom konst, filosofi, litteratur och musik: Böcklins måle-

ri, allkonstverket hos Wagner, Tolstojs skönhetshat, Nietzsches hyperindividualism, Zolas och hans efterföljares naturalism.

Besläktade frågor tog Wrangel upp i de ämnen för skrivningar i estetik, som han nu, från och med 1898, åter delar ut till sina studenter. I december 1898 anger han som ämnen *Konsten och moralen* och *Om tendens i konsten*. I januari 1899 ställer han tentamensfrågan *Är grundsatsen l'art pour l'art berättigad?* och överlåter i september samma år till övervägande ämnet *Humorn såsom diktarens grundstämning*. Det är uppenbart, att han redan under sina vikarieår på professorstjänsten avsåg att åstadkomma ett klimatskifte inom sitt ämne. Genom att varva estetiska och litteraturhistoriska ämnen för både föreläsningar och tentamensfrågor återför han förhållandena till den situation som rådde under Gustaf Ljunggrens professorstid.

Om Wrangels intresse för estetik vid denna tid vittnar den anmälan han den 23.10.1898 i *Lunds veckoblad* skrev av Hans Larssons nyutkomna bok *Poesiens logik*. Med en återblick på Hans Larssons tidigare arbete refererar Wrangel den lundensiske filosofens syn på intuitionen som grundvalen för det estetiska livet. Syftet med den nya boken är, framhåller Wrangel, att utreda det logiska, det teoretiska värdet hos konsten, så som det manifesteras i metaforer, sinnesanalogier, poetiska figurer, i ordval, rytm och komposition. Ett slutomdöme i recensionen lyder: "Det uppslag han ger till *litteraturpsykologi* kommer icke att förbli obeaktat".⁶

I Svenska Dagbladet recenserades Hans Larssons bok av nittioalets ledande kritiker, Oscar Levertin. På sikt fick *Poesiens logik* större uppmärksamhet och vida större betydelse än Wrangels mer kompilariska *Estetiska studier*. Hans Larssons originella poetik väckte gensvar i Harald Höffdings och Valdemar Vedels Danmark. Vedel, som genom Höffding kände till Hans Larssons första arbete, *Intuition*, skriver i ett tackbrev om den nya boken: "Hele Læren om Aktualiseringen af Bevisthedsindeholdet forekommer mig overordentlig oplysende". Han jämför aktualitetsprincipen hos Hans Larsson med Alfred Fouillés "idée-force" och skriver, efter att ha prisat kapitlet om de poetiska figurerna och deras logiska innebörd: "Naar man i Æstheten taler om Anskulelighedes princip som det de poetiske Figurer kan afledes af, er man jo i Grunden inde paa at betone ikke disse Figurers Stemningsværdi, men deres logisk-theoretiske Værdi. Men Deres hele Maade at behandle hele Poesien som intuitiv Logik fornyer alt paa en frugtbar Maade."

I själva verket faller Hans Larssons och Ewert Wrangels insatser för att återupprätta estetikens renommé in i ett allmänt tidsmönster: den svenska – och för den delen också den danska – nittitalismens. Till skillnad från åttitalsgenerationens författare gjorde nittitalets diktare gärna inlägg i den rent estetiska debatten. I *Hans Alienus* lät Heidenstam en estetisk bekännelse inflyta, så formulerad: ”Skönhetsdriften är tillvarons centrum och de gamla tyska estetikerna kretsar med tunga vingslag om livets kärna”. När samme Heidenstam läst Hans Larssons skrift *Intuition* skyndade han sig att skriva ett brev till bokens författare, där han förklarade sig i mycket, på egna erfarenheters grund, kunna instämma i tankegångarna. Utförligare yttrade sig Heidenstam om sin poetik och om den poetiska skapelseaktens dynamik i *Inbillningens logik*, publicerad 1897, återopad som estetisk källskrift ännu av den Fredrik Bööck som 1913 skrev *Svenska studier i litteraturvetenskap*. Själva titeln på Heidenstams traktat fick ett eko i Hans Larssons år 1898 utgivna *Poesiens logik*. År 1890 skrev Gustaf Fröding sin tidskriftsuppsats *Om humor*, där han ger en estetisk motivering för sin egen nittitalspoesi. Titeln på uppsatsen kunde ha stått som rubrik på någon av 1860-talets avhandlingar i estetik. Resonemangen kan kanske ha givit anledningen till en av Ewert Wrangels nyss citerade estetikfrågor till sina studenter, om humorn som diktarens grundstämning. Det var ett synsätt som Wrangel kunnat inhämta redan i Friedrich Theodor Vischers estetik, och som hans lärare Gustaf Ljunggren tillämpat på Bellmans poesi.

Från början av 1900-talet infogades Wrangels *Estetiska studier* och Hans Larssons *Poesiens logik* ofta sida vid sida i de lundsiska litteratur- och konststuderandes kurslistor. Frågan om estetikens ställning inom ämnet blev något av en provosten, när professuren efter Henrik Schück skulle besättas i Lund år 1899.

Tre sökande fanns till tjänsten: Oscar Levertin, Henrik Schücks docent från Uppsala, nu knuten till Stockholms Högskola, samt de två Lundadocenterna Ewert Wrangel och Otto Sylwan. Till sakkunniga föreslog Lundafakulteten från början Helsingforsprofessorn C G Estlander, Henrik Schück, tjänstens tidigare innehavare, och Julius Paludan, professorn i Köpenhamn. Estlander avsåg sig uppdraget;

detsamma gjorde därefter Schück. Som ersättare för de två valdes C G af Wirsén, Svenska Akademiens ständige sekreterare, och Gustaf Uppmark, konsthistoriker och intendent vid Nationalmuséum.

Valet av Wirsén kan i eftervärldens ögon te sig helt bisarrt. Som vi sett, hade emellertid redan Schück, när han sökte Lundaprofessuren, hyst farhågor för att Wirsén skulle komma att ingå i sakkunniggarnityret 1890. Helt utan meriter för uppdraget var nu inte Wirsén. På en avhandling rörande reformer i fransk vitterhet under sextonde och nittonde seklet hade han kallats till docent i estetik i Uppsala; det hade senare funnits planer att för hans räkning inrätta en personlig tjänst i estetik. För akademien hade han sedan författat minnesteckningar över Oxenstierna, Franzén, Nicander och Bernhard von Beskow samt en skrift om Järta och Geijer.

Samtidigt visar valet av Wirsén som sakkunnig att den universitära professionaliseringen inom ämnet estetik, litteratur- och konsthistoria inte nått långt. Man kan heller inte undertrycka en misstanke om att det bakom valet dolde sig vissa strategiska beräkningar från Lundafakultetens sida. Sannolikheten för att Wirsén skulle föreslå sin vederdeloman på litteraturpolitikens fält, Oscar Levertin, till innehavare av en professur, kan inte ha tett sig överväldigande stor. Och om Levertin ratades, kunde man i Lund räkna med att få behålla en av sina egna på tjänsten.

Hur Henrik Schück skulle ha ställt sig i valet mellan de tre sökandena – om han accepterat att bli sakkunnig – framgår av flera direkta uttalanden. Redan år 1894 hade han sin ståndpunkt klar. I brev till Karl Warburg i maj detta år skriver han: ”Min man är Levertin, som bygger sin karakteristik på ett ytterst omfattande historiskt studium, på ett verkligt inträngande i personlighetens och tidevarvets liv samt därjämte har den sällsporda förmågan att dölja sin lärdom, så att blott de som genomforskat samma gebit kan sentera den. Det är den stora konsten”.⁷

Att Schück drog sig tillbaka från sakkunniguppdraget hade sina skäl. Han menade sig veta, att sektionen i varje fall skulle rösta mot hans rangordning och för den docent som onekligen tjänat för både Rakel och Lea i Lund. I ett brev till sin forne professorskollega, Fredrik Wulff, talar Schück i klarspråk. ”Jag kan icke annat än betrakta sakkunnigskapet som ett spegelfäkteri, och i en lundensisk fars av detta slag vill jag icke övertaga en komparsroll. Jag finner att utgången är given, och jag beklagar detta för Lunds universitet, ty det universitetet,

där jag så länge haft mitt bröd, är mig kärt. Jag beklagar det *icke* därför att jag anser den designerade dålig – tvärtom är han genom sitt intresse kanske den bästa – men jag beklagar det universitet som hellre vill promovera sina egna än taga den som av opartiska sakkunniga ställes främst. Jag tror visserligen ej att C D af Wirsén kommer att rösta enligt sektionens förhoppning – ty därtill har jag för stor aktning för hans kunskaper – men ingen kan få mig att tro, att han icke anlitas för att ej rösta på Levertin, och att svenska sakkunniga rösta efter paroll känner jag. När därför Estlander, som var fullt opartisk, avgått, hade jag ej någon lust att stanna kvar, även om detta hade varit möjligt. Så står det till med den saken.” Det skall tilläggas, att också Estlander, enligt en uppgift i Söderhjelm's Levertinmonografi, ansåg Levertin som den klart överlägsne av de tre.

Nu kom, bland majoriteten av de omsider tillsatta sakkunniga, de olika sökandenas förhandenvarande eller frånvarande produktion inom estetikens område åtminstone formellt att fälla avgörandet. Samma sektion, som ett tiotal år tidigare tillstyrkt Schücks ansökan, trots hans attityd till den filosofiska estetiken, tillstyrker nu Wrangels ansökan, med instämmande i de sakkunnigas motivering: han är den ende som visat insikter i och intresse för estetiken.

Julius Paludan berömmar visserligen främst Wrangels insatser på den komparativa litteraturhistoriens fält, hans undersökningar av den litterära växelverkan mellan Tyskland, Frankrike, Holland och Sverige. Men, fortsätter Paludan: ”Dernæst har han i en Række af Skrifter aflagt Prøve paa sin Indsigt i den almindelige Æsthetik og særligt i sine *Estetiske Studier* fremstillet vor egen Tids Bevægelse paa dette Omraade i en tiltalende, klar og læselig Form, der vidner om nøje Bekjendtskab med fremmed æsthetisk Literatur lige ned til den aller yngste”.

Liknande omdömen om Wrangels estetiska speciminering faller C D af Wirsén. ”Nu har – skriver Wirsén – docent Sylwan icke sysselsatt sig med författarskap inom den filosofiska estetiken; detta är för mig avgörande, ty jag fäster vikt vid att en sökande till den estetiska professuren skall hava visat sig vara hemmastadd även i den filosofiska skönhetsläran”. Ännu hårdare och mer förödande – för den som fällde domen – lyder Wirséns omdöme om Levertin som estetikern: ”Professor Levertin har lika litet som docent Sylwan ådagalagt insikter i den rena estetiken; men värre är, att hos honom filosofisk anläggning tydligen saknas”. Levertin sägs följaktligen icke äga ”fallenhet för att kunna un-

dervisa i den gren av den estetiska professuren som har till föremål ren estetik”.

Den tredje sakkunnige, Upmark, satte Levertin främst. Han gav Wrangel andra och Sylwan tredje rummet. Placeringen av Wrangel motiverade han dels med dennes längre akademiska tjänstgöring dels med hans företräde på det rent estetiska forskningsområdet.

Redan innan ärendet föredrogs i fakulteten i november, hade Levertin tagit tillbaka sin ansökan, besluten att stanna kvar i Stockholm. Fakulteten satte enhälligt Wrangel i första rummet, och utnämningen följde den 30 november 1899.

9

Programmatiskt inleder Wrangel sina föreläsningar under det nya århundradets första termin över ämnet *Diktkonstens teori*. Sin uppfattning om estetikens roll ger han klart uttryck åt i ett remissvar i Filosofiska fakulteten den 14 oktober 1902, då en klyvning av ämnet i två delar, en litteraturhistorisk och en konsthistorisk är på tal. Hans yttrande till fakultetsprotokollet går ut på att litteraturhistorien icke borde studeras utan estetik, ”omfattande åtminstone diktkonstens teori, diktarerna och versläran”. Samtidigt hävdar han att också konsthistorien måste vara förbunden med estetiska studier.

I konsekvens med sin uppfattning om litteraturstudiets inriktning anger han år 1902 som föreläsningssämne *Diktkonstens teori och diktkonstens arter*. Ett föreläsningssammanuskrift finns bevarat på smålappar med rubriken Poetik. Kort framställning av diktkonstens teori i 4 kapitel. Året därefter, 1903, lät han trycka dessa föreläsningar som manuskript under titeln *Om diktkonsten. Kort framställning av poesiens grunder*.

De fyra kapitlen är pedagogiskt indelade i paragrafer. Första kapitlet har titeln *Poesien såsom konst. Dess väsende och betydelse*. För sin bestämning av den estetiska produkten hänvisar han till Hans Larssons begrepp ”en intuitiv syntes”. Redan på några av bokens första sidor finner han anledning att citera Volkelt, Lipps och Taine.

Kapitel 2 i manuskript och bok heter *Den diktande verksamheten*. Här talas bland annat om hur det omedvetna och medvetna föreställningslivet hos diktaren står i ständig växelverkan, understödda av

känsla och vilja; det är lärdomarna från studiet av bland annat Hartmanns estetik som här går i dagen. Om diktkonstens framställningsmedel och om språkets poetiska former handlar det tredje kapitlet. Med konkreta exempel ur svensk och utländsk poesi utreds uppbyggnadens suggestiva kraft, metaforernas och de poetiska figurernas roll, rytmen och de olika versslagets karaktär. "Varje taktart är", förklarar Wrangel, "uttryck för en särskild stämning". – Slutkapitlet, det fjärde, står under rubriken *Diktkonstens arter*. Här får lyrik, epos och drama var sina paragrafer; i särskiljandet av lyrikens olika arter har Wrangel hämtat vissa uppslag från Monrad och Wilkens, som båda har upptagit benämningarna "betraktelsens lyrik" och "samfundskänslans lyrik". Wrangels 40-sidiga lilla lärobok infördes i litteraturlistan för kandidatstudiet i Lund; i ett brev till Schück föreslår Wrangel denne att göra detsamma i Uppsala. Brevet tycks ej ha blivit besvarat och förslaget ej beaktat.

För studieatmosfären i Lund efter sekelskiftet var det av värde att estetiken hade två samstämda företrädare: Wrangel och Hans Larsson. Också den senare besökte under en resa till kontinenten kring sekelskiftet, tydligen efter Wrangels rekommendation, den estetiske filosofen Theodor Lipps i München. I ett brev till Wrangel från Uppsala, daterat den 26 november 1900, tackar Hans Larsson "för dina underrättelser särskilt rörande ditt besök hos Lipps". Han fortsätter: "Du har visst inte den rätta föreställningen om den hänsynslöshet med vilken jag hemsökte stora män under min resa. (---) Det var mig en särskild lisa att sitta hos Lipps en timmes tid. Jag gjorde muntligen reda för de särskilda kapitlen i hela *Poesiens logik*. Efteråt har jag i översättning skickat honom inledningen till densamma". Diskussionerna i München har bl a rört sig om Hans Larssons syn på sinnesanalogierna, vilkas existens och effekt Hans Larsson inte vill föra ned på likhetsassociationernas diskursiva nivå. Efter besöket har Theodor Lipps avlåtit ett brev, där han närmare går in på frågan. "Ich finde bei Ihnen – skriver Lipps – was ich auch bei Psychologen so selten finde, nämlich einen spezifischen psychologischen Sinn. Es ist gewiss so wie Sie sagen, dass die Sinnesanalogien nicht im Dasein eines die 'analogen' Empfindungen gemeinsam begleitendes Gefühl bestehen".

Lipps brev fick en viss betydelse för det befordringsärende, där Hans Larsson stod som sökande till professuren efter Borelius. Hans Larssons vän Wrangel läste upp brevet i Större akademiska konsistoriet i april 1901; det är inte osannolikt att brevet, som Reider Ekner an-

tagit i sin avhandling om Hans Larssons estetik, spelat en roll för det kontroversiella ärendets utgång.

Både Hans Larsson och Wrangel gav i sin undervisning en betydande plats åt estetik. År 1905 anger Wrangel som ämne för sina seminarieövningar *Valda texter med estetisk analys*. Nya föreläsningsserier mellan åren 1908 och 1910 över *Poetik, Dikten och diktaren*, respektive *Diktkonsten och dess arter* pekar fram mot den utförligare lärobok som han var i färd med att skriva. I brev till Paludan av den 18 maj 1910, hans vän och kollega i Köpenhamn, tackar han först eftertryckligt för en uppsats som denne skickat honom "Om digterisk stil". "Jag är, fortsätter Wrangel, nämligen åter sysselsatt med poetik-spörsmål". Den bok han förberedde skulle komma ut år 1912 och hade samma titel som en av föreläsningsserierna: *Dikten och diktaren*.

I förordet till boken preciserar Wrangel bokens syfte och anger den grundåskådning som ligger bakom framställningen. "Dikten är" – heter det, och de följande orden har spärrats – "framför allt ett konstverk och måste betraktas från konstverkets synpunkt. Därför får den historiska och komparativa undersökningen till slut underordnas den estetiska i ordets djupare mening, och denna tar i sin tjänst den språkliga och den metriska". Denna programförklaring går stick i stäv mot Henrik Schücks och den schückska skolans. Estetiken har, åtminstone formellt, återinsatts i en överordnad funktion. "Vägen till att förstå konsten går icke blott genom historien", heter det vidare. Med de yngre danska litteraturforskarnas insatser i minne skriver han: "Det biografiska studiet blir – när materialet det tillåter – riktat och höjt till ett psykologiskt". Texten fortsätter: "Den psykologiska ståndpunkten får också för den estetiska betraktelsen av dikten, för undersökningen av de faktorer, som bidraga till och tillsammans frambringa dess verkan, en genomgripande betydelse".

Dikten och diktaren är en betydligt utvidgad och mer programmatiskt hållen version av den lilla skriften *Om diktkonsten* som Wrangel publicerat som manuskript 1903. Med sina båda docenter, Fredrik Böök och Albert Nilsson, som tidigare följt hans föreläsningar i estetik, har han uppenbarligen diskuterat uppläggnings- och resonemangen. Det framgår bl a av ett brev från Böök till Wrangel från 1909, där Böök på tal om den kommande boken kommenterar "svårigheten att abstrahera teorien ur exemplet". I förordet får Albert Nilsson ett särskilt tack för hjälp med korrekturläsningen.

Bland referenserna i notapparaten återfinns hela härskaran av tyska

estetiker, äldre och nyare. Theodor Lipps åberopas i en utredning av komikens väsen; i detta sammanhang finns en hänvisning också till Henri Bergsons då nyligen till svenska översatta bok *Skrattet*. På tal om intuitionens roll för diktaren inför Wrangel namnen Hans Larsson, Henri Bergson och Benedetto Croce. Wrangel har följt Dilthey fram till den viktiga skriften *Erlebnis und Dichtung*, och han citerar Max Dessoir från dennes *Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft* från 1908. Edvard Sievers uppsats om språkmelodien i tysk diktning har han funnit anledning nämna i sammanhang med framställningen av det rytmiska elementet i poesien; det skulle dröja fram till 1920-talet innan ett par svenska litteraturforskare, Hjalmar Gullberg i Lund och Olof Gjerdmann i Uppsala på nytt tog upp Sievers och hans "Schallanalyse". Wrangel har heller inte glömt bort sin ungdoms läsning av Edvard von Hartmann och Friedrich Theodor Vischer; den senare åberopas med hans hegelianskt grundade resonemang om de subjektiva och objektiva momentens roll i lyrik, epik och dramatik.

Det finns i Wrangels bok *Dikten och diktaren* redovisade impulser också från en annan vetenskapstradition än den kontinentala, nämligen den danska. Vad Danmark och speciellt Köpenhamn betytt för det intellektuella klimatet i Lund årtiondena kring sekelskiftet kan knappast överskattas. Att Wrangel fäster uppmärksamheten vid den danske estetikforskaren Claudius Wilkens och hans bok *Poesien* från 1893 är lika litet överraskande som att han nämner Brandes bok om Taine: både Brandes och Wilkens fanns med i bakgrunden redan då han skrev sina *Estetiska studier*. Men det är frapperande att så många av de senare och samtida danska litteraturforskarnas insatser kommer på tal. Vilhelm Andersens studie över upprepningens roll, över "Gentagelsen" och hans lilla avhandling om barockens "zirlige stil", liksom Paludans uppsatser om *Digterisk stil* och om burlerken, infogas på sin plats i sammanhanget. Upprepade gånger hänvisas till Valdemar Vedel, både till hans bok om Holger Drachmann och till den serie intervjuer i *Tilskueren*, där Vedel låtit en rad samtida diktare vittna om erfarenheter från den egna diktarkretsen. Det kan tilläggas, att påfallande många av de diktcitat med vilka Wrangel illustrerar skilda poetiska grepp och fenomen är hämtade från danska diktares produktion – när han inte föredrar exempel från den sydsvenska diktarkrets som hade nära anknytningar till Lund: A U Bååth, Ola Hansson, Vilhelm Ekelund och K G Ossiannilsson.

I pressen fick Wrangels bok överlag ett positivt mottagande. Albert

Nilsson skrev i *Handelstidningen* den 1 oktober: "Estetiken har varit en vetenskap som hos oss råkat i vanrykte." "Man har satt likhetstecken mellan estetik och de äldre tyska metafysikernas spekulationer om det sköna, och det förakt, varmed man vant sig att se ned på metafysiken, har även drabbat estetiken". Den rika estetiska litteratur som de sista årtiondena använt psykologiska metoder är, konstateras det, hos oss så gott som okänd; "man kan tryggt säga, att de svenskar som någorlunda grundligt satt sig in i en Lippis' eller Volkelts epokgörande arbeten, äro lätt räknade". Själv räknade sig Albert Nilsson uppenbarligen till detta fåtal.

John Landquist anmälde boken i *Dagens Nyheter* (23.6.) och skriver: "Ett arbete som detta står rätt ensamt i svensk litteratur, då våra forskare i regel ägnat mer uppmärksamhet åt de litteraturhistoriska problemen än åt den teoretiska analysen av diktverken ur stilistiska och estetiska synpunkter"; mot den schückska skolans hegemoni hade Landquist tidigare gått till storms.

I Svenska Dagbladet fick Josua Mjöberg, vid denna tid docent i stilistik i Lund, förmodligen genom Böök, uppdraget att anmäla Wrangels bok. Också han börjar sin recension med att påpeka, att svensk litteraturforskning är "förunderligt tom på verkligt estetisk betraktelse". Om den nya boken sägs, att den framställer "tidens vetande om poesins väsen, diktarbegåvningsens egenart, inbillningens förhållande till verkligheten, den konstnärliga gestaltningens förlopp, de olika poetiska stämningarna, de historiskt givna diktarternas framväxt och särmärken, det poetiska språkets lynne och egendomligheter". Efter detta koncentrerade innehållsreferat riktar Mjöberg en försiktig kritik mot att de historiska perspektiven också i denna bok ställvis fått en alltför stor plats till förfång för den psykologiska och estetiska analysen.

Wrangels i samtiden erkända ställning av landets främste kännare av estetiken och dess historia hade motiverat det uppdrag han fick att år 1907, för *Nordisk Familjeboks* andra upplaga, skriva artikeln *Estetik*. Redan den definition han ger av begreppet är ett försök till kompromiss mellan äldre och nyare åskådningssätt: "Estetik är vetenskapen om det sköna och konsten". Den komprimerade artikeln, där estetikens historia från antiken till nutiden sammanfattas, innehåller slutpåpekandet att estetiken "genom psykologien blivit pånyttfödd".⁸ Wrangels uppslagsboksartikel infördes bland det obligatoriska lärostoffet i kursplanen för kandidatexamen i Lund. Ännu när Olle Holm-

berg på 1910-talet tenderade i litteraturhistoria upptog han i sin litteraturförteckning (bevarad bland Wrangels papper i LUB) både Dikten och diktaren och artikeln *Estetik* i Nordisk Familjebok från 1907.

Det var genom sin tidiga lärargärning som Wrangel fick betydelse för litteraturstudiets utveckling i Lund. Litteraturämnet kom, på ett märkbart sätt, att i denna akademiska miljö skilja sig från utformningen av samma disciplin i Uppsala.

Wrangels insats innebar både ett återknytande till en äldre ämnes-tradition och en nyorientering. I en nekrolog över sin företrädares företrädare, Gustaf Ljunggren, skrev Wrangel i Ord och Bild 1905: ”Ljunggren började som estetiker. Han var ett levande vittnesbörd på att den estetiska skolningen väl kan förenas med soliditet i den historiska behandlingen; och han betonade nödvändigheten av den förra för en verklig kritik. Han fick också uppleva, att estetiken åter kom till heders”. Med de sista orden har Wrangel förmodligen främst syftat på estetikens renässans på kontinenten. Men han måste också ha tänkt på Hans Larssons insats och på sin egen roll av värnare om en estetisk tradition inom Lundaprofessuren.

Med den nya studiehandboken av 1908 är estetikens ställning definitivt konsoliderad från kandidatstadiet till licentiatstadiet. Den kurslitteratur som föreslås för det senare är synnerligen rikhaltig och ger en summering av poetikens utveckling under slutande 1800-tal och tidigt 1900-tal. Vid sidan av Ljunggrens bok om de estetiska systemerna, Wrangels egna *Estetiska studier* från 1898 och den kompendieartade skriften *Om diktkonsten* från seklets början upptas ur svensk estetisk forskning ett kapitel av Nyblaeus svenska filosofihistoria om Benjamin Höijers estetik samt Hans Larssons *Poesiens logik*. Av utländska arbeten ingår förutom verk av Taine och Georg Brandes arbeten av snart sagt alla tyska estetiker av någon betydelse; Friedrich Theodor Vischers *Das Schöne und die Kunst* från 1898, Lotzes *Geschichte der Ästhetik*, Volkelts *Ästhetische Streitfragen* och samme författares *Ästhetik des Tragischen*, Theodor Lipps *Grundlegung der Ästhetik*, jämte hans *Komik und Humor*, Diltheys *Das Erlebnis und die Dichtung*; därutöver ges en generell hänvisning till uppsatser i den ledande tyska tidskriften i ämnet, *Zeitschrift für Ästhetik*.

Samtidigt som Wrangel orienterade litteraturstudiet åt estetikens håll, måste han ha varit klart medveten om att den nya vägen möttes av motstånd norrifrån. Det framgår inte bara vid en jämförelse med stu-

diehandboken i Uppsala. Ett signifikativt faktum är, att de böcker med estetiskt innehåll som skrevs av Hans Larsson eller av honom själv inte ens blev noterade i den svenska litteraturhistoriens officiella organ, *Samlaren*, med utgivningsorten Uppsala. Årsbibliografierna i tidskriften hade avdelningar för bok- och biblioteksväsen, för kulturhistoria, för litteraturhistoria och folklöre men ingen rubrik där arbeten i poetik eller estetik kunde finna plats. De föreföll följaktligen fortfarande obefintliga i Schücks Uppsala.

När väl Wrangels utförligare lärobok *Dikten och diktaren* år 1913 förelåg i tryck och införts i kurslitteraturen i Lund, ägnade han själv i sin fortsatta kateder- och seminarieundervisning inte längre poetikdelen av ämnet någon större uppmärksamhet. Sina krafter ägnade han både i sin forskning och sina föreläsningar, åt biografisk litteraturhistoria med Esaias Tegnér som återkommande ämne; från 1918 övergick han helt till konsthistorien. I hans eget tryckta litteraturhistoriska författarskap kan man knappast spåra någon vilja eller förmåga att integrera ett estetiskt synsätt med ett historiskt. Men insatsen att på nytt låta estetik och poetik komma till sin rätt inom ämnet är obestriddligen hans.⁹

Wrangel var också verksam för att ett dittills orepresenterat ämne inom den estetiska sfären skulle få plats inom filosofiska fakulteten: musikvetenskapen. Som framgår av brev och andra handlingar stödde han Tobias Norlind, då denne 1909 disputerade på en avhandling om Latinska skolsånger i Sverige och Finland och gjorde honom till docent i det unika ämnet litteratur- och musikhistoria i juni detta år. Bakom sig hade Norlind ett omfattande rent musikhistoriskt författarskap; framför sig hade han läraruppgifter i musikens historia och estetik vid musikhistoriska konservatoriet i Stockholm. Som den egentlige grundaren av musikvetenskapen i Sverige fick han omsider professors titel.

10

Med viss trygghet kunde Evert Wrangel överlämna undervisningen i estetik och poetik åt en yngre generation av akademiska lärare. Det var under decenniet närmast efter sekelskiftet som hans främsta elever inom litteraturhistorien fått sin utbildning i hans ämne: Albert Nilsson och Fredrik Böök.

Båda stod på närvarolistorna till hans föreläsningar i *Diktkonstens*

Henrik Schück 1855–1947.

Ewert Wrangel 1862–1940.

Albert Nilsson 1878–1936.

Fredrik Böök 1883–1961.

teori och diktkonstens arter 1902, den senare ännu under namnet M Fr Christofferson. Samtidigt gick de två på Hans Larssons seminarieövningar över Meinongs värdeteori. Vårterminen 1904 har de, sida vid sida, antecknat sig på närvarolistan vid Wrangels föreläsningar om renässansens konsthistoria och har båda samma vårtermin referatuppgifter på Hans Larssons seminarier över Fichte. De återkommer vårterminen 1906 på Hans Larssons föreläsningar över filosofiens nyare historia, i vilka han bl a behandlat Kierkegaard, Wundt, Taines metod, Fouillé och Guyau. Under seminarieövningar samma vårtermin har Hans Larsson givit referatuppgifter åt Alf Nyman och Albert Nilsson gällande Grant Allens och Guyaus konstpsykologi.

Ämnet för sin doktorsavhandling med titeln *Guyaus estetik*, utkommen 1909, har Albert Nilsson säkerligen diskuterat fram med Ewert Wrangel och med Hans Larsson. I sitt ännu bevarade exemplar av Wrangels *Estetiska studier* har han gjort förstrykningar med bläck på den sida där Wrangel behandlar Guyaus *L'art au point de vue sociologique* och där resonemangen gäller Guyaus motsatsställning visavi Schiller. På en annan sida i samma bok, där Wrangel talar om det estetiska livet som en fristående, självständig sektor, höjd över reala, etiska och teoretiska intressen, har Albert Nilsson i marginalen antecknat namnet Guyau, tydligen för att markera dennes divergerande uppfattning.

Guyau driver tesen, att konsten och det estetiska är oskiljaktigt förbundna med handlingslivet, med det teoretiska likaväl som med det moraliska. Albert Nilssons tes i hans doktorsavhandling är en annan. Genom ett renodlingsförfarande skiljer han, liksom de tyska estetiker-na gjort, det estetiska värdeområdet från det nyttiga, det etiska och det blott angenäma. Konsten är, förklarar han "en värld för sig och kan därför icke ha till uppgift att direkt suggerera till handling". Tendens är följaktligen en egenskap hos ett verk som saknar estetisk betydelse. Han prövar också att utreda på vad sätt konstens "sanning" skiljer sig från logikens sanningsbegrepp.

Tillkomsten av Albert Nilssons avhandling kan man följa från 1906 i de bevarade breven till hans vän Ernst Wigforss. I ett brev av den 6 mars detta år berättar han om det seminarium för Hans Larsson, där han lagt fram vad han dittills fått färdigt av sin avhandling om Guyau. "Jag hade både gubben Bore och Wrangel till åhörare. Någon diskussion blev det inte." Han klagar över att Hans Larsson inte tycks vara särskilt hemma i problemen. I ett senare brev samma år (4.12.) skriver

han missmodigt: ”Jag nästan ångrar att jag tog Guyau till ämne. Han förefaller mig väl lös.” Guyau hörde, bör det tilläggas, till de aktuella filosoferna, prisad av bl a Ellen Key.

Avhandlingsarbetet fördröjs av att Albert Nilsson på nytt drabbas av tuberkulos och är tvungen vistas på sanatorium stora delar av 1907. Följande år, då han bor i Köpenhamn, har han sökt Höffding som diskussionspartner, men till föga hjälp. I ett brev av den 28 oktober klagar han på nytt: ”Det är svårt att få någon reda i Guyau, åtminstone i hans estetik. Vackra ord! vackra tankar! men sammanhang? Så kastar han fram en sådan mångfald med problem – utan att konsekvent behandla dem – att jag får inskränka mig att ta upp de allra viktigaste. Något riktigt givande har han väl inte lagt till estetiken”.

Trots bekymren med ämnet och trots livets motigheter blev Albert Nilsson färdig med sin avhandling och disputerade 1909 med Wrangel som opponent, fick två betyg och utnämndes till docent i ett ämne som kort och gott benämndes *estetik*. Som riktpunkt för sin avhandling hade han på en av bokens slutsidor angivit: att pröva Guyaus teser genom att konfrontera dem å ena sidan med den Kant-Schillerska estetiken, å andra sidan med den nyare psykologiska estetiken, särskilt som den företräds av Theodor Lipps.

Med Schillers estetiska tankevärld var Albert Nilsson väl förtrogen, alltsedan han på ett seminarium för Wrangel på hösten 1904 hållit ett föredrag om Tegnér och Schiller. I utvidgad form trycktes i *Sammlaren* följande år, den numera klassiska studien *Schillers inflytande på Tegnér och Tegnérers samtida*. Enligt Albert Nilsson har Guyau missförstått Schiller, och han åberopar Schillers lek teori som ett korrektiv eller komplement till Guyaus ”sociologiska” estetik.

Till Theodor Lipps går flera hänvisningar i doktorsavhandlingen. När Albert Nilsson på en sida i boken tar upp ”den estetiska sympatien” förtydligar han (s 172) genom att hänvisa till ”det begrepp, varpå Lipps bygger sin estetik: die Einfühlung”. Redan när Albert Nilsson läste Wrangels *Estetiska studier* hade han noterat detta nyckelbegrepp inom den tyska estetiken, med dess olika förespråkare från Friedrich Theodor Vischer och framöver. Albert Nilssons doktorsspecimen har i mycket karaktären av en fri essay, där Guyaus ledande idéer konfronteras också med tankegångar från Darwin och Spencer, från Taine och Tarde, från Nietzsche och Tolstoj av estetisk och estetikhistorisk karaktär.

Höstterminen 1912 är hans föreläsningssämne *Allmän estetik*. I Dag-

boken redovisar han följande rubriker: Estetiken såsom vetenskap, Kants avgränsning, De estetiska värdenas skillnad från nyttighet, det angenäma, de intellektuella, de etiska värdena, Det estetiska som åskådning, Det estetiska såsom uttryck, Den direkta och associativa faktorn, Einfühlungsprincipen, Det sköna och dess modifikationer, Det sublima, Det tragiska, Det komiska samt Schillers estetiska avhandlingar. I fortsatta föreläsningar dröjer han vid 1700-talets och 1800-talets estetikhistoria i Sverige med dess bakgrund i europeiskt tankeliv. I tryckta avhandlingar har han redovisat sina resultat bl a i inledningen till utgåvan av *Tegnér's estetiska och filosofiska skrifter*, i studier om Neikter och om Thorild samt i sitt magnum opus *Svensk romantik. Den platoniska strömningen*.

11

Fredrik Böök var en av dem som hösten 1903 antecknade sig på deltagarlistan för Hans Larssons seminarieövningar. För en av övningarna har Hans Larsson som tema angivit *Lipps och den estetiska apperceptionen*. Efter sitt besök hos den tyske estetikern i München med diskussionerna kring *Poesiens logik* och sinnesanalogiernas roll i poesien, hade Hans Larsson fått sig tillsänt en av Theodor Lipps artiklar i Zeitschrift für Psychologie med titeln *Ästhetische Einfühlung*. Detta grundbegrepp i Lipps estetik kom att spela en fundamental roll i Bööks föreläsningar om Litteraturvetenskaplig analys 1912 och i den därpå följande boken *Svenska studier i litteraturvetenskap* av år 1913.

Själv hade Böök disputerat 1907 på en avhandling om Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809. Ewert Wrangel – som var opponent på avhandlingen och skrev en utförlig recension av den – gjorde honom till docent i ämnet litteraturhistoria. Avhandlingen var ursprungligen planerad med Fredrik Cederborgh som mittfigur, ”en estetisk analys av hans romaner i jämförelse med våra äldre försök och utländska förebilder”, skrev Böök i ett brev av den 21 oktober 1903 till sin lärare. Till Cederborgh och den estetiska analysen nådde den fullbordade avhandlingen aldrig fram; Böök kom i stället att teckna den svenska romankonstens förhistoria i komparativt perspektiv. Själv kallade Böök sin bok i ett brev till Heidenstam, ursäktande, ”grundlärd och tråkig”.

Bööks egna estetiska ambitioner – och de fanns i rikt mått – sökte sig

utlopp på andra vägar: i eget skönlitterärt författarskap, i dagskritik och essäer om samtidslitteratur. Hans intresse för teoretisk estetik kan dokumenteras genom hans närvaro på Hans Larssons föreläsningar och övningar men också i planläggning av tvenne stipendiatresor till Paris åren 1911 och 1912. I sin officiella redogörelse för resorna till Större akademiska konsistoriet skriver han: ”Syftet var tvåfaldigt, dels att bedriva litteraturhistorisk och estetisk forskning för en avhandling om romantiken, dels att studera den litteraturvetenskapliga undervisningen vid franska universitet och skolor”.

Till Hans Larsson gav han i brev av 26 maj 1911 en kort rapport om sina besök på Henri Bergsons föreläsningar. För Ewert Wrangel berättade han i brev av den 27 maj 1912 om erfarenheter från seminarieövningarna hos Gustave Lanson, en av de litteraturhistoriker som Wrangel kände från den första komparatistkongressen i Paris år 1900. Böök prisar Lansons förmåga av ”fin, skarpsinnig och allsidig estetisk textanalys”. Av senare uttalanden av Fredrik Böök vet vi, att han samtidigt kom att röra sig i kretsar, där Maurice Barrès och Pierre Las-serre angav tonen, och där man reagerade mot den övervägande historiska inriktningen av litteraturstudiet vid Sorbonne.

Återvänd till Lund höll Fredrik Böök på hösten 1912 offentliga föreläsningar över vad som i den officiella föreläsningsserien kallas Litteraturvetenskaplig analys. I den till fakulteten inlämnade Dag-boken kan man följa uppläggningsplanen. Efter tre inledande föreläsningar under rubriken *Den litteraturvetenskapliga analysens uppgifter och medel* följer i tur och ordning föreläsningar om *Flyttfågeln*, om Teg-nérns *Polarresan* och hans Carl XII-dikt, om Heidenstams *Den nioåriga freden*, om Frödings *Vulkanisk grund* och en svit föreläsningar om *Snoilskys sociala diktning*. Efter det metodiskt intressanta uppslaget *Två dikter av Stagnelius i handskrift av Vitalis*, där Böök vill lösa ett attributionsproblem på inre grunder – uppsatsen trycktes sedan i Sam-laren – och ett liknande förslag till lösning av attributionsproblem i fru Lenngrens författarskap på prosa, följde föreläsningar om Hallströms tidiga novellistik och om verklighetsproblemet hos Per Hallström. I stort sett har Böök redan i föreläsningsserien funnit den disposition som han skulle följa i sina *Svenska studier i litteraturvetenskap*. Till Bööks unga auditorium under den 35 timmar långa föreläsningsserien hade bland andra antecknat sig några av hans blivande doktorander: Göran Lindblad, Olle Holmberg och Algot Werin; till åhörarskaran slöt sig också Josua Mjöberg. Åtskilliga av dem som bevistade föreläs-

ningsserien har efteråt vittnat om det starka intryck den gjorde; man har i den, med viss rätt, velat se Bööks mest originella, litteraturhistorien förnyande insats.

I ett brev till Wrangel den 23 maj 1912 efter mottagande av dennes bok *Dikten och diktaren* sade sig Böök i sin kommande undervisning ämna ”anknyta mina föreläsningar till hösten vid den, så nära som möjligt är”. Också Böök underordnar den historiska och komparativa undersökningen under den estetiska och psykologiska. Men han går ut med större djärvhet och lyckas verkligen integrera de estetiska och psykologiska perspektiven i sina tolkningar. Det innebar ett otvetydigt perspektivskifte inom den disciplin som Böök föredrar att kalla litteraturvetenskap – inte litteraturhistoria. I ett brev till Karl Warburg, skrivet några månader innan den planerade boken kom ut, skriver han den 14.6.1913: ”För resten betecknar hela boken ett strävande att finna den metod och de synpunkter, som bäst passar mig och som jag vill lägga till grund för mitt framtida arbete”. Till Martin Lamm hade han kort efter det att föreläsningsserien avslutats spelat ut sitt nya trumfkort. Han skriver i november 1912: ”Du ser den (litteraturvetenskapen) som en väsentligen historisk disciplin, jag för min del anser, att den väsentligen är en psykologisk och estetisk.”

Hur programmet genomförs framgår klart redan i uppläggningsen av den första, senare så berömda studien, om flyttfågelsmotivet. Tolkningen av Tegnér's dikt *Flyttfåglarna* inleder Böök med en estetisk analys av diktens uppbyggnad, av rytmen, av bildväxlingarna i de olika stroforna, av cirkelkompositionen. Efter att ha sökt härleda det litterära uppslaget från ett ställe i Schillers *Wilhelm Tell* – en genetisk komparation – förlägger han den psykologiska växtgrunden i Tegnér's innersta stämningssliv, sådant det speglas också i andra dikter från samma period. Han finner i samtliga dessa dikter uttryck för den känsla av befrielse, av suveränitet som hos Tegnér förlösts genom kontakten med den Kant-Schillerska estetiken. Dikten *Flyttfåglarna* sägs återspegla ”hela den idékrets varmed Tegnér var förtrogen, hela det stämningssliv han levde i. Dikten är blott en liten droppe därav, men i droppen kan analysen uppvisa detsamma som finns i havet, varken mer eller mindre”.

Ett liknande schema följer Böök i de fortsatta tolkningarna av Stagnelius, Runebergs och Hallströms flyttfågelsdikter: först en estetisk analys av dikternas metriska uppbyggnad, av genomföringen av motivet på dess olika plan, slutligen uppvisandet av diktens förankring i re-

spektive diktares psykiska egenart. Själva motivet karakteriseras – det sker i Runebergsavsnittet – som ”neutralt”. Det får sin halt, sin nyantering av den personlighet som tar fatt i det. Eller med Bööks egna ord om tolkarens situation: ”Det kan användas som inom kemien ett reagenspapper. Om det lyckats att betrakta verket ur den rätta synvinkeln, skall det ofelbart ge oss en formel för skaldens individualitet, för den produktiva faktorn hos honom, för det som gör att Runeberg är Runeberg och icke Tegnér eller Stagnelius”.

I en sammanfattande reflexion efter den sista av tolkningarna, den av Hallströms flyttfågelsdikt, avger Böök den för hans metod avgörande deklARATIONEN: ”Att tränga till den levande kärnan i ett diktverk är en akt av intellektuell sympati, av intuition. Den rent rationella uppfattningen för oss icke längre än till de yttre tecknen och lämnar oss i sticket, då det gäller att fatta, förstå och tolka det liv som i dessa yttre tecken söka sig en uppenbarelsform. Varje kritisk värdering, som icke föregåtts av ett förbehållslöst inlevande i diktverket stannar vid en rent mekanisk granskning, som ur djupare estetisk synpunkt är värdelös”.

Med den psykologiskt estetiska intuitionens hjälp söker sig Böök fram till de nya resultaten i attributionsfrågorna gällande Stagnelius och Anna Maria Lenngren. Med intuitionen som slagruta går han också fram i studien om Snoilskys sociala diktning. Vad som än i dag drar till sig intresset i denna essä är Bööks på sin tid provokativa metod att läsa och tolka Snoilskys dikter under 80-talet med hänsyn till psykologiska konflikter som varit omedvetna för diktaren själv. ”Syftet är – heter det – att belysa ett estetiskt och psykologiskt problem: i vilken utsträckning och i vilken betydelse är diktverkens gestalter och handlinger återspeglings av skaldens inre, även där de ter sig skenbart ’objektiva’”. Det låter sig säga, att Böök i dessa analyser läser Snoilskys dikter i viss mån mot diktaren själv, i varje fall mot hans medvetna avsikter. I själva verket kommer Böök här nära den ”misstankens hermeneutik” som Poul Ricoeur, influerad av både Freud och Marx, talar om i sin studie ”De l’interpretation” från 1965.

När Böök i sin tolkning kommit fram till att Snoilsky i dikten *Klabauterman* ger luft åt sin ångest, i *Vita frun* åt självprövningen, i *Aurora Königsmark* åt bitterheten, konkluderar han: ”Det är ofta just de känslor, som skalden icke skulle vilja eller kunna direkt uttrycka, som han rent av önskade dölja och möjligen skulle ha förnekat. Men i hans undermedvetenhet rörde de sig, genom underjordiska kanaler

trängde de ut i hans fantasiliv och göts till objektiva gestalter”. I samma studie erinrar Böök om drömmens sätt att gestalta konflikter och skriver: ”Inom drömlivet är dylika influenser från det undermedvetna välbekanta, och den genomgående parallellen mellan dröm- och fantasiliv har ofta framhävts”. När Böök åtskilliga år efteråt, 1926, tryckte om studien i en bok med titeln *Från åttitalet*, försåg han den med följande kommentar: ”Undersökningen var verkligen vad den utgav sig för, nämligen ett försök att psykologiskt tolka den poetiska fantasilen. Egendomligt nog tyckes det aldrig ha blivit uppmärksammat, att hela betraktelsesättet har en slående likhet med den sedermera så ryktbara Freudiska psykoanalysen. Mig själv vill det förefalla, som om något av den riktiga kärnan i Freuds system – om man skiljer ut överdrifterna, ensidigheterna och den perversa monomanien – skulle återfinnas i min undersökning, låt vara i en anspråkslös och odoktrinär, rent konkret utformning (---). Det bör tilläggas, att Freud och hans teorier var mig fullkomligt okända, då jag utarbetade denna studie”.

Ett av de uppslagsrikaste och mest diskuterade kapitlen i Svenska studier, förmodligen skrivet först efter det att föreläsningsserien avslutats, heter Rytmsisk påverkan. Redan Wrangel hade i sina föreläsningar och skrifter om poetik uppehållit sig vid metriken och rytmsens betydelse och bland annat konstaterat att ”Varje taktart är uttryck för en särskild stämning”. Böök går längre på samma väg, när han hävdar att rytmen är något ”primärt” som uttrycker ”det emotionella tillstånd varur dikten födes”. Därav drar han slutsatsen att en ”rytmisk påverkan” är av djupare ingripande art än en verbal influens eller påverkan av motiv eller idéer: den gäller helheten.

Påfallande är, att Böök därmed tar avstånd från den associationspsykologiska modell, som ofta dittills präglat den komparativa forskningen. Han närmar sig ett synsätt som långt senare gestaltpsykologien skulle genomföra. Sin teori om rytmisk påverkan belyste Böök med en rad exempel, som mer eller mindre övertygade hans läsare. I ett av fallen fick en framlagd hypotes en postum bekräftelse. Böök hade antagit ett samband mellan Frödings *Strövtåg i hembygden* och Tegnérs *Vikingabalk*. Det visade sig, att Fröding i då ännu otryckta anmärkningar till sina dikter själv påpekat att rytmen i ett parti av *Strövtåg i hembygden*, för att citera hans egna ord ”torde vara lånad från Tegnérs *Vikingabalk*”. Förhållandet uppmärksammades av Albert Nilsson i en uppsats från 1924, där han diskuterade Bööks tes och ytterligare kompletterade hans exempelsamling.

Bööks studie om de rytmiska påverkningarna har intresse också som inlägg i den estetiska diskussionen om form och innehåll i poesien. Innehållsestetiker och formalister hade bildat två skilda läger i 1800-talets estetiska diskussioner. I början av 1900-talet hade litteraturhistorikern A F Bradley i Oxford i en föreläsning hävdat, att frågan om formens eller innehållets primat uppstod endast för den som ställde sig utanför dikten och diktupplevelsen. I själva verket betingade form och innehåll varandra: de existerade inte var för sig. Så hade också Theodor Lipps uttryckt sig. Efter sina resonemang om rytm och stämningsinnehåll i dikten avslutar Böök sin uppsats med en liknande slutsats: ”Den skald, som funnit nya, dittills ohörda rytmer, är ingen annan än den som uppenbarat en ny, dittills okänd sensibilitet, ty inom estetiken gäller satsen att form är innehåll”.

Det är uppenbart att Fredrik Böök kring 1912 befinner sig i frontlinjen av tidens estetiska debatt. I sina tolkningsteorier har han influerats av Bergsons intuitionism; samtidigt står han nära Diltheys hermeneutik med hans kategorier *Erlebnis*, *Leben*, *Ausdruck*, *Verstehen*. Han närmar sig den senare gestaltpsykologiens syn, men också den utveckling av tolkningsförfarandet med inslag av misstankens hermeneutik, som skulle fullbordas med män som Freud, Gadamer och Ricoeur.

I en tidigare studie, tryckt i festskriften till Harry Järv år 1987, har jag haft tillfälle att något närmare belysa vilken roll de *franska* impulserna spelat för Bööks nyorientering, gällande bland annat oppositionen mot den inom litteraturvetenskapen överhandtagande ”historismen”. Samtidigt finns det skäl att ännu starkare understryka de impulser som Böök fått ur den lundsiska akademiska miljön, med dess nära anknytningar till dansk och tysk vetenskapssyn.

Sannolikt var det Fredrik Vetterlund som riktat Bööks uppmärksamhet på Valdemar Vedels romantikstudier. Till Vedel skickade Böök sina *Stilstudier i Stagnelius ungdomslyrik*, med en uppskattande dedikation. I ett brev till Vedel av den 27 februari 1912 utreder Böök närmare sin tacksamhetsskuld till *Guldalderen* och *Svensk romantik*. De har, skriver Böök, ”övat stort inflytande på min uppfattning av litteraturhistoriens uppgifter.” ”Kanske – fortsätter han – betänker Ni inte, att en studie sådan som min över Stagnelius ungdomslyrik inte just har några motsvarigheter i svensk litteraturhistoria, att varken Schück eller Levertin fattat uppgiften på ett dylikt sätt, och kanske ser Ni inte att det däremot finns ett metodiskt samband både med stilana-

lyserna i *Svensk Romantik* och med idéhistorien i *Guldalderen*, att jag sökt en balans mellan det personliga och det historiska momentet, som Ni själv givit föredöme i. I själva verket har ju litteraturhistorien bedrivits rätt ensidigt i Sverige, och jag har sökt en allsidigare metod just i Danmark”. Nyheten i Stagneliusstudien – där stilanalys och motivanalys ger uppslagen till den psykologiska författarkarakteristiken – understryker Böök också i ett brev till Vetterlund, (9 oktober 1911). Han skriver där om Stagneliusundersökningen att den för honom själv har betydelsen ”att den ger det första större provet på vad jag skulle kalla min *litteraturhistoriska* metod”.

Medan Böök förberedde de föreläsningar om *Litteraturvetenskaplig analys*, som i sin tryckta form kallades *Svenska studier i litteraturvetenskap*, kom han att läsa Vilhelm Andersens samling studier *Dansk Litteratur. Forskning og Undervisning*, som utkom just 1912. Vilhelm Andersen hade från början filologisk skolning, hade skrivit ett par stora författarbiografier och hade genom studier i stilistik och filosofisk poetik kommit fram till en genomtänkt litteraturpsykologisk metod, som han framlägger i programskriften *Dansk Litteratur*. Boken, metoden och resultatet framkallade Bööks beundran; han fann där sin egen forskningsinriktning bekräftad. I flera brev till Martin Lamm är Vilhelm Andersens bok på tal, bland annat den 11 november 1913, då Böök skriver: ”Han har kunnat konsten att genom analys av den estetiska formen tränga in till det andliga innehållet. Det är en förbannat fin och sällsynt konst; det är för oss konsten över alla konster”. Långt senare har Vilhelm Andersen själv, i ett offentligt tal, intygat samstämmigheten i synsätt. Talet hölls vid ett danskt universitetsbesök i Lund 1921. Vilhelm Andersen säger där om Böök: ”Han är den, der med størst Styrke har indført den psykologiske Metode, som man her i Norden fortrinsvis kalder den danske, i svensk Litteraturforskning”. Andersen har vid detta tillfälle säkerligen haft i tankarna både Georg Brandes, Valdemar Vedel och Hans Brix – vars H C Andersenbok Böök beundrade – men givetvis också sin egen insats.

I en inledning till en samling artiklar av Vilhelm Andersen, *Om at skrive den danske Aands Historie*, publicerad 1985, har den danske litteraturhistoriografen Per Dahl närmare utrett vilka idéimpulser som ligger bakom programmet i *Dansk Litteratur. Forskning og Undervisning*. Väsentligen visar de sig gå tillbaka till Wilhelm Diltheys avhandling från 1897, *Die Einbildungskraft des Dichters*. Poetikens uppgift är enligt Dilthey att med kausal metod finna den inre förklaringen till en

bestämd andlig historisk helhet. För litteraturhistorikern gäller det att avslöja fantasiens lagar genom att ge en filologiskt exakt beskrivning av skapelseprocessen, dess faktiska förlopp och dess nedslag i texten.

Med Vilhelm Andersens ord heter det:

”Først da har jeg den fulde historiske Forstaaelse af Værket, naar jeg ser det blive til og kan kontrollere hvorledes de *Indtryk* en Forfatter modtager fra den ydre Oplevelse og den indre Erfaring, indsmeltede i den personlige Følelse, bliver til *Motiver* for hans Digtning, der af den kunstneriske Fantasi udhamres til *Billeder* i hans Poesi og af den poetiske Reflexion uddybes til *Idéer* i hans Produktion”.

Nästan ord för ord skulle detta ha kunnat stå som programförklaring till Bööks *Svenska studier* från 1913. Den idébakgrund de båda forskarna utgått från, är i stort sett densamma. Dilthey hade varit ett namn redan för Wrangels generation. Men inte bara Wrangel utan också alla de yngre estetiska forskarna i Lund fram till Fredrik Vetterlund och Albert Nilsson hade gått i den tyska estetikens skola. Själv räknade sig Böök som elev både av Wrangel och Hans Larsson, ja i viss mån av den gamle hegelianen Johan Jacob Borelius.

Sin närmaste utgångspunkt för de teoretiska resonemangen i *Svenska studier* tar Böök emellertid inte hos Dilthey vars verk han säkerligen känt och vars begreppsapparat han övertagit utan hos den i den lundsiska forskningsmiljön så uppburna Theodor Lipps. Honom hade redan Borelius hänvisat till i resonemangen om estetikens ställning vid diskussionerna om Schücks kompetens till Lundaprofessuren; honom hade både Wrangel och Hans Larsson personligen besökt. Det kan inom parentes förtjäna att nämnas, att Lipps var en av de samtida estetiska psykologer som också Sigmund Freud – enligt en uppgift i Ernest Jones Freudbiografi – satte värde på.

I en not till studien *Snoilskys sociala diktning i svenska studier* ger Böök en direkt hänvisning. Han skriver: ”Den teori för den poetiska symboliken och den poetiska fantasiverksamheten, som jag här framställer på basen av detaljundersökningen av Snoilskys diktning och som ligger till grund för hela mitt betraktelsesätt, särskilt i *Flyttfågla*na och *Verklighetsproblemet i Hallströms tidigare diktning* överensstämmer på väsentliga punkter med Lipps Einfühlungsteori, vilken är uppbyggd närmast på en analys av de rumsetetiska erfarenheterna.”

Böök citerar ur Lipps *Ästhetik* vad som där sägs om symbolen och vårt sätt att uppleva den. Han skriver: ”Den identifikation, som jag framhållit som utmärkande för den estetiska intuitionen, har även

Lipps uppmärksammat; han definierar (Ästhetik II s 3) den verkliga 'Einfühlung' som den akt' in welcher ich das was ich *fühle* in einem *anderen*, von mir Unterschiedenen, fühle". I ett annat citat från Lipps förtydligas tolkarens situation på följande sätt: "*Das betrachtende Ich* wandert, indem es von dem realen Ich sich loslöst oder indem ich mich 'von mir' losmache und 'über mich' hinaushebe in das Kunstwerk hinüber, und ist ganz darin; oder umgekehrt, was an dem Betrachteten den eigentlichen Gegenstand der Betrachtung ausmacht, wandert in mich, nämlich in das betrachtende Ich hinein und erfüllt mich ganz."

Fredrik Böök torde vara den förste svenska litteraturvetare som trängt djupare in i den tyska hermeneutikens labyrintiska irrgångar. I en not till Hallströmsuppsatsen gör han en ny hänvisning till vad Lipps sagt om det estetiska förhållningssättet och dess förhållande till medkänslan; noten går till Lipps *Ästhetik* och den avdelning i dess andra del som har rubriken *Ästhetische Tiefe und Ästhetische Sympathie*. Det kan tilläggas, att Böök i sitt eget exemplar av Wrangels *Estetiska studier* häftat in ett eget, handskrivet referat av Lipps uppsats *Der Streit über die Tragödie*, där ett liknande resonemang om medkänslans roll vid den estetiska akten förekommer. Också här uppfattas medkänslan som grunden för både etiken och den estetiska åskådningen.

På ett intressant sätt förbinder Böök sin från Schopenhauer och Lipps erövrade insikt med Bergsons intuitionslära. I Snoilskyuppsatsen heter det: "När fantasien omfattar en gestalt, tränger in i den, ger den liv, så är det en intuitiv akt, som har sin bas i egen upplevelse".

På ett annat ställe i samma uppsats förklarar Böök: "Den psykologiska intuitionen är något annat än en funktion av intelligensen". Därmed har han de facto tagit avstånd från den mer intellektualistiskt präglade intuitionslära, som Hans Larsson lagt fram i sin skrift *Intuition*. Ytterligare ett steg i Bergsons riktning går Böök när han deklarerar: "Intelligensen förklarar kausaliteten, men den psykologiska intuitionen går bakom kausaliteten. Den är en instinktakt, varmed vi med plötslig klarsyn komma i gemenskap med främmande liv".

Bööks hänvisning till Bergson möttes av diametralt olika reaktioner hos recensenterna. John Landquist, som själv tagit djupa intryck av den franske filosofen och vid samma tid presenterade Bergsons filosofi för svensk publik i sin samling *Essayer* 1913 ställer sig i sin stort upplagda anmälan av *Svenska studier* i Dagens Nyheter sympatisk till Bööks forskningsmetod. Den representerar, heter det "en annan dimension än den förhärskande riktningen i litteraturhistorien". Direkt

avvisande till Bööks kunskapsteoretiska utgångspunkter ställde sig däremot den recensent som i Uppsalatidningen *Fyris* skrev en anmälan, undertecknad med initialerna J N. Den som dolde sig under de två bokstäverna var Johan Nordström, en av Schücks främsta elever, i tidens fullbordan professor i idé och lärdomshistoria i Uppsala. Han avfärdar möjligheterna att bygga någon vetenskap på ett så bräckligt fundament som intuitionen och vill följaktligen inte räkna *Svenska studier* som vetenskap.

Ett tvisteämne förblev uppsatsen om Snoilskys sena diktning. Resultaten utdömdes på flera håll som "konstruktioner" – fö samma term som de positivistiska vetenskapsmännen begagnat för att brännmärka den spekulativa estetikens förmenta resultat. Också Fredrik Vetterlund anmäler i en i övrigt sympatiskt hållen recension invändningar mot Snoilskyuppsatsen. I ett ytterst intressant brev till Vetterlund av den 28.10.1913 utvecklar och försvarar Böök närmare sitt synsätt:

"--- det smärtar mig att du finner Snoilsky-resultaten konstruerade. Själv anser jag mig där ha nått det objektiva uppvisandet av det *lagbundna, omedvetna* sambandet mellan diktarens eget stämningssliv och de poetiska gestalterna – egentligen ett korollarium till satsen att iakttagelse vilar på självkänedom, fast aldrig konsekvent utfört så som jag här gjort det. Det korrektiv som kan behövas ligger i den avslutande, teoretiska avdelningen. (---) Även om jag med fyndighet kunnat vrida *en* dikt, så att jag fick sambandet med Snoilskys känsloliv, hur skulle jag ha kunnat lyckas med vartenda ett av hans stora poem? Även mycket kritiska personer ha sträckt vapen inför *konsekvensen* i företeelsen, så t ex Vedel och Martin Lamm, av vilka särskilt den senare är ett motvilligt vittne. Du kan vara lugn för att Warburg skulle ha opponerat sig, om han inte finge erkänna, att jag med denna metod uppvisat sinnesstämningar hos Snoilsky, som varken S eller hans biograf velat röja, men som hans vänner visste om. Det är det experimentella beviset på att metoden är riktig.

Jag har för resten använt den på samma sätt på Hallström och även han får medge, att slagrutan pekar rätt. (---) Att söka uppvisa det determinerade i fantasiverksamheten, att analytiskt uttömma ett diktverks innehåll, att konstruera de kausala sambanden mellan de poetiska gestalterna och skalden, det är att försöka höja kritiken till vetenskap. Att den aldrig kan bli det i egentlig mening vet jag nog, men den kan närma sig målet ett stycke och gå mera metodiskt till väga än den

gör. Min bok är estetisk rationalism.”

Som ett bevis för riktigheten av Snoilskyanalyserna använder Böök ett konsekvenskriterium: den sammanhängande helheten får intyga evidensen i den enskilda diktanalyserna. Orden om Karl Warburg, Snoilskys biograf, syftar på den anmälan som denne skrivit av Bööks *Svenska studier* i Göteborgs Handels och Sjöfartstidning den 10 oktober 1913. Hänvisningarna till Valdemar Vedel, Martin Lamm och Per Hallström går tillbaka på deras uttalanden i privatkorrespondensen med Böök.

Påfallande ter sig, vid närmare eftersyn, Bööks anknytning till två skilda vetenskapsideal. Något av samma motsättning finns redan hos Dilthey. Den träder i dagen i Bööks ordval. Sida vid sida använder han termer som hör hemma i en naturvetenskaplig eller ”scientistisk” grundsyn och ord som hör hemma i en rakt motsatt tradition med konstnärliga förtecken, hos Bergson eller i tysk Geisteswissenschaft. Böök talar å ena sidan om de ”lagar” som behärskar diktarens fantasi-liv och den poetiska skapelseprocessen, vidare om de ”kausala sambanden mellan de poetiska gestalterna och skalden”; tolkarens uppdrag sägs vara att ”med analysens hjälp uttömma ett diktverks innehåll”. Å andra sidan talar han om tolkarens uppdrag som ”ett förbehållslöst inlevande”, om syftet att komma längre än ”den rent rationella uppfattningen”, om att den psykologiska intuitionen går ”bakom kausaliteten”, är en ren ”instinktakt”, ger en plötslig ”klarsyn”; om den äldre litteraturforskningen säger han vid ett flertal tillfällen, att den syndat genom sin ”grova och mekaniska metod”.

Samtidigt som man i Bööks uttalanden iakttar en inneboende motsättning mellan en ”scientistisk” och en hermeneutisk grundhållning kan man konstatera att själva spänningen förmodligen för honom i detta ögonblick varit fruktbar. Om man försiktigt omdefinierar begreppen och å ena sidan vägrar att upphöja intuitionen till en fristående kunskapsförmåga utan nöjer sig med att förklara den som en kunskapsakt, byggd på tidigare erfarenheter av estetisk och psykologisk art, om man å andra sidan tummar på begreppen ”lagbundenhet” och ”utömmande analys” och ger dem en mindre mekanistisk anstrykning, har man kanske nått fram till en tentativ litteraturvetenskaplig kunskapsteori, som möjligen kan stå sig också i dag. Inte ens Johan Nordström med sin skolning i den strängare, schückska i stort sett positivistiska traditionen kunde i sin anmälan av Bööks *Svenska studier* förneka, vad han kallade ”intuitionens stora och grundläggande bety-

delse vid allt vetenskapligt arbete som en vägvisande, impulsgivande kraft". Och, som han skrev: "Intuition fanns före Bergson".

"Metoden" i Fredrik Bööks föreläsningsserie och i hans Svenska studier i litteraturvetenskap fortsatte emellertid att oroa. Ännu när Henrik Schück i Handlingar rörande tillsättandet av professuren i litteraturhistoria med poetik i Lund 1920 har att bedöma Bööks produktion påpekar han att den av Böök lanserade "litteraturvetenskapliga metoden" – orden står inom ett ironiskt citationstecken – nog "bör användas med försiktighet, ty den har sina faror (---) och kan lätt leda till fullkomligt godtycklig konstruktion". Schück påtalar också Bööks tendens att "s a s avskära de historiska trådarna och betrakta en författare som en fristående företeelse, löst ur det historiska sammanhanget". Den estetiskt psykologiska analysen av ett författarskap var för Schück en styggelse i den mån den eliminerade den historiska kontexten.

Samtidigt gör Schück en försiktig självreservation. Han är medveten om att ålderskillnaden mellan sakkunnig och sökande är närmare trettio år och skriver: "en gammal man kan såsom oriktiga stämpla metoder som måhända innehålla uppslaget till något nytt och bättre. Så kan ock här vara fallet". Inte heller Schück har uppenbarligen varit okänslig för att forskningsklimatet inom humaniora förändrats sedan hans ungdom på 1880-talet.

Ur annan synpunkt intressant är Wrangels omdöme om Böök vid samma ansökningstillfälle, år 1920. Wrangel var den som i början av seklet, i protest mot den schückska skolan, lett in litteraturforskningen, förmodligen också Böök, på det estetiska spåret. För hans sätt att se har Fredrik Böök inte med tillräcklig konsekvens fortsatt på den inslagna vägen. Wrangel skriver – fortfarande främst med adress till Schück och hans skola – att den jämförande historiska metoden "måste kompletteras med en estetisk, och denna bör vara både subjektiv, dvs undersöka dikten från författargeniets synpunkt och objektiv, undersökande 'verken själva', deras estetiska kvaliteter, stil, komposition, inre och yttre form". Orden inom citationstecken, "verken själva" stammar från Bööks korta inledningsord till Svenska studier: "För mig har huvudmålet varit utforskandet av verken själva". Wrangel fortsätter: "Till en sådan undersökning ser man ännu hos oss föga spår, och detta gäller också Bööks egen litteraturhistoriska alstring".

Med viss rätt menar alltså Wrangel, att de ansatser i estetisk riktning

som fanns i Bööks tidiga författarskap inte fullföljts i hans senare litteraturhistoriska alstring. Onekligen förändrades Bööks intresse med åren från det estetiska till det biografiskt psykologiska och historiska. I vad mån denna förskjutning hade att göra med vetenskapsklimatet i Sverige eller rentav med det akademiska befordringsklimatet eller berodde av andra, subjektiva faktorer, får tillsvidare lämnas som en öppen fråga.

I viss mån låter det sig dock sägas, att Fredrik Böök förblev trogen sina unga års övertygelse om estetikens primat i den litteraturhistoriska diskursen. När han, sent i livet, långt efter professorsåren återvände till den litteraturhistoriska diskussionen med några principiella reflexioner i samlingsvolymen *Kreaturens suckan* från 1957, skedde det i ett kapitel med den signifikativa titeln *Estetiskt kriterium*. Det rörde sig där på nytt om ett attributionsproblem. Än en gång drar han – med lyckosam exemplifikation – i härnad för sin uppfattning att grundförutsättningen för texttolkning är en intuitiv estetisk akt, som inte viker i säkerhet eller värde för yttre dokumentation.

12

Från sitt fäste i Uppsala hade i varje fall Schüeck under mellanåren fortsatt sitt ihärdiga skyttegravskrig mot estetiken. För honom tedde sig denna vetenskapsgren i det längsta identisk med de förhatliga ”estetiska systemen”.

Det gavs för honom nya tillfällen att sätta estetiken på undantag i samband med diskussionerna om den klyvning av ämnet estetik med litteratur- och konsthistoria i tvenne discipliner som Schüeck redan från 1900-talets första år förespråkade. Initiativet till en klyvning hade, åtminstone formellt, kommit från konsthistoriestuderande i Uppsala. Förslaget att göra konsthistoria och litteraturhistoria till två självständiga, av varandra oberoende ämnen med likvärdig status manglades genom många olika instanser under årtionden. I en inlägga till universitetsexamenskommittén av år 1904 har Schüeck närmast på tal om den konsthistoriska kursen infogat en passus av följande lydelse; ”Då jag för min del ej kan anse, att estetik ännu så länge är en vetenskap, fordras ingen kännedom om de s k systemen, vilka enligt min mening blott hava intresse för estetikens egen historia”. I studiehandboken för

filosofiska fakulteten i Uppsala av år 1904 är också tystnaden total på denna punkt.

I statsverkspropositionen av 1907 förekommer i skrivelse från ecklesiastikdepartementet den sedan under decennier gängse benämningen av de två estetiska ämnena: "litteraturhistoria med poetik" respektive "konsthistoria med konstteori". "Ytterligare vill jag förmåla – skriver departementschefen – hurusom i en under september 1906 till ecklesiastikdepartementet ingiven skrift f d professorn i litteratur- och konsthistoria vid Göteborgs Högskola, K Warburg, professorn i nämnda ämne vid samma högskola O Sylwan samt numera avlidne professorn i litteraturhistoria vid Stockholms Högskola, O Levertin, förklarar sig på det kraftigaste tillstyrka bifall till ansökningen om uppdelningen av läroämnet estetik med litteratur- och konsthistoria i två ämnen: litteraturhistoria med poetik och konsthistoria med konstteori". Vem som ursprungligen svarat för omformuleringarna, framgår inte av tryckta handlingar. Uppenbart är, att det inte var Schück.¹⁰

Utom i Lund och Köpenhamn drevs estetiska studier i Norden framför allt i K S Laurilas Borgå och i Yrjö Hirns Helsingfors.

Yrjö Hirn hade kallat sin doktorsavhandling från 1896 Förstudier till en konstfilosofi på psykologisk grundval. Sedan utgav han – först på engelska – boken *The Origins of art*, där han i sociologiska och psykologiska förhållanden söker grundvalarna för konstens uppkomst. År 1913 publicerade han det sammanfattande arbetet *Det estetiska livet, den första svenska 1900-talsetetiken*. Boken är skriven till försvar för en disciplin, vilken – heter det i det inledande kapitlet – "betraktas som en bastard mellan vetenskap och konst och till följd härav ringaktas såväl av konstnärerna som av de stränga vetenskapsmännen".

Fredrik Böök anmälde boken, som alltså kom ut samma år som hans egna *Svenska studier*, med berömvärd snabbhet i en artikel i Svenska Dagbladet, omtryckt i hans *Essayer och kritiker* 1913–1914. Hirns ärende är, heter det i recensionen, "att motverka våra historiska och empiriska bildningsfilistrars oberättigade förakt för den spekulativa konstruktionen" – redan ordvalet är signifikativt. Böök konstaterar, att Hirn bygger på empirisk, psykologisk grund men att han i viss utsträckning tagit också den äldre, spekulativa estetikens i försvar.

Hirns ord om "de stränga vetenskapsmännen" och Bööks formulering om de "historiska och empiriska bildningsfilistrarna" har uppen-

barligen samma adress. Båda syftar bland annat och kanske rentav i första hand på den Henrik Schück, som alltifrån sin ungdoms Shakespearebok upprepat gått till angrepp mot forskare som hemfallit åt estetiska, spekulativa ”konstruktioner”.

Schück hade kort dessförinnan funnit anledning att på nytt markera sin antiestetiska position. Det var när professuren i ”estetik och nyare litteratur” år 1910 skulle tillsättas i Helsingfors. Två sökande hade anmält sig. Den ene var Werner Söderhjelm, med vars vetenskapliga program Schück kände sig i hög grad samstämd. Söderhjelm var vid denna tid professor i romanska språk och hade ett omfattande litteraturhistoriskt författarskap som bagage. Schück hade lovordande recenserat redan Söderhjelm doktorsavhandling i *Nordisk Revy* 1885 och hade i ett brev av den 17 februari samma år kommenterat boken. ”Här i Sverige – skrev Schück – har sannerligen ej åstadkommits någon gradualavhandling av liknande förtjänst, och vad som i synnerhet tilltalat mig är den verkligt vetenskapliga metod, som alltigenom blivit följd, och vari jag – kanske med orätt – spårar inflytande av yngre tyska vetenskapsmän, vilka äntligen lärt sig att ställa litteraturhistorien på filologins och historiens grundval, icke på ästetikens. Det är den olyckliga sammanblandningen av denna senare sk vetenskap och vårt ämne som gjort att vi i Sverige hava så få verkligt goda litteraturhistoriska arbeten”.

Söderhjelm, som fortsatt sitt vetenskapliga författarskap med franska och tyska medeltidsforskare som förebild, var alltså den ene av de sökande till Helsingforsprofessuren. Den andre var Yrjö Hirn. Till sakkunniga hade man i Finland från början tänkt sig följande fyra: Henrik Schück, Otto Sylwan, Hans Larsson och Valdemar Vedel. Av dessa var två mer historiskt, två mer estetiskt orienterade.

På tal om det tänkta valet av Hans Larsson som sakkunnig skrev Schück till Söderhjelm i ett odaterat brev från 1909: ”Jag kan ej neka, att jag betraktar detta som en förolämpning mot mitt ämne. Ty Larsson är icke ett spår sakkunnig. Valet förutsätter att man betraktar litteraturhistorien som en ancilla philosophiæ, och den vidskepelsen har jag i Sverige lyckligtvis utrotat, ehuru man i Finland tycks stå på en mer antikverad ståndpunkt”. Schück hotar, att lämna sakkunniguppdraget. Av ett nytt brev till Söderhjelm av den 29.12 framgår emellertid att Hans Larsson själv dragit sig tillbaka som sakkunnig. De tre kvarstående sakkunniga skrev sedan ett gemensamt utlåtande, där Schück angav riktningen men där Sylwan fört pennan. De tre uppförde Wer-

ner Söderhjelm på första plats. Valdemar Vedel skall, enligt uppgift, endast något motvilligt ha anslutit sig till rangordningen, där Yrjö Hirn ställdes i andra rummet.

Om Schücks reaktion och inställning finns en, visserligen skvalleraktig, rapport i ett brev från Georg Schaumann till Yrjö Hirn. Brevet återges av Irma Rautavaara i hennes Hirnbiografi. Om man citerar det, måste det ske med reservation för vad som kan vara uppgiftslämnarens tolkning av Schücks muntliga yttrande. ”Av Schücks senaste resonemang i saken framgick, heter det i brevet, att han avsiktligt bekämpar all estetiks indragande i professorer, som benämns ’estetik och litt-hist’. Han beklagade sig över Ljunggren, som var tongivande i hans ungdom, talade med djup och verklig ringaktning om all filosofi. (---) Ehuru jag, som Du vet, har en utpräglat historisk läggning och borde förstå Schücks resonemang, baxnade jag dock över den oerhörda ensidighet som kännetecknade hans uttalanden. Då jag framhöll, att även om litt-hist verkligt historiskt behandlad måste bli huvudsaken vid undervisningen, det dock ej kunde annat än gagna saken, om därjämte lästes estetiska arbeten t ex Guyau – en av mina favoritförfattare – så förklarade Schück att han icke kände Guyau och att han avsiktligt underlät att läsa estetisk och filosofi”.

I ett brev till Georg Brandes hade Werner Söderhjelm med tanke på den kommande professorskonkurrensen redan i december 1908 skrivit: ”Utgången kommer naturligtvis att bero på, huruvida man anser estetisk eller litteraturhistoria viktigare”. För den slutliga utgången spelade säkerligen också andra faktorer in. Men reaktionen mot Schücks militant antiestetiska ståndpunkt blev kanske det som i sista hand avgjorde saken. I konsistoriet yttrade Robert Tigerstedt: ”Jag protesterar mot att denne påve för Sverige skall söka utsträcka sin makt även till Finland”; en ny skriftlig inlägga från Schück under befördringsärendets gång hade föranlett detta temperamentsfulla utbrott. Efter många turer i sektion, konsistorium och inlägg i tidningspress utnämndes Yrjö Hirn till professuren. På sikt kom det att få betydelse för estetikens renommé på båda sidor av Bottniska viken.

13

I Uppsala övertog Schück efter det att klyvningen av professuren genomförts år 1918 den nyskapade professur som fått benämningen *lit-*

teraturhistoria med poetik. August Hahr kallades samma år till den motsvarande professuren i *konsthistoria med konstteori*.

I Lund övertog Wrangel från 1919 den konsthistoriska professuren. Till tjänsten i litteraturhistoria med poetik utnämndes efter en professorskonkurrens som inte saknade dramatiska inslag Fredrik Böök. På hans och fleras initiativ inrättades år 1923 vid universitetet en personlig professur för Albert Nilsson. Den fick benämningen *estetik och litteraturhistoria*. Ordningsföljden mellan de två huvudorden markerar var tyngdpunkten skulle ligga.

När Böök lämnade sin professur för att övergå till journalistiken, kallades Albert Nilsson år 1924 till innehavare av den ordinarie professuren. Även om estetiken därmed formellt saknade företrädare, fortsatte Albert Nilsson både i sin undervisning och i sin forskning att ge prioritet åt estetiska och estetikhistoriska perspektiv. Så i den seminarieriet som han ledde år 1925 under rubriken *Poetik*. Veckoprogrammen, förtecknade i den till fakulteten inlämnade Dagboken, upptar rubrikerna *Det tragiska*, *Katharsis*, *Det komiska*, *Humorn*, *Nyplatonisk estetik* och *Rousseaus poetik*.

I nästa generation företrädde Olle Holmberg, Fredrik Bööks, Albert Nilssons och Hans Larssons elev, den estetiska forskningsinriktningen och traditionen. Redan under sitt första docentår, 1922, angav han som temat för sina föreläsningar ämnet *Poetik*. När han våren 1923 ombads av Martin Lamm att vikariera för denne i Stockholm, skrev han i ett brev den 12.2.1923: ”Jag har för en tid sen här nere påbörjat en föreläsningsserie i poetik (’det litterära värdet’, grundlinjer i poetik) och jag kunde kanske fortsätta att dra den i Stockholm, ty jag vill minnas, att denna ärevördiga vetenskap också i Stockholm ingår i professuren”. Formuleringen är en markering; i ett följande brev av den 18 februari ger han en något nyckfull presentation av den planerade föreläsningsserien på följande sätt:

”Först en summarisk redogörelse för olika diktuppfattningar under olika tider.

Därefter ett närmare dröjande vid vad Benedetto Croce kallar expressionsestetiken (dikten: personlighetsuttryck) och i samband därmed undersökning av andra med dikten besläktade uttrycksformer, (lek, dröm, Einfühlung). Distinktionen mellan dessa uttryck och dikten så att dikten åsyftar ett ’värde’. En sorts syntes av Croce och Heinrich Rickert.

Slutligen en undersökning av i vad mån det personliga i dikten modifieras av kulturtradition och tidsströmningar ('påverkan') samt av de litterära konventionerna (dramats, eposets och lyrikens hävdvunna former). Slutsats: dikten inte endast personlighetsuttryck utan också tidsuttryck, ('kultursymbol' i Spenglers bemärkelse).

Detta blir som Du finner en mycket hemmagjord blandning, som kan omfatta ungefär lika väl solfläckarna som djuphavsalgerna”.

Mellan åren 1924 och 1928 fortsatte Olle Holmberg i Lund föreläsningar om *De litterära genrerna*, om *Litteraturpsykologiska problem* och *Problem ur poetiken*, som omsider ledde fram till det arbete i tre delar som han gav titeln efter en känd 1700-talsdikt: *Inbillningens värld*. Verket kom ut 1927–30. Det var den mest omfattande poetik på psykologisk grundval som dittills sett dagens ljus i Sverige. Boken recenserades av både Yrjö Hirn och John Landquist; den senare berättade om boken och dess av psykoanalysen influerade syn på fantasilivet i ett brev till Sigmund Freud.

Samtidigt som Olle Holmberg arbetade på sin Poetik förberedde Yrjö Hirns docent i Helsingfors, Hans Ruin, sitt magnum opus, *Poesiens mystik*, som i sin första upplaga kom ut 1935. Både i titeln och i företalet alluderar han på ett klassiskt arbete i den lundensiska estetiktraditionen: Hans Larssons *Poesiens logik*. Men han slår själv in på nya vägar. Han tar avstånd från Theodor Lipps och Einfühlungsetetiken som finns med ännu i Olle Holmbergs resonemang om diktskapande och diktupplevelse. Han anknyter till senare tysk fenomenologi – främst Ludwig Klages – och tysk gestaltpsykologi; samtidigt bygger han vidare på uppslag från fransk intuitionism, företrädd av Bergson och Henri Bremond. *Poesiens mystik* blev ett verk som kom att ge impulser åt den estetiska diskussionen i hela Norden; boken citeras, vid sidan av nyare fransk och tysk estetik, bland annat av Valdemar Vedel, i den estetik, med vilken han avslutade sitt livsverk. Den hette *Liv og Kunst* och kom i två band postumt först 1949.

År 1945 kom Hans Ruin till Lund för att stanna. Vid sidan av Olle Holmberg, konsthistorieprofessorn Ragnar Josephson och filosofi-professorn Alf Nyman aktualiserade han – med konkreta exempel från dikt och konst – estetikens fundamentala frågeställningar i bländande föreläsningar och nya böcker.

Från tid till annan sker inom många humanvetenskaper utrensningssaktioner av förment artfrämmande områden och perspektiv. Så har in-

om litteraturvetenskapen ömsom estetiken, psykologien, biografien och historien utmönstrats. I ett bestämt historiskt ögonblick kan en sådan reduktion vara försvarlig, kanske rentav nödvändig.

Estetikens återkomst inom litteraturvetenskapen är ett exempel på vad man kunde kalla det cykliska förlopp som utmärker förändringarna inom så många humanvetenskaper. Bortlagda synsätt återkommer med några graders tidsbetingad perspektivförskjutning. Det blev, trots allt inte så, som Schück en gång hade önskat, att litteraturhistorien för alltid skulle kasta av sig det estetiska oket. Snarare förhåller det sig så, att de "estetiska vetenskaperna" – och under denna benämning sammanfattas åtminstone sedan 1970-talet också i universitetsinstitutionella sammanhang litteraturvetenskap, konstvetenskap och musikvetenskap – inte kan existera utan estetisk underbyggnad, estetisk teori, inte heller utan estetisk sensibilitet hos sina utövare.

Olika faktorer bidrog till att länge ge estetik och poetik en privilegierad ställning inom litteraturhistoria och konsthistoria vid det sydsvenska universitetet. Först och främst det geografiska läget, som inbjöd till fortsatta och förnyade kontakter med europeiska forskningscentra där estetiken levde upp i nya former: i Tyskland, Danmark och Frankrike. Möjligheten att tillgodogöra sig dessa nya impulser underlättades av den inhemska ideologiska miljön, präglad av idéströmningar från Hegel och nykantianerna som lät sig förbindas med en intuitionsfilosofi av Hans Larssons eller Bergsons märke. En rent institutionell förutsättning var ett stycke in på 1900-talet kopplingen mellan litteraturhistoria och konsthistoria i en personalunion, där estetik var den minsta gemensamma nämnaren.

Till de ideologiska faktorer som möjliggjorde estetikens återkomst och förnyelse hörde också Tegnérarvet. Bortom den Kant-Schillerska estetiken hade Tegnér som diktare och estetisk tänkare visat hän på den nyplatoniska idétradition som romantiken förnyat. Det är ett faktum att många av de lundensiska litteraturhistorikerna i sin egenskap av Tegnérforskare – det gäller Gustaf Ljunggren, Albert Nilsson, Fredrik Böök och Algot Werin – aldrig helt frigjort sig från den Tegnériska estetiken, men väl förstått att bygga vidare på den och konfrontera den med nya estetiska idéer.

Inte mindre viktiga impulser utgick från strömningar inom samtida litteratur alltifrån nittioalet. Detta årtiondes diktare i Sverige, i Danmark och ute i Europa visade ett nytt intresse för diktskapandets psykologi, för diktens formvärld, för diktens rent estetiska budskap. För

nittonhundralets lundensiska litteraturforskare var det ytterligare en favör att de kunde gå i direkt dialog med diktare som Vilhelm Ekelund, Bertil Malmberg, Frans G. Bengtsson eller Hjalmar Gullberg, alla upptagna av reflektioner över estetiska problem.

Slutligen har man att räkna med personliga faktorer och förutsättningar: den estetiska sensibilitet som utmärkte både Fredrik Vetterlund och Fredrik Böök, både Albert Nilsson, Olle Holmberg och Hans Ruin. Ingen av dem skydde utflykter i skönlitterärt författarskap, trots sin ställning som vetenskapsmän i en alltmer professionaliserad universitetsvärld.

Onekligen har estetiken efter slutet av 1800-talet genomgått betydande förändringar. Nya litteraturteoretiska tankemönster, nya estetiska modeller har avlöst de gamla. Men under omformuleringar och ny nomenklatur har de estetiska frågeställningarna, många av själva grundfrågorna bestått oförändrade.

Som avslutning på denna studie över estetikens öden och missöden i svensk litteraturvetenskap under ett halvsekel kan lämpligen citeras några ord av en lundensisk estetikforskare i nutiden, filosofiprofessorn Göran Hermerén. I den av honom redigerade boken *Contemporary aesthetics in Scandinavia* formulerar han två tänkvärda satser som i svensk språkdräkt skulle lyda: ”Jag tror, att några av de fundamentala problem som upphovsmännen till de klassiska estetiska teorierna ställde upp ännu inte har blivit lösta på ett tillfredsställande sätt. Även om de kan kritiseras på ett bestämt antal punkter (underförstått: från den moderna analytiska filosofiens utgångspunkter) kan vikten och värdet av de gamla estetikernas prestationer som sådana knappast betvivlas”.

Noter

Om Gustaf Ljunggren, hans ställning till estetik och hegelianismen se vidare Karin Monié, *Den etablerade vetenskapsmannen. Gustaf Ljunggren – svensk litteraturhistoriker*. Stockholm 1986. – Om den unge Henrik Schüeck och hans vetenskaps-historiska position, se Lars Gustafsson, *Litteraturhistorikern Schüeck. Vetenskapssyn och historieuppfattning i Henrik Schüecks tidigare produktion*. Uppsala 1983. Om den hegelianska traditionen i Lund och Johan Jacob Borelius se Svante Nordin, *Roman-tikens filosofi*. Lund 1987.

- 1 Av denna Warburgs plan finns spår i ett brev riktat till överbibliotekarien vid Lunds universitetsbibliotek, Elof Tegnér. I ett brev av den 31 december samma år frågar Warburg: "Vad finnes på Lunds bibliotek av ästhetiska systemböcker eller ästetikens historia *senare* än Vischer, Zimmermann och Zeising? (---) Jag håller nämligen på att studera detta ämne för att kunna meritera mig med en avhandling i en gren av dramats ästetik, då fråga blir om professorat i Göteborg, varom jag vill försöka tävla". På detta svarar Elof Tegnér med att räkna upp en rad nyare arbeten i estetik som fanns på universitetsbiblioteket av författare som Carriere, Fechner, Krause och Hartmann – idel tyska arbeten alltså – kompletterade med den danske estetikdocenten Wilkens *Æsthetik i Omrids*, "vilka alla", tillägger Tegnér, "torde vara dig bekanta".
- 2 Han kan också rätta till en kuriös missuppfattning. Då han återopat en estetiker vid namn Sully, har han inte, som Lidforss föreställt sig, avsett den som estetiker föga renommerade Sully Prudhomme – utan den engelska estetikern James Sully.
- 3 Också i sina "ämnen för skrivningar" tar Wrangel upp rena estetikfrågor vid sidan av litteraturhistoriska och konsthistoriska uppgifter. I september 1890 frågar han om Byrons skaldskap, om Michelangelos konstnärliga verksamhet men också om det sublimas förhållande till det sköna enligt Kant, Hegel och Vischer; vid samma tillfälle lyder en av frågorna *Hegels uppfattning av den dramatiska poesien och dess arter*. Följande år, 1891, ställs dels frågan om den utländska litteraturens inflytande på den svenska under 1600-talet, dels frågan om den estetiska åskådningen.
- 4 Vad Nyblom menar med den positiva estetikens framgång möjligen av hans föreläsningar, där han indelade estetik i tvenne områden. Den ena var den filosofiska eller spekulativa, definierad som "vetenskapen om det sköna i och för sig", den andra var den positiva eller empiriska förklarad som "vetenskapen om det sköna för oss".
- 5 Att Schüeck hade ett visst renommé bland köpenhamnska historiker vittnar en artikel i Politiken av den 11 juni 1887, skriven av Johan Ottesen, gymnasielärare och själv författare till en respekterad Danmarks historia. Artikelns är en både insiktsfull och positiv anmälan av Schüecks Svenska Litteraturhistoria i dess två första versioner. Anmälan utmynnar i en rekommendation för de danskstuderande i Köpenhamn att dra nytta av undervisningen i Lund. "Vejen til Lund er kort og ved Hjælp af Dampbaad og Jærnvej vil det være let for den Student der ikke vil in-skrænke sig til at lære det Kjøbenhavnske Eksamenspensum i Literaturhistorie udenad, at finde til Lund f.Eks en gang om Ugen for at nyde godt af Professor Schüecks Vejledning".

- 6 När Hans Larsson i ett brev från Uppsala den 25 oktober tackar Wrangel för recensionen, omtalar han samtidigt att han tänker gå i fortsatt närkamp med känslöestetiken, "njutningsestetiken". Det skall ske i anslutning till Carl Langes bok om Nydelsernes fysiologi; alla Langes principer vill Hans Larsson reducera till den för intuitionen, det omedelbara förståendet fundamentala "aktualitetsprincipen".
- 7 Om Wrangels meriter hade Schück inte alltför höga tankar. I ett brev till denne den 29 december 1894 talar han i klartext. "Jag anser dig äga vetenskaplig begåvning och särskilt mer än vanlig förmåga av forskning, men jag anser denna vara mindre professors än biblioteksmannens"; i själva verket hade Wrangel tidvis tjänst vid universitetsbiblioteket. "Du är lycklig upptäckare", fortsätter Schück och nämner som exempel hans uppsats om författarskapet till *Guds verk och vila*. "Men", heter det i fortsättningen, "du kan icke se saken i dess historiska sammanhang, och du förblandar huvudsak och bisak". Denna brist vill Schück i första hand hänföra till hans vetenskapliga fostran, som gjordes alltför fort; i själva verket hade Gustaf Ljunggren varit mån om att snabbt få fram en docent i sitt ämne, och Wrangel var bara 26 år, då han disputerade. Vad Schück saknar är framför allt "en omfattande kunskap i allmän litteraturhistoria, varigenom man först kan finna sammanhang i vår egen", ett principuttalande, som visar vilken vikt Schück lägger vid komparativ metod. Om Wrangels specimen i estetik har Schück i brevet, karakteristiskt nog, inte fällt ett ord. Samma uppfattning om Wrangel speglas i ett förut citerat brev till Warburg i maj 1894; där talas, förmodligen med tanke på hans doktorsavhandling, om "den osmälta bibliografiska lärdomen som vill giva sig air av litteraturhistoria".
- 8 Korrektur av artikeln skickade Wrangel till sin äldre kollega, Karl Warburg. I ett odaterat brev från 1907 vädjar denne om en plats bland de i artikeln omnämnda estetikerna åt Daniel Klockhoff, "den ende Boströmianen som skrev estetiska avhandlingar av värde och försökte slå en brygga mellan Boström och den tyska estetikerna". Karl Warburgs vädjan satte också spår i artikelns slutliga utformning.
- 9 Om Wrangels erkända roll som estetikens företrädare i vårt land vittnar också en mera kuriös historia, berättad av dåvarande docenten i slaviska språk i Lund, Sigurd Agrell, välkänd bland annat för sitt mörka skägg och på den tiden långa svarta hår. Vid en forskningsresa, som fört honom till Breslau, blev han plötsligt antastad av en tysk officer som kom fram till hans bord på en restaurang. I en artikel i Göteborgs Handelstidning den 22 augusti 1914 berättar Agrell om händelseförloppet vidare utveckling, sedan officeren närmat sig med orden: "Sie sind Ausländer – Sie sind ein Russe". En poliskonstapel högg honom om vänstra armen: "Sie sind arrestiert!"
"Jag förklarade mig vara svensk" – fortsätter Agrell sin skildring – "man satte ej den ringaste tilltro till min uppgift. Min skäggiga uppsyn var vittnesbörd nog. Man tillät mig ej ens ta med min handväska, där doktorsdiplomet låg. (---)
'Aber ich bin Schwede, Privat-Dozent an der Universität Lund'.
- Officeren förklarade sig känna en professor i Lund. Man bad mig räkna upp namn på akademiska lärare. Jag räknade upp rektor, prorektor och större delen av filosofiska fakulteten. Man preciserade uppgiften till professorerna i filosofi. Jag nämnde samtliga. Nej, den filosofie professor som officeren kände, var ej bland

dem. Det började se mörkt ut för min sak. Då yrkade jag få veta vilken gren av filosofien den kände professorn representerade. 'Ästhetik!'

Pang! En blixtplyst min förmörkade ande. 'Evert Wrangel, Professor der Literatur- und Kunstgeschichte, seine Frau geboren Freiin H, der Bruder General etc.'

Jag var räddad. Om en stund sutto jag och officeren åter i restaurangen".

Om historien är sann – den har i en annan, något förbättrad version återberättats av Sigurd Agrells ungdomsvän John Landquist i boken "Som jag minns dem" – vittnar den vackert om den ställning estetiken intog både i Tyskland och Sverige på 1910-talet. Ämnet kunde rädda liv.

- 10 När litteraturämnet i 1908 års studiehandbok i Uppsala figurerar under den nya beteckningen, litteraturhistoria med poetik, heter det – efter en uppgift om kommande kursundervisning: "I poetik fordras en kortfattad översikt av de olika diktformernas utveckling. Tv meddelas det nödvändiga under den nyss omtalade kursen". Punkt och slut. Samma formulering återkommer sedan under årtionden. I litteraturlistan för olika examensnivåer förekommer aldrig under den schückska tiden något arbete i estetik eller poetik.

Jöran Mjöberg

1780-talets amerikanska värld genom utländska glasögon

Vad officerares krigsdagböcker berättar –
ett 200-årsminne

Dagboksförfattarna reser till Amerika

För femton år sedan utkom i USA, på Princeton University Press och Brown University Press, ett arbete i två mäktiga band på sammanlagt drygt sjuhundra sidor, med titeln *The American Campaigns of Rochambeau's Army, 1780, 1781, 1782, 1783*. Utgivarnas namn är Howard C Rice och Anne S K Brown. Här sammanförs i engelsk översättning tre dagböcker, skrivna av officerare i den franska armé som under ledning av general Rochambeau och i vapenbrödraskap med general Washingtons amerikanska här under ett långt och mödosamt fälttåg lyckades besegra engelsmännen och skapa ett fritt land i väster, Amerikas Förenta Stater.

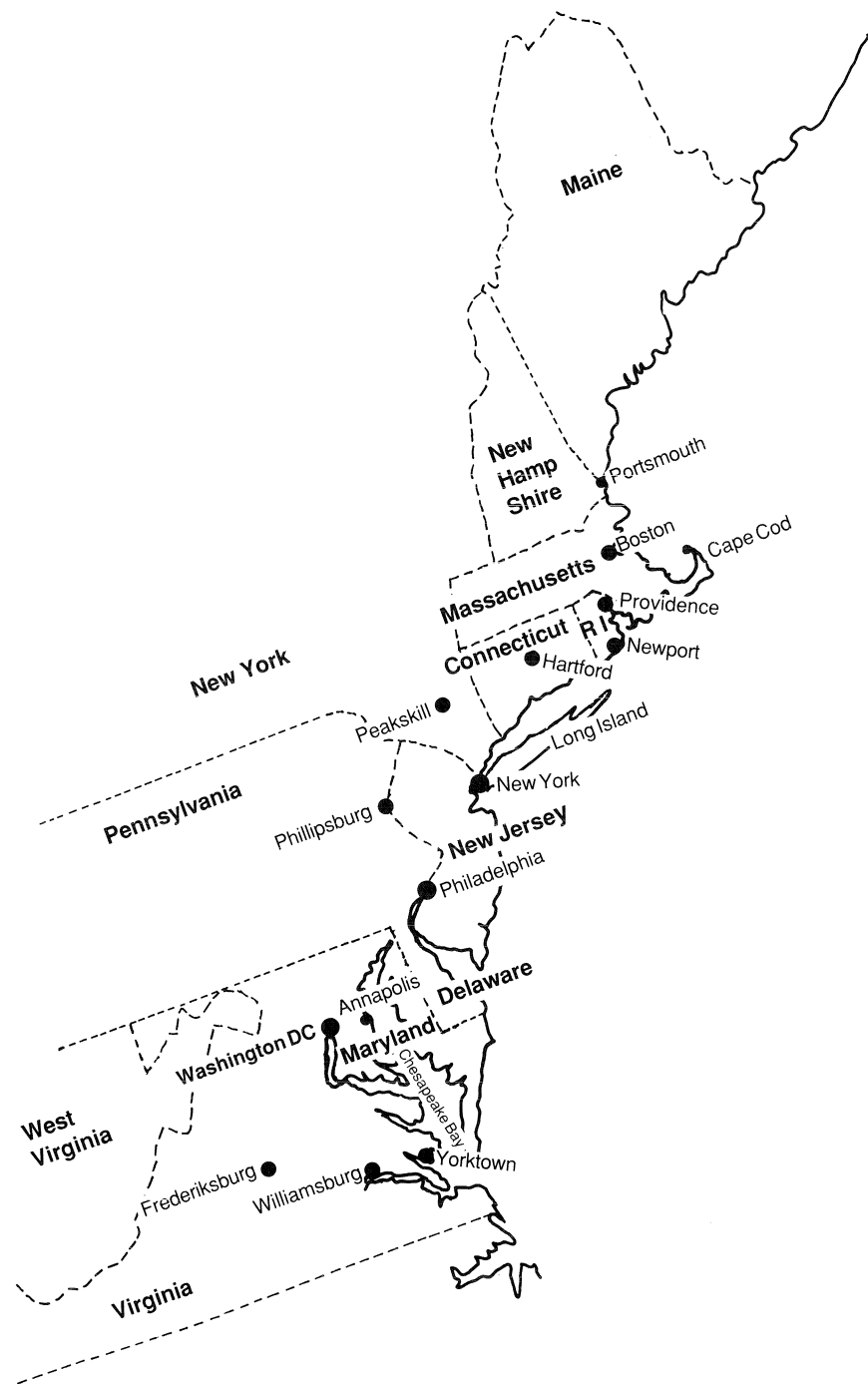
De tre officerarnas namn var Jean-Francois Clermont-Crèvecœur, löjtnant, Jean-Baptiste-Antoine Verger, underlöjtnant, och Louis-Alexandre Berthier, kapten. Ingen av de tre var så mycket som trettio år när fälttåget började, och Verger, den yngste, var bara arton. Manuskripten till de tre dagböckerna ägs av de båda universitet vilkas förlag gett ut dem samt av Rhode Island Historical Society i Providence; endast vissa partier av Berthiers och Vergers verk har tidigare publicerats på franska.

Utöver de tre dagböckerna ingår i detta verk utförliga marschplaner för den franska armén alltifrån dess utgångspunkt Providence i Rhode Island och till York eller Yorktown i Virginia, där den engelske generalen Cornwallis tvingades kapitulera med sin här. Där finns också kartor och teckningar över arméns olika läger, utförda i färg, och slutligen en rik bibliografi över de dokument, bl a i form av memoarer eller

brev, som skrevs av andra officerare i armén och som i delar publicerats. Citat ur dessa är ställvis upptagna i verkets notapparat. I Vergers dagbok förekommer under den 22 september 1781 ett kortfattat meddelande att hans regemente, Royal Deux-Ponts, erhållit som sekondöverste en greve vid namn Fersen. Det är själve Axel von Fersen den yngre, den från svensk historia så välkände officeren, diplomaten och ämbetsmannen som skulle stiga till fältmarskalks rang och värdighet. Bland andra svenska officerare fanns en annan blivande fältmarskalk, C B L von Stedingk, och en blekingsk skeppsfänrik vid namn Carl Gustaf Tornquist. När man vill samla en del av dessa olika intryck från de amerikanska kolonierna vid denna tid, som belyser inte bara de militära händelserna utan också djur- och växtliv, näringar, seder och bruk hos befolkningen i Nordamerika och Västindien samt det spirande kulturlivet, är inte bara dagböckerna av löjtnant Clermont-Crèveœur, underlöjtnant Verger och kapten Berthier spännande källor utan också Axel von Fersens brev, utgivna av bland andra F U Wrangel och R M Klinckowström. Dessutom publicerade C G Tornquist, som landsteg med en annan fransk eskader än dagboks författarna gjorde, år 1787 sina upplevelser från resan i arbetet *Grefve de Grasses Siö-Batailler och Krigs-Operationerne uti Vest-Indien, ifrån början af år 1781 til krigets slut*. Detta verk, tryckt hos J C Holmberg i Stockholm, kartlägger på ett livfullt och engagerat sätt den marina krigsföringen i dess händelserikhet och dramatik och skänker talrika inblickar i folkliv och natur.

Det var den 2 maj 1780 som den franska armén, mellan 5 000 och 6 000 man stark, med elva fartyg under general Rochambeaus befäl lade ut från hamnstaden Brest i Bretagne. Efter en del mindre träffningar med engelsmännen som Frankrike sedan två år låg på krigsfot med, var flottan efter drygt två månader på havet framme vid den amerikanska kontinentens kust, och den 10 respektive den 12 juli lade sig Clermont-Crèveœur och Vergers fartyg för ankar utanför staden Newport i landskapet Rhode Island. Den kväll då Clermont-Crèveœur och hans skepp anlände till Newport hade invånarna illuminerat sina hus, något som skapade ett oerhört intryck när det upplevdes ute från redan. Fransmännen svarade genom att nästa morgon skjuta en salut med tretton kanoner. De var väntade som gäster och bundsförvanter, även om det tog en avsevärd tid innan befolkningen öppnade sig och sina hem för främlingarna, vilka i förväg hade utsatts för mycket förtal från de engelska truppernas sida.

1780-talets amerikanska värld genom utländska glasögon

Nordamerikas kust från Maine till Virginia, med framställningens viktigaste geografiska punkter markerade.

Dagboksförfattaren kapten Louis-Alexandre Berthier vid 37 års ålder, målning av Lefevre, 1791.

Berthier för sin del blev försenad i Bretagne och kom över med ett fartyg i en annan flotta, som tog routen över Västindien och efter en längre mellanlandning på den franska ön Martinique ankom till Newport först i september. Av de omtalade svenskarna anlände von Fersen sålunda med skeppet Jason den 4 juli, medan Tornquist avseglade med ett krigsfartyg som hette Le Veillant den 22 mars 1781 och under sin väg till Nordamerika angjorde de västindiska öarna Martinique, Grenada och Haiti. Till Chesapeake Bay ankom Tornquist i början av september detta år, varpå hans skepp åter styrde kursen till Västindien. Den 9 augusti 1782 nådde han Boston.

Under dessa år vid 1780-talets början seglade franska och engelska eskadrar fram och tillbaka över Atlanten. Det var alltså vid många tillfällen som fransmännen fick tillfälle att bekämpa sina fiender både i Västindien och utefter Nordamerikas kust. Vi har väl i dag svårt att föreställa oss de primitiva villkor som resenärerna var underkastade i den

tidens träfartyg. De seglade i tung hetta och bister kyla, de mötte stormar som knäckte master som tändstickor och kunde driva skeppen till undergång när de slungades in mot klippiga kuster. Detta sjöfolk levde i mycket trånga kojor där luften var tjock och osund och enformigheten och ledan förkrossande. De fick dålig mat och ofta skämt vatten, de besvärades av skörbjugg och febrar. De fick förströ sig med att spana efter främmande skepp och titta på faunan i vattnet: delfiner, valar, flygfiskar, djävulsfiskar, guldmakrill, maneter, och i luften därovanför de stormbringande isfågeln, halcyonerna.

Både Verger, som förser sin dagbok med illustrationer i färg, och Berthier, som skriver sin skildring i form av brev till en okänd eller fingerad adressat, "My dear Chevalier", ger utförliga rapporter om sjölivets vådor. Åtskilliga av de enkla fartygen förolyckades under sjöfärden. När i februari 1782 fregatten *Hermione* lämnade sin hamn i Virginia för att återvända till Frankrike, hade man, som Verger berättar, två amerikanska lotsar som råkade styra skeppet mot reven utanför kusten. Kaptenen skickade ut sina tio bästa simmare efter hjälp, men endast två av dem klarade sig i land. Då lät kaptenen slå lotsarnas händer och fötter i bojor och kasta dem i havet. Det var den tidens resoluta rättsskipning.

Från föregående år har C G Tornquist en dramatisk sjöepisod att förtälja. Engelmännerna skickade i Chesapeake Bay brinnande skepp mot den franska flottan för att de skulle antända de franska fartygen. Tornquist utbrister: "Uti en mörk natt var det en vacker och tillika förödande syn att blifva varse fem brinnande skepp med fulla segel dejsa med strömmen förbi våra ögon." Och fransmännen undkom det dödliga hotet med blotta förskräckelsen.

Berthier presenterar i sin dagbok en originell sed som de franska sjömännen iakttog vid passerandet av Kräftans vändkrets. "Gubben Vändkrets" hade skickat ett brev till skeppskaptenen med besked att alla ombord måste döpas och hylla Vändkretsen när de passerade honom. Klockan tolv skedde passerandet, och klockan fyra hördes från mesanmastens topp ett rop som kom från en gammal man, skälvande av köld. Ett ögonblick senare uppenbarade sig en präst med flera nersmorda bågskyttar, en trumslagare samt Gubben Vändkrets, långskäggig och nästan naken. Han var insmord i röd och svart färg, hade ett fårskinn över axlarna och en lädermössa, och på hans axlar satt hans son, helnaken, intjärad och inrullad i hönsfjäder. Båda tycktes hålla på att gå under av köld.

Sedan satte sig Gubben på ryggen av en sjöman som kröp på alla fyra och lekte åsna, och alla gick i procession runt skeppet. På varje kanon satt en skeppspojke med byxorna neddragna och bakdelen vänd mot åskådarna. På akterdäcket stod prästen och höll en predikan som gick ut på att allas portmonnärer skulle få spela en avgörande roll i ceremonin. Och medan var och en som skulle döpas betalade ett mynt, kastas de ner i en tunna med vatten, allt medan en pump sprutade vatten över skeppspojkarnas bakdelar.

Så komiska inslag kunde alltså kampanjen innehålla. Men ett krig undgår ej att fyllas av grymma blodiga händelser, av förseelser och av brutala straff. Tornquist relaterar i sin skildring en episod med en engelsk matros' omänskliga uppförande. En konstapel på ett övertänt franskt skepp erbjöd sig att simmande undsätta sin kapten, som var dödligt sårad: han kastade sig i vattnet och höll sig där tills det antända skeppet var helt förlorat. Då han sökte komma upp i en engelsk slup, satt där en matros som slog honom över fingrarna på vilken sida han än ville klättra upp. Emellertid tog befälhavaren på slupen upp den franske konstapeln och förde honom till sitt skepp Centaure. När kaptenen på Centaure fick veta vad som hade hänt befallde han att matrosen skulle pryglas med daggar och sedan kastas i sjön: ”på ett ovanligt svårt brott borde följa ett lika ovanligt straff.”

Både dagböcker och resplaner ger en detaljerad bild av hur Rochambeaus armé förflyttade sig genom landskapet utefter kontinentens östkust. Förbanden slår läger på platser som Hartford, Peekskill, Philipsburg, Annapolis, Fredericksburg, Williamsburg och Yorktown. På vägen, vid floden Hudson, mötte de sina bundsförvanter, general Washington och hans amerikanska armé. Den längsta marschvägen, avverkad endast av enstaka enheter, hade en längd på drygt etthundra svenska mil, och en del av trupperna fick finna sig i att efter Yorktowns kapitulation, som var fälttågets mål, marschera hela vägen tillbaka, förbi New York och ända upp till Boston. Detta är trakter där i dag miljonstäder, väldiga rangerbangårdar, ändlösa industrianläggningar, motorvägar och oavbrutet strömmande trafik i själva landskapsbilden har trängt bort de blygsamma stigarna och de enkla trä- och stenbroarna liksom de rustika byar och värdshus vid vilka lägren kunde slå upp om aftenen efter en mödosam marschdag.

Det regemente, som Clermont-Crèvecoeur marscherade med, lämnade Newport, där man hade haft vinterkvarter, 11 juni 1781 och anlände till Annapolis den 19 september, en marschväg på sextiotvå

Generaler i de franska och amerikanska arméerna vid Yorktown efter stadens kapitulation. Målning av James Peale, 1782 eller senare.

svenska mil, som alltså hade krävt etthundra dagar. I Annapolis togs de ombord på fartyg som förde dem till Williamsburg strax nära Yorktown. Belägringen av Yorktown tog sin början i slutet av september, och den engelske generalen Cornwallis kapitulerade den 18 oktober i spetsen för sin besättning på sextusen man inför de överlägsna amerikanska och franska styrkorna.

Liksom hären till sjöss hade utstått stora strapatser, kom den också att göra det till lands. På somliga ställen var man nödsakad att övernatta i bivack, vid öppna eldar under hållande regn. Artilleritrupporna, som Clermont-Crèveœur tillhörde, hade alltid svårast att komma fram på de backiga, ojämna och gytjiga vägarna och anlände ofta sent på natten till sina kvarter. Stundom led man av fruktansvärd hetta, och Clermont-Crèveœur omtalar att han, på hösten 1781, i en värme värre än man någonsin hade utstått, genomgick alla tänkbara plågor, trots att marschen företogs långsamt och med täta halter. Två soldater föll vid hans fötter och dog omedelbart. Ett år senare, i november 1782, drabbades hären på sin återväg till New England av svår kyla. Det var så kallt att tälten frös och inte kunde fällas ihop efter natten. Stundom

led man brist på dricksvatten, men nära Williamsburg hade de engelska trupperna förgiftat brunnarna genom att kasta lik i dem, och Verger hörde till dem som blev sjuka av vattnet. Strax innan hade trupperna lidit brist på proviant, och när Verger lyckades komma över några mindre förråd av ärtor, kokte manskapet dem i sitt gevärsfett.

Det var ett krigshärjat land som man marscherade igenom, och flera av dagboksförfattarna har tagit starka intryck därav, med bittra kommentarer över engelsmännens grymhet och hänsynslöshet. Åkrarna ligger i träda, skogsområdena är brända, husen skövlade och övergivna. Man är också förskräckt över den amerikanska arméns dåliga utrustning: männen saknar uniformer och är klädda i trasor, de flesta är barfota, och pojkar på ner till fjorton års ålder rekryteras bland trupperna.

På ett flertal platser kom det till skärmytslingar med engelska trupper, dock ingenstans i sådan utsträckning som vid striderna utanför Yorktown. Liksom under flottans förflyttningar var krigslagarna hårda. På marschen till Annapolis deserterade en del soldater, och två av dem blev infångade. Den ene hängdes, den andre slapp undan med en piskning med hänsyn till sin familj. Brutaliteter och övergrepp saknas inte i krigsföringen. I Virginia var Verger vittne till grymheter begångna av engelska soldater. Några dragoner som hade plundrat ett hus, skändade en gravid kvinna, högg sönder hennes mage och dödade hennes barn, varpå de skrev ovanför dörren: "You dam rebel's Whore, you shall never bear any more." Denna ohyggliga episod ger samtidigt ett vittnesbörd om hur upphetsade de engelska soldaternas känslor måste ha varit gentemot de upproriska kolonisterna. Tornquist återberättar identiskt samma händelse men rapporterar också ett annat utslag av pervers grymhet, när soldater hade huggit sönder en serie gipsbyster som var uppställda på ett skåp och ersatt dem med avhuggna huvuden från besegrade amerikaner.

Från dessa ohyggligheter är det skönt att komma med Tornquist till hans upplevelser av fest och glädje på Martinique, där generalguvernören markis de Bouillie ställde till med en stor bal och serverade ett bord för etthundraåttio officerare, "dukat under en berceau i des trädgård, öfveralt illuminerat med färgade eldar samt med stora speglar inflätade imellan pomeransträden, hvilkas reflection för ögat gjorde det vackraste utseende."

Ledare för de båda arméerna, den franska och den amerikanska, var ju generalerna Rochambeau och Washington. General Rochambeau

tycks enligt flera vittnesbörd ha accepterat sin ställning som underordnad Washington, även om Axel von Fersen rapporterar en period av oenighet mellan dem båda. På alla håll var respekten för den amerikanske överbefälhavaren oerhört stor. Clermont-Crèveœur talar om general Washingtons vackra ansikte med det blygsamma uttrycket, ett kyligt ansikte som ändå ger intryck av vänlighet och tillgänglighet. Washington hade anseende att vara rättvis, välvillig, modig i motgångarna. Därför var han älskad och vördad av sina soldater. Han hade vunnit hela Europas beundran genom sina osjälviska ansträngningar att vinna frihet för sitt folk.

Verger bekräftar att Washington var så tillbedd att t o m utlänningar inte kunde stå emot att skänka honom sin vördnad och berättar att om Washington kunde få till skänks något så ovanligt som ett parti vinflaskor, bjöd han strax in alla till dess att vinet var uppdrucket. Och Berthier omvittnar hur, vid de franska truppernas parad för Washington i Newport den 6 mars 1781, alla kände en hängivenhet och en vördnad inför hans ädla hållning, hans utseende och hans personlighet. Carl Gustaf Tornquist, slutligen, som tydligen såg Washington i samband med belägringen av Yorktown, beskriver honom så här: ”stor och reslig herre till växten, det vanligen tvära Engelska utseendet, men tillika djupsinnigt och Majestäteligt. Mycket tystlåten i samkväm, talande sällan andra språk än det Engelska, änskönt han kände flera.”

Djurlivet i Amerika

De olika dagboksförfattarnas anteckningar är fulla av notiser om däggdjur och fåglar som de lägger märke till i terrängen och som den gången kanske var mera orädda för civilisationen än de är i dag. Där är räv, opossum, chipmunk, raccoon, utter, myskråtta, bäver och skunk. Verger beskriver bävrarnas sinnrikt byggda bostäder i Virginia och berättar om en förmögen man som fann ett gömställe undan engelsmännen i ett bäverbo, där han försvarade sig med framgång mot sina fiender och kunde förskansa sig så länge att de förlorade lusten att angripa honom. Om skunken och dess stinkkörtlar förmåler Verger att en officer hade oturen att få en skunkfläck på sin uniformsrock och blev tvungen att kasta bort den för den envetna luktens skull.

De franska trupperna mötte också orm, men det var bara skallerormen som var farlig. Det kunde vara riskabelt att somna i skogen, därför att man kunde bli överfallen och biten av skallerormar. Det hände att soldaterna fann så kallade "svarta ormar" i sänghalmen, slog ihjäl dem och åt dem till middag. Av fåglar nämns bland andra örn, vråk, vaktel, snäppa, härmfågel och kardinal. Synnerligen dramatiska är Tornquists intryck från djurvärlden på Venezuelas kust:

Då åskan dundrar har man på reddan en den obehageligaste musique, af Tigrar, Björnar och Roffoglar, hvilkas hemska läten alltid mångdubblas genom echo uti de höga öfverhängande bergs-klyftor.

Näringarna

Om näringarna får man också täta upplysningar. Utanför Boston är fisket en bra födkrok, och Tornquist förklarar med en vändning som kan påminna om den store naturiakttagaren Carl von Linné: "Fisket är ganska ymnigt i synnerhet på cabelliau och makrill. Af den senare är sådan myckenhet, at knappast kroken är i vattnet, förrän den är genast nappad." I Connecticut lägger Clermont-Crèveceur märke till det goda betet på ängarna, den fina boskapen och det sällsynt goda kött som den ger. Det finns rikt med vilt och särskilt fågel: kalkon, gås, and, raphöns. De amerikanska träslagen producerar utomordentligt fint trä till tex vagnshjul och skaklar. På marscherna stöter man på sågverk, där man imponeras av att flera plankor kan sågas på en gång.

I Virginia livnär sig folket på produktion av bla bomull, tobak, sötpotatis, persikor. Boskapen är där mycket oansenlig, men man har getter som ger fin mjölk, och man serverar ett svinkött rökt i speciella ugnar och vida överträffande det franska. I Västindien, på Martinique, betecknar Tornquist naturligt nog bomulls-, tobaks-, kaffe- och sockerodling som huvudnäringar. På Haiti besöker Verger en sockerkrav som får en detaljerad beskrivning, med förflyttningen av sockersaften från kittlar som är varma till andra, kallare, där sockret stelnar till. Det bruna sockret bleks av, så att det blir vitt, och blir av negerslavar dels hugget i bitar, dels totalt krossat. De arbetar under uppsikt av en mulatt med piska, medan de oavbrutet sjunger sina sånger.

Befolkningen och livsföringen

Både Clermont-Crèveœur, Verger och Berthier ger intressanta bilder av befolkningen; ibland iakttar de dess seder med något av samma ohöjda förundran som Swift i *Gullivers resor* låter Gulliver berätta om livet i lilliputtarnas eller hästarnas land. Newport, där fransmännen ligger i kvarter under den första vintern, beskrivs som en enkel stad utan skönhet. Husen är små och tilltalande, säger Clermont-Crèveœur, och de präglas av en enkel arkitektur, med yttersidorna målade i olika färger och interiörerna "underbart rena" men torftigt möblerade. Husens antal, rapporterar Verger, är mellan åttahundra och ettusen, invånarantalet mellan sex- och sjutusen. Där finns ett rådhus i tegel, ett bra bibliotek, en frimurarloge, en synagoga och ett antal kyrkor.

Helt annorlunda religiösa seder mötte fransmännen i det spanska Amerika, nere på Venezuelas kust. Verger vämjes över inkquisitionen som utövar en stark makt där. Prästerna är både vördade och fruktade av folket. Inkvisitionsdomstolen i Cartagena ställer till med bål som ryker av olyckliga indianers blod, säger den franske underlöjtnanten. Munkar, som besöker gifta kvinnor under deras mäns frånvaro, ställer sina tofflor utanför dörren, så att männen inte vågar komma in av fruktan för inkquisitionen och för att få sina ägodelar beslagtagna. Berthier finner här en religiös fanatism som gör att prästerna kan hålla folket i okunnighet, förbjuda tryckning av skrifter, särskilt påverka kvinnorna och tillåta sig många kärleksäventyr.

De negativa omdömena om befolkningen i Nordamerika är få, de positiva desto fler. Både Clermont-Crèveœur, von Fersen och Tornquist har uppfattningen att amerikanerna är lata. "Hantverkarna kunde må än bättre, om de voro mera idoge," menar Tornquist, "men som de merendels på en dag förtjena så mycket som de lefva af på 4 à 5 dagar, så taga de ej mera arbete än efter dageligt behof." Detta gäller staden Boston, och vid ungefär samma tid tycker Clermont-Crèveœur att invånarna där är kyliga, misstänksamma och oärliga. Och Axel von Fersen ondgör sig över de höga priserna som arméns leverantörer hugger till med: han kallar dem uttryckligen för giriga.

Annars är dagboksförfattarnas anteckningar fulla av beundran inför befolkningens hållning och karaktär. Clermont-Crèveœur och Berthier berättar om hur glada invånarna blir när den franska militärmusiken spelar upp och de får tillfälle att dansa: de kommer strömmande

till festplatsen, till fots, till häst, i vagnar. Däremot, tillägger den förre dräpande, är deras egen musik eländig: ”de flesta av deras melodier passar bara till att begrava djävulen.” Clermont-Crèvecœur prisar också deras gästfrihet, och Axel von Fersen hopar superlativerna:

Vi har sett världens vackraste land, väl uppodlat, förtrollande scenerier, invånare som är välmående men utan lyx och prål: de förnöjer sig med en nödortft som i andra länder endast är förbunden med människor av lägre samhällsklasser: deras kläder är enkla men passande, och deras seder har ännu inte blivit förstörda av européernas lyx.

Invånarna dricker mycket kaffe och te, teet väldigt starkt, kaffet mycket svagt [precis som i USA i dag]. De tar alltid en enda droppe mjölk i sitt te och sitt kaffe. De äter till middag mycket kött och föga bröd. De förmögna tar bort bordduken efter middag, kvinnorna drar sig tillbaka, och männen röker en stund och tar fram madeira. De många skållarna som dricks kommer vinet att stiga till huvudet på alla.

På ett flertal ställen blir man påmind om att dessa människor lever i den epok vilken kallas för den borgerliga tidsåldern, inom litteraturen förromantiken, med den förkärlek för enkelhet, lantlig idyll och sentimentalitet, som man finner uttryckt i verk av diktare som Rousseau, Goldsmith, Goethe, Lenngren, Leopold. Sommaren 1782 hade armén under sex veckor kvarter i Phillipsburg i nuvarande staten New York. Berthier, som verkade som biträdande kvartermästare, beskriver med lyrisk ådra det vackra landskap av ängar, lundar och pittoreska utsikter där man placerade officerare, hästar, arbetsrum. Vår ”sylvan abode”, vår skogklädda boning, säger han, ”var innesluten i en skärm av lövverk där vi hade lämnat öppningar för att skapa naturliga utsikter.” En väg, som höggs genom undervegetationen, ledde fram till generalens hus, och hästarna tjudrades i ett idylliskt timmerskjul vid sidan. En bäck slingrade fram utefter en hög avsats, och bortom avsatsen kom man till ett ”värdshus” gjort av gröna träd med ena väggen av timmer, där skuggan skapade en ständig svalka och man kunde vila sig på en liten torvbänk. Det var ett läger helt och hållet byggt av bersåer och lövverk.

Den idylliserande tendensen i skildringen av befolkningen tar överhand på ett par ställen. Så talar Berthier om människorna på Rhode Island:

Ön är täckt med hus där hederliga familjer lever enkelt på sin avkastning och utövar sina olika religioner utan split eller dispyter. Rasen är påfallande ren. Alla kvinnor är vackra och friska till utseendet, tack vare sin moral och sin regelbundna och nyktra livsföring.

Clermont-Crèveœur yttrar sig sammanfattande om enkelheten och oskulden som han möter:

Amerikanska städer är lika mycket benägna för lyx och prål som våra. Men bege er till den avlägsna landsbygden och ni kommer att finna den öppenhet, den oskuld och den gästfrihet som kännetecknar hjärtat hos en ärlig man. Här härskar ännu enkelheten. Naturen allena leder dessa goda amerikaner. En fransman kan knappast vänta sig att tycka om deras seder eftersom de är alltför enkla, men en förständig man kan inte låta bli att beundra dem och önska att han kunde leva ett sådant liv som de åtnjuter.

Hur nära kommer vi inte här den samtida litteraturens idealiserande bild av enkelhet och lantlig oskuld. I dikten *Till Christina* utbrister t ex Kellgren: ”där är det, från den enkla smakens boning, som ljudet utgår av de sällas röster,” och i *Predikaren* tecknar Leopold landsbygdens oskuldsfulla livsföring. ”Byt stadens täppta barm mot sjöar, skog och land,” råder han, och i *Eglé och Annett* prisar han med hängivenhet Annetts pastorala livsföring i ”ett litet lantligt hem, det vackraste i världen”:

Här levde nu Annett i medelståndets trevnad
och förde, med sin man, fast rikast på sin ort,
ännu i lyckans famn, den idogsamma levnad
som deras bärning först, och sedan välstånd gjort.

Indianer och svarta

De färgade folkslagen kommer också in i bilden av dagboksförfattarnas Amerika. Den 29 augusti 1780, berättar Verger, kom tjugo indianer till det franska lägret i Newport. De fördes till general Rochambeau och deklarerade för honom att de gärna hade brukat besöka engelsmännen därför att dessa bjöd på så god rom. Den franska arméledningen hade tagit med sig presenter till indianerna, bl a värjor, skjortor, filtar och smink. Indianerna smetade in sminket i håret och smorde ut det över skjortor och filtar. En av dem spelade trumma med oerhörd entonighet och hänförelse, andra undersökte Vergers axelklaff och svärdfäste men flyttade snart över sitt intresse till en annan officer och hans klockkedja. De dansade därpå en krigsdans med stor styrka och rörlighet och intog olika ställningar som framställde män i strid. De brast ut i krigstjut och klagosånger, så genomträngande att de fyllde åhörarna med fasa. Verger, som tyckte om att teckna, gjorde flera bilder i färg av indianer som han mötte. Clermont-Crèveœur för-

Ur Vergers dagbok: indian från de sex nationerna i Newport, 29 aug–1 sept 1780.

täljer från samma tillfälle om flera vilda stammar som kom för att erbjuda fransmännen sina tjänster och demonstrerade sina lekar, danser och sin konstfärdighet när det gällde att skalpera fiender. De hade öronbrosken uppskurna så att de hängde ner till axlarna. De tyckte mycket om sprit och kunde bli farliga när de blev berusade, och de rökte oavbrutet. Clermont-Crèveœur tillägger uppskattande: ”Dessa människor har många goda egenskaper och är i grunden mycket mindre barbariska än de förefaller. Det kom fram i kriget i Kanada, där de gjorde fransmännen de största tjänster.”

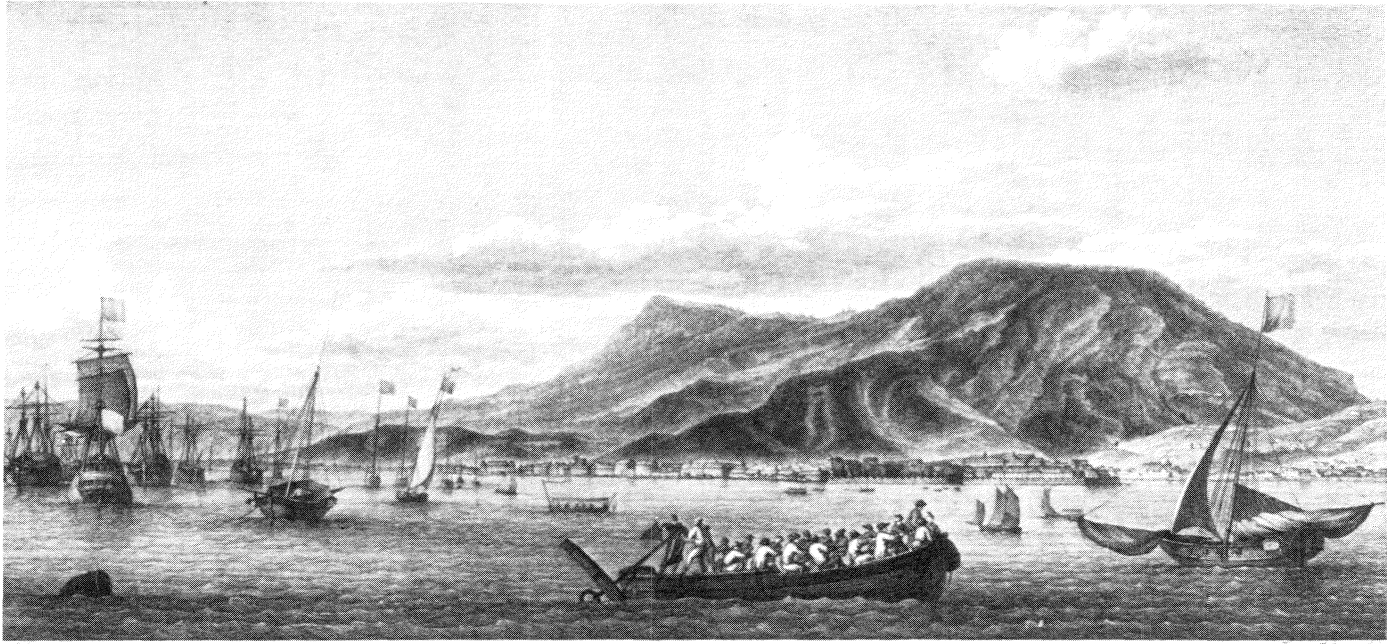
Här kommer alltså fram en påfallande uppskattning av ett färgat folkslag. Samme författare klingar mera överlägsen när han talar om negrerna i Curaçao; de bor tillsammans med judarna i trånga gator där solen aldrig skiner in i husen: ”ni kan ana att lukten inte är särskilt behaglig.”

Om negrernas villkor i slaveriet får man många rapporter. Utanför staden Fredericksburg fanns enligt Verger ett ”superb estate”, en för-

näm herrgård, vars innehavare ägde inte mindre än ett tusen negrer och uteslutande ägnade sig åt tobaksodling. Clermont-Crèveceur finner att slavägarna i Virginia var fordrande och hårda mot slaverna, och Axel von Fersens intryck liknar hans. På Haiti besökte Berthier greve Ségurs plantage, där innehavaren tydligen var en mycket patriarkalisk herre, ty hans negerslavar, många hundra till antalet, avbröt sitt arbete när han kom hem och sprang för att möta honom. De föll på knä och kysste hans fötter och fick extra förplägnad på grund av hans hemkomst. "Greve de Ségur", säger Berthier, "blev häpen och hans ädla hjärta blev bekymrat över att se människor till den grad ödmjuka sig inför honom."

Detta gör ett ganska idylliskt intryck; desto ruskigare ter sig rapporterna om neger-slaverna på andra håll i Västindien. Ett fartyg, som Verger seglade med, anropade i början av 1783 en engelsk fribytare under holländsk flagg på väg från Afrika med trehundra svarta slavar ombord. På våren samma år såg Verger vid Cap Français på Haiti ett skepp komma in under österrikisk flagg lastat med negrer från Guineakusten; både män och kvinnor gick helt nakna ombord. Vergers och Berthiers reaktioner inför behandlingen av negrerna är totalt motsatta. "Vid Cap Français," säger Verger, "såg jag dessa olyckliga brännmärkas för att man skall kunna identifiera dem." Deras namn var skrivna med stora bokstäver på bröstet, och bokstäverna svällde medelst en syra så att de aldrig kunde försvinna. De slavägare som köpte dem ledde bort dem till sina gods med händerna fjättrade så att de trodde deras sista stund hade kommit. Men, tillägger han förhoppningsfullt, man brukar tala mildt till dem och behandla dem hänsynsfullt i arbetet. Ute på plantagerna brukar man emellertid också ha en sorts arbetsförman som går omkring med en piska och slår de lättjefulla så hårt att huden spricker.

Hos Verger är den mänskliga medkänslan ständigt närvarande, men hos Berthier lyser den med sin frånvaro. När han kommer till ön Martinique på sommaren 1780, konstaterar han kallt att förrymda neger-slavar som blivit fängslade igen straffas genom piskning och sedan i tre–fyra år måste bära en järnkrage med fyra stora ekrar eller också bära kedjor. Varje dag ser han hur upproriska slavar drivs till sitt arbete med piskor. En vacker negerflicka som var gravid hade varit oförsämnd mot sin ägarinna och placerades i en ställning så att hennes bakdel sköt ut, varpå hon trakterades med femtio piskslag. "En sådan stränghet," kommenterar Berthier känslolöst, "är nödvändig för att

LE CAP FRANÇOIS DANS
Vu du
Tou d'un Arcueil de différents Ports
Réunis à la Collection des Ports

ÉISLE DE St DOMINGUE,
Mouillage.
De l'Isle de l'Antille, dessinée en 1780
de France, gravée par le Sr Genry

View of the Harbor of Cap François, in the Island of St. Domingo, from the Arcueil of different Ports, united to the Collection of Ports of France, drawn in 1780, engraved by the Sr Genry.

Hamnen i staden Cap François på Haiti, 1780.

upprätthålla några enstaka vitas myndighet över ett oerhört antal svartta.” Berthiers iakttagelse av ett enda fall låter oss ana ett kollektivt lidande utan gräns.

Kvinnorna, sederna, moralen

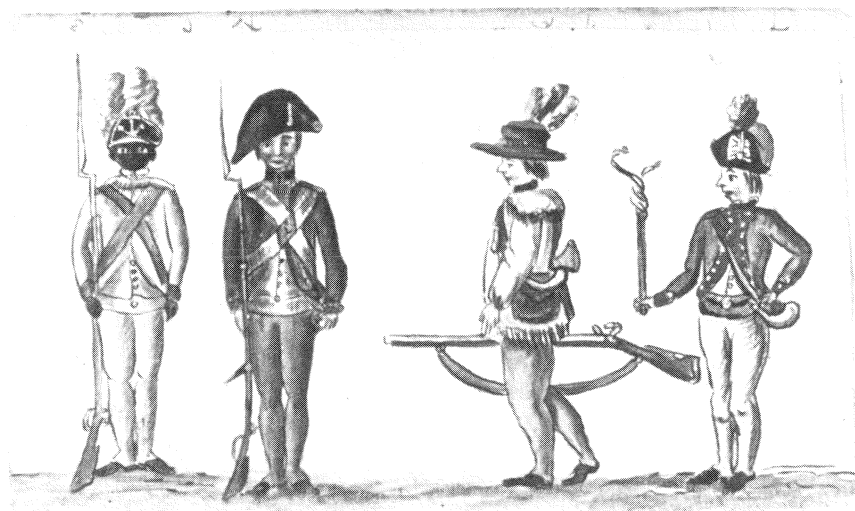
Ett kapitel som de unga officerarna av naturliga skäl berör ganska utförligt är kärlek och kärleksseder. I sin skildring av staden Newport konstaterar Clermont-Crèveceur att kvinnorna är mycket bleka och förefaller svaga. De är brådmogna, och en tjuugoåring kan se ut som en trettioåring i Frankrike. De är mycket vackra, med regelbundna drag, men de visar ingen riktig glädje och livlighet utom när de dansar. I Maryland är kvinnorna inte så vackra som annorstädes men charmerande och älskvärda. De älskar underhållning och ett gott bord och är utomordentliga ryttare. I Virginia finner han att både män och kvinnor har dåliga tänder, tydligen på grund av att de äter så mycket salt kött. Kvinnorna är varmare än männen, de dansar gärna och är gladare men mindre vackra än de är i New England.

Också Verger finner att kvinnorna i Amerika är vackra och lägger gärna märke till vänliga och goda personer av kvinnokön. Berthier uppehöll sig ju i sina anteckningar i Newport vid den kvinnliga dygdigheten, när han talade om den nyktra och moraliska livsföringen.

Vad de sexuella vanorna beträffar, har Clermont-Crèveceur ensam stött på prostitution och lesbianism. Äktenskaplig otrohet konstateras vara synnerligen sällsynt. Bland ogifta förekommer gärna ”bundling”, ett ord som i en folklig vokabulär i Sverige motsvaras av landsbygdens ”nattfrierier”: två förlovade ligger fullt påklädda tillsammans på en säng, ofta i en moders närvaro, och antas inte få tillåta sig några sexuella friheter. Verger, som uppenbarligen är en läsare av Cervantes’ *Don Quijote*, kommenterar humoristiskt:

Om de är ensamma i ett rum och en obetänksam eldighet leder mannen till förhastade eller häftiga handlingar mot sin Dulcinea, är det synd om honom ifall minsta rop undslipper henne, ty då störtar alla i huset in i rummet och klär upp älskaren med anledning av hans alltför stora våldsamhet.

Som ett annat exempel på den kvinnliga befolkningens stränga seder berättar Tornquist att i Boston var det förbjudet för flickor före femton års ålder att anlägga någon som helst vuxenfrisyr: de var tvungna att kamma håret i lugg.

Ur Vergers dagbok: amerikanska fotsoldater i Yorktownfälttåget, 1781 (infanterist, musketör, gevärsskytt, artillerist).

I ett par fall har dagboksförfattaren bevarat åt eftervärlden bilden av särskilt tilldragande unga kvinnor. Axel von Fersen skildrar en ung flicka i ett burget hem i Newport, som är vacker, älskvärd, gladlynt och som spelar piano mycket bra. Han skriver till sin far att han går och besöker hennes hem varenda dag och är mycket förtjust i henne, men utan att detta skall beräknas ha några konsekvenser. Av en annan ung flicka, Polly Lawton, föreligger flera hänförda skildringar. Greve de Ségur betecknar henne som en nymf snarare än en kvinna: "Hennes ögon tycktes, som i en spegel, reflektera hennes väsens saktmodighet och renhet liksom hennes hjärtas godhet." Prinsen de Broglie är ännu mera extatisk:

Plötsligt öppnades dörren och in trädde själva behagets och skönhetens gudinna. Det var Minerva själv som hade bytt ut sina krigiska attribut mot en enkel herdinnas förtrollning. Hennes dräkt kom Polly att likna den heliga jungfrun. Jag erkänner att denna förföriska Lawton föreföll mig som naturens mästerverk.

Denna beskrivning gör intryck av att en målare från rokokons eller nyklassicismens tidevarv hållit i penseln, och man kan jämföra porträttet med det av någon litterär gestalt som t ex Lotte i *Den unge Wert-
hers lidanden*, där det heter:

Jag fann allt, vad hon sade, så personligt, jag såg för varje ord nya behag, nya strålar från hennes själ lysa fram i hennes anletsdrag, som så småningom tycktes utveckla sig i förnöjd glättighet, då hon kände, att jag förstod henne.

Nere i Västindien är, som man kan vänta sig av den smältgryta som dess befolkning utgör, de sedliga förhållandena vida annorlunda. Där, t ex på Haiti, är mulattskorna gudinnor, säger Clermont-Crèveœur, och männen vräker pengar på dem. De är mera bildade än sina franska motsvarigheter och läser mycket romaner. De är mycket eleganta och har vackra figurer. ”Men när man ser på deras hy – o fasa!” Clermont-Crèveœur tycker det skulle vara lättare att vänja sig vid en negress än vid en mulattska som ser ut som en vit kvinna nersmord med sot. Och dessa mulattskor, fortsätter den chockerade löjtnanten sina utgjutelser, de för med sig farliga sjukdomar som deras besökare får betala i tribut, och konvalescensen från dessa åkommor är lång och besvärlig. Denne dagboksförfattare undvek smitta genom att aldrig ta risken att övernatta på land.

Berthier för sin del talar även han om mulattskornas elegans: det gäller nu Martinique. De har långa päronformade örhängen i guld, indiska näsdukar som huvudbonad, ett livstykke och en mycket kort kjol av fint broderat muslintyg. Kolonisterna är dumma nog att störta sig i fördärvet för dessa kvinnors skull. Berthier berättar också om negerkvinnor som har tjänsteställning eller är slavar: de går spritt nakna i landets hamnar och på landsbygden. Dessa kvinnors bröst, säger han initierat, är fasta bara upp till arton års ålder och börjar hänga vid tjuugo. Kvinnor som fött ett eller två barn kan hänga sina bröst över axlarna och har vid trettio års ålder bara ett par hudveck som hänger ner över magen.

I Sydamerika, i det nuvarande Venezuela, såg Berthier också alldeles speciella förhållanden, där nöjeslystnad och religion kämpade om makten. Kvinnorna sysslar där bara med två ting: Gud och män. Under fastetid var damerna i Caracas angelägna om att uppskjuta sina religiösa skrupler för att underhålla de franska gästerna, och denna för syndelse skulle senare försonas med flera extra fastor. Alla damer, inte minst de gifta, har älskare. De går till kyrkan klockan sju på morgonen, klädda i svart och med radband om halsen. De sträcker ut sig i bön på kyrkogolvet, och efter ett par timmar går de hem för att klä sig i koketta negligéer och ta emot sina älskare, som de underhåller med musik, sång och dans. Berthier berättar också om en viss markis i den franska styrkan som träffade en ung änka som såg klen ut och uppen-

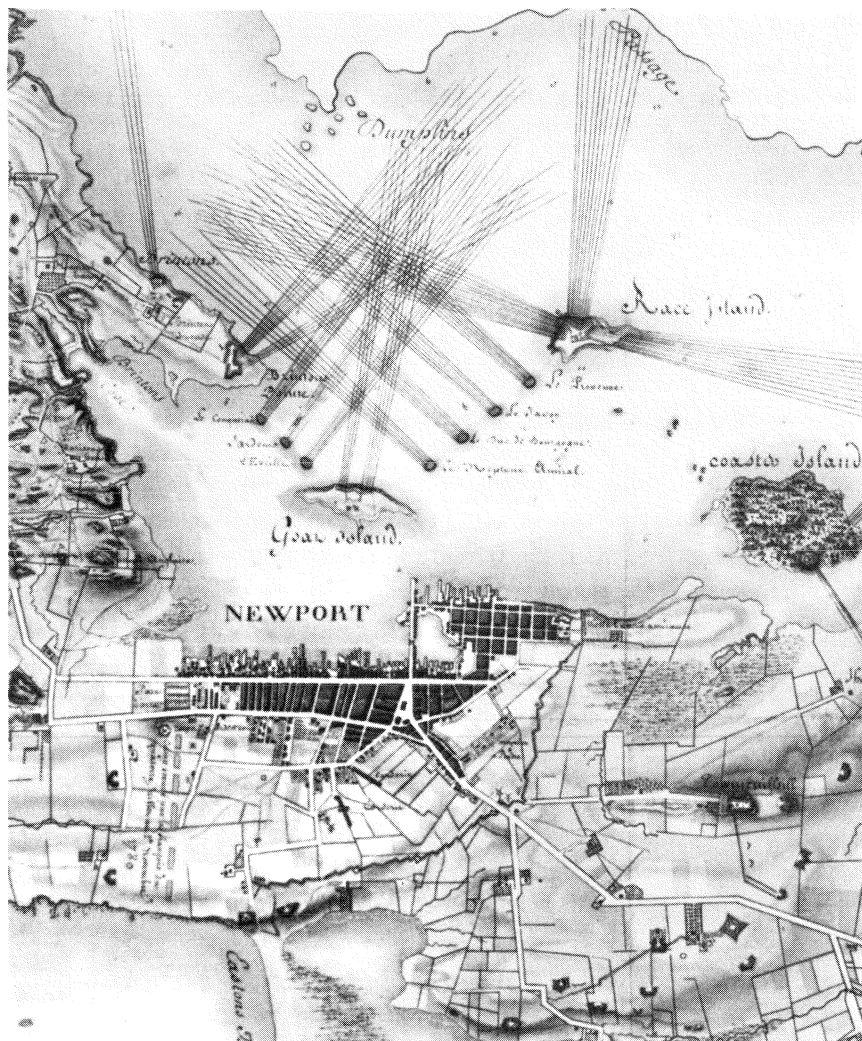
bart hade ägnat sig åt intensivt fastande. Markisen uppvaktade henne på en bal och lyckades så småningom få tillstånd att besöka henne klockan tolv på natten. Han hade den största möjliga framgång, och den vackra fasterskan drog sig fromt tillbaka i fyra timmar den natten, offrade allt för kärleken och talade hela herdestunden igenom om vilket nöje det skulle bli för henne – att gå i bikt nästa morgon.

Kulturella institutioner

USA är på 1980-talet ett land med bortåt tvåtusen colleges och universitet, med bibliotek och teatrar i alla större städer. Tvåhundra år tidigare noterar de franska officerarna begynnande utslag av kulturellt intresse. Princeton är 1988 ett av landets mest framstående universitet; i augusti 1781 talade Clermont-Crèvecoeur om platsens ”mycket vackra college”, som tagit skada av engelsmännens härjningar. Detta college äger, säger han, mycket intressanta ”fysiska apparater”, bl a en klocka som markerar tidens flykt i månader och år, tillika med månens kretslopp, jordens bana runt solen och de sju planeternas gång. Verger noterar likaså att Princeton är ett mycket vackert college och är intresserad av en märklig luftpump som tillhör dess utrustning. Han påpekar om Williamsburg, Virginias dåvarande huvudstad, att det har ett college byggt i tegel och mycket omfattande. Det har två stora flyglar i vilka lärarna bor. Detta college, som i dag alltjämt existerar, heter College of William and Mary och var den skola där Thomas Jefferson tog sin bachelorgrad.

I Clermont-Crèvecoeurs tycke är intresset för ”arts and sciences”, humaniora och naturvetenskap, klent, men han har fäst sig vid enstaka personer som är intresserade av sådan forskning, så t ex en schweizare i Philadelphia, M. du Simitière. Denne hade ett naturhistoriskt museum, där han bland annat förevisade ett par kraftiga stövlar, som i officerarnas ögon inte hörde dit. Monsieur du Simitière skrattade och förklarade att han lurat sina amerikanska besökare att tro att det var själva Karl XII:s stövlar.

I Newport registrerar Verger alla framstående byggnader. Där är stadshuset, en tegelbyggnad som fransmännen utnyttjade till sjukhus, där är vidare en frimurarloge, en synagoga och ett flertal mindre kyrkor i trä. Dessutom finns där ”ett bra stadsbibliotek”, byggt i ”grekisk” stil med en pelarhall som har fyra doriska kolonner vid ingång-

Staden Newport och dess hamn. Detalj ur bröderna Berthiers karta över Rhode Island (med utmärkande av de franska örlogsskeppens position, jämte kustartilleriet som försvarar Newport).

en. Utan att nämna något universitet i Boston menar Tornquist å sin sida att denna stad är den som visar det rikaste kulturintresset: ”Konster, handaslögder och vetenskaper äro här i större flor och mera värde än på andra ställen i denna verldsdel.”

Tornquist konstaterar inte förekomsten av någon teater i Boston,

och inte på någon ort i själva Nordamerika omnämns överhuvud någon sådan; kanske har de olika kyrkornas stränghet på flera håll förhindrat tillkomsten av teatrar. Däremot i Västindien fanns på 1780-talet ett ganska rikt teaterliv. Både Verger och Berthier berör teatern i Cap Français på ön Haiti, och Berthier sätter den i klass med provinssiella teatrar i sitt eget land; han talar om en teater i Port-au-Prince på samma ö, och i staden S:t Pierre på Martinique bevittnar han en föreställning av *Barberaren i Sevilla*.

Vad som vidare hände dagboksförfattarna

När man så personligt lärt känna dessa dagboksförfattare genom deras individuella berättelser om de tre årens kampanjer till lands och sjöss, blir man nyfiken på att följa dem vid deras återkomst till sitt land och genom deras vidare öden. Den som med största uttrycksfullhet skildrar återkomsten är Clermont-Crèveœur, på sista sidan av dagboken, där det heter:

Jag hade mycket bråttom att landa, och hade bestämt mig för att aldrig sätta foten på fregatten mera. Jag hade fått en sådan avsmak för havet att jag nu när jag avslutar min dagbok, inte kan tänka på det utan en rysning. Alla faror som jag mött, alla bedrävelser som jag hade genomlidit, var begravda i fullkomlig glömska när jag till slut fann mig trygg i land på den jord som jag hade längtat efter att få se ännu en gång. Jag hade lidit varje plåga som man kan utstå utom skeppsbrott, vilket jag hade undsluppit; men jag hade varit det nära, och hade varit hotad med hungersnöd när provianten tog slut. Men när jag såg mitt land igen hade jag glömt allt.

Om Clermont-Crèveœurs vidare öden är ganska mycket känt. Han tjänade som kapten vid artilleriet i ungefär ett årtionde efter återkomsten från New England, men som gammal aristokrat lämnade han den franska armén på höjden av revolutionen, år 1792. Han engagerade sig med Vendéearmén mot revolutionen men flyttade sedan till Portugal, där han tillhörde landets artillerivapen under elva års tid, från 1797 till 1808, då han vid Napoleons invasion av landet flyttade över till England. Då kungadömet återinfördes i Frankrike, anmälde han sig, sextiotvå år gammal, och anhöll om att tillerkännas generalmajors rang. Hans ambitioner låg i överkant, och han fick nöja sig med avsked och pension som överste.

Verger är den av de franska dagboksförfattarna som verkar känsligast inför krigets brutalitet och behandlingen av neger-slavarna. Han är

Dagboksförfattaren, underlöjtnant Jean-Baptiste Antoine de Verger. Självporträtt.

också den yngste av alla författarna. I Amerika tillhör han alltså ett av Frankrikes tyska regementen, Deux-Ponts eller Zweibrücken. Han var född vid gränsen till Schweiz, och detta faktum i förening med hans regementstillhörighet beredde honom efterhand inträde i bayersk tjänst. Han verkade i olika omgångar inom Bayerns diplomatiska kår och mötte i den egenskapen Napoleon vid förhandlingsbordet. Efter kejsarens nederlag i Tyskland 1813 trädde Bayern in i koalitionen mot Napoleon, och Verger, som nu hade stigit till generalmajors rang, kom vid ockupationen av Paris den 31 mars 1814 att i följe med de allierade trupperna intåga i den franska huvudstaden. Återkommen till München, Bayerns huvudstad, fortsatte han sitt uppdrag som befälhavare för den kungliga gendarmerikåren, befordrades 1822 till generallöjtnant, representerade 1834 den bayerske kungen vid en minneshögtidlighet över tsar Alexander I i S:t Petersburg och dog 1851 i München, åttioåtta år gammal. Av alla franska officerare som ef-

terlämnade någon form av skriftlig rapport om kriget i Amerika var han den som längst överlevde händelserna där.

En av de märkligaste personligheterna bland dagboksförfattarna var Louis-Alexandre Berthier, som var äldre än de båda föregående officerarna, född 1753. Det är han som utan kritik eller medkänsla refererar misshandeln av de franska negerslavarna i Västindien. Samtidigt visar han en oerhörd känslighet och sorg när en djupt älskad bror till honom under kampanjens sista år förlorar livet i en duell på den holländska ön Curaçao.

Vem var då denne Berthier, som kombinerade så mycken brist på medkänsla med en så rik broderlig ömhet? Han kom faktiskt att bli en av Napoleontidens stora gestalter, översvallande rik på framgång och samtidigt till slut tragisk. Sekondöverste för nationalgardet i Versailles år 1788 fick han 1792 generalmajors rang men avsattes av revolutionsmännen. Under Vendéeupproret, som Clermont-Crèvecœur tycks ha anslutit sig till, deltog Berthier i regeringstrupperna som enkel volontär och lyckades sedan undkomma skräckväldet genom att dra sig tillbaka till landsbygden. Ögonblicket för hans stora upphöjelse kom 1795, då han mötte Napoleon och utsågs till dennes stabschef. Därmed inleddes ett samarbete och en vänskap som kom att räcka i arton år. I motsats till Napoleons andra generaler var Berthier tillfredsställd med att spela en andraplansroll under kejsaren. Han stod för en rad kallblodiga och avgörande insatser på slagfälten i Italien och Tyskland och var Napoleons personlige utsände i kampanjen mot Rom, år 1798, där han besatte Castel San Angelo och tog påven tillfånga. Han var under åren 1806–1807 krigsminister, han blev marskalk av Frankrike, prins av Wagram och till och med pär av Frankrike, och det var han som fick uppdraget att hämta Marie-Louise, kejsarens andra gemål, i Wien.

Med djup motvilja och under gryende osämja följde Berthier Napoleon på det stora ryska fälttåget, vars oerhörda risker han hade insett. Under denna långa kampanj ledsagade han om dagarna till häst den stora armén och ägnade nätterna till att göra upp planerna för fälttågets fortsättning, för kvarter, fournissage och för bekämpande av fienden. Svårt uttröttad och illa plågad av gikt kämpade han sig dagsmarsch för dagsmarsch tillbaka från Moskva, för att till slut kallas till Paris av Napoleon, som hade lämnat sin armé i sticket och skyndat hem i förväg. Slutligen organiserade Berthier till och med fälttåget i Sachsen 1813 och försvaret av Paris. Men när kejsaren drog sig tillbaka till Elba och rekommenderade sina trogna att tjäna sitt land genom att ansluta

sig till kung Ludvig XVIII, lydde Berthier hans uppmaning och vägrade sedan medverka i de hundra dagarna och slaget vid Waterloo, där Napoleon lär ha utropat: "Om jag hade haft Berthier här, hade mina order blivit utförda!" Nu drog sig prinsen/stabschefen tillbaka till sin gemål och sina barn i Bamberg i Bayern, men detta land hade nu gått över till Frankrikes fiender, och Berthier blev internerad. Han slutade här sitt liv genom att störta ner från översta våningen på sin svärfars slott, Neue Residenz, troligen i en akt av förtvivlan. Napoleons främste medarbetare och skickligaste rådgivare, som hade börjat sin egentliga karriär i Nordamerika, var borta.

De andra officerarnas öden

Så slutade alltså Berthier. Vilka öden mötte då de andra officerarna i den franska armén under de blodiga år, då revolutionen gick fram över Frankrike och guiljotinen härjade så svårt bland de många adliga militärerna? General Rochambeau, ledaren för Amerikaarmén, hade stora framgångar under de första revolutionsåren, blev 1790 högsta chef för nordarmén och 1791 marskalk av Frankrike. År 1792 tog han sextio-sjuårig sitt avsked från den militära tjänsten men förföljdes under skräckväldet av Robespierre och hans folk och räddades med nöd från avrättning genom thermidorkuppen 1794. År 1803 presenterades han, nu sjuttioåttå år gammal, för Napoleon och erhöll av denne marskalks pension. Han avled 1807.

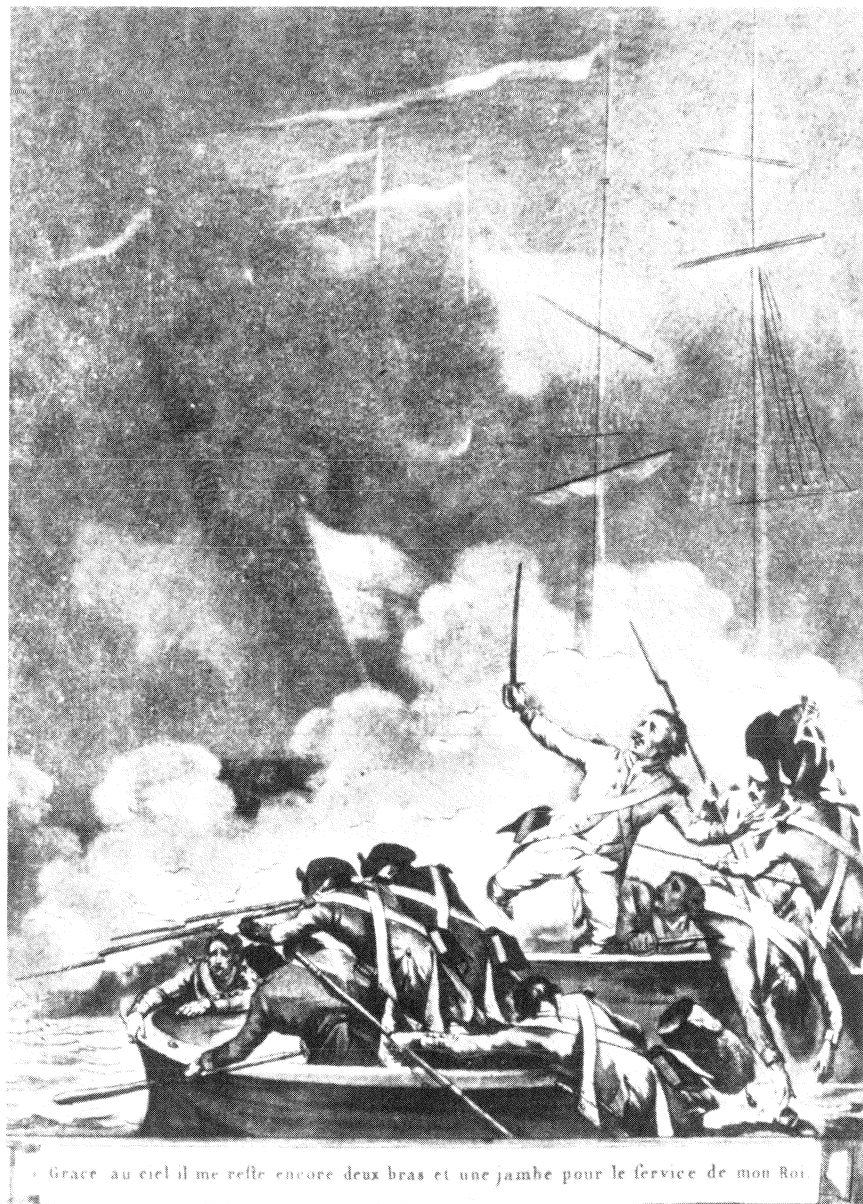
Sämre gick det för andra av officerarna. Prinsen av Broglie, han som till den grad hade fångslats av Polly Lawtons skönhet i Newport vid åttiotalets början, blev fältmarskalk under revolutionsåren men häktades och frigavs ett flertal gånger, innan han spärrades in i Port-Royal och guiljotinerades 1794. Samma död fick brigadchefen Custine-Sarreck, som hade utmärkt sig vid Yorktown och blivit fältmarskalk, även han, som belöning för sin tapperhet. Han mötte sitt öde, anklagad för landsförräderi; vidare avrättades också överste Lauzun, som ofta prisas i dagböckerna och bl a med dödsförakt ingrep i en skärmytsling vid Gloucester i Virginia, där han räddade en av sina husarer.

Och de svenska officerarna? Hur gestaltade sig framtiden för dem? C G Tornquist, den underhållande och dramatiska skildraren av greve de Grasses sjöbataljer, som var skeppsfänrik under den franska kampanjen, vände åter till den svenska flottan, utgav sin bok om sjökriget

1787 och tjänstgjorde som sjöofficer, först som löjtnant och sedan som kapten bland annat mot ryssarna i slaget vid Hogland. Han blev krigsfånge i Ryssland men frigavs vid fredsslutet. Han arbetade på ett större verk om den svenska flottans historia och deltog framgångsrikt som överstelöjtnant i en svensk örlogsexpedition till Medelhavet för att skydda vår sjöfart. Han gick ut i kriget 1808 som befälhavare på linjeskeppet *Dristigheten*, men drabbades av fältsjukan, och återkommen till Karlskrona avled han där samma år.

Utom Berthier fick ingen ett så dramatiskt och tragiskt öde som Axel von Fersen. Inom den svenska högadeln på Gustav III:s tid var denne mer än alla andra en internationell gestalt, som mestadels vantrivdes i Sverige. Han var född 1755 och blev redan som femtonåring löjtnant i ett franskt regemente. Under den franska arméns amerikanska fälttåg var han alltså stabsadjutant åt general Rochambeau, och efter återkomsten till Europa fick han tjänst som överste vid det franska regementet *Royal Suédois*. Han deltog med Gustav III i finska kriget 1788 och skickades 1791 som ambassadör till kejsar Leopold II i Wien. Nästa år erhöll han kungens särskilda uppdrag att föra hemliga förhandlingar med Ludvig XVI och Marie Antoinette. Han blev generalmajor i svenska armén 1792, en av rikets herrar 1799 och, efter att ha förbigåtts vid utnämningen till kanslipresident, i stället riksmarskalk 1801.

Sådan var den officiella karriären för denne svenske ädling, som alltid fick erkännande för sitt vinnande och nobla uppträdande men också kunde ha ord om sig att vara högdragen. Bakom denne diplomats och officers aristokratiska yttre dolde sig svåra personliga problem. Den upplevelse som kom att färga hela hans vuxenliv var den djupa och besvarade passionen för drottning Marie Antoinette. Det anses att det var för att komma på avstånd från denna heta kärlek som von Fersen beslöt sig för att enrollera sig i den franska armén på dess amerikanska kampanj. Men den unge ädlingen kunde inte undvika sitt öde, när han kom tillbaka till det franska hovet, och hans relation till drottningen fortsatte och fördjupades. Och när revolutionen hade brutit ut och gick mot en allt större fanatism och brutalitet och när guiljotinen började hota också rikets smorde, kungen och drottningen, var det von Fersen som i ett tappert genomfört försök att rädda kungaparet agerade röda nejlikan och igångsatte flykten som slutade med att Ludvig och Marie Antoinette blev ertappade och skickade tillbaka till Paris.

Grenadjärer från Soissonaisregementet i sjöstriden på Chesapeake Bay 16 mars 1781, gravyr av De Machy d.y. efter Aimée Duvivier (i Lebas Mémorial pittoresque de la France, 1786).

Då hade von Fersen på kungens uppmaning redan ridit vidare och räddat sig in över gränsen till Belgien. Misslyckandet med försöket att rädda kungaparet, vilket var inspirerat av Gustaf III, var den stora katastrofen i Axel von Fersens liv, och han skulle endast en enda gång, påföljande år, i hemlighet återse sin älskade. Så gick hon till sin avrättning, och sju-tton år senare, när den svenske tronföljaren Karl August hade dött på Kvidinge hed i Skåne, blev riksmarskalken von Fersen av en tät ryktesflora anklagad för att ha bragt prinsen om livet. Den 20 juni 1810, vid tronföljarens högtidliga begravning i Stockholm, slets von Fersen av pöbeln ur sin vagn och dog av den fruktansvärda misshandel som han blev utsatt för. Han som en gång hade agerat som så framgångsrik medlare mellan George Washington och general Rochambeau, som nått några av sitt lands högsta militära och civila ämbeten och som varit den franska drottningens intimaste vän, kom att gå i döden på ett kanske ännu mera tragiskt sätt än gamla vapenbröder som Lauzun, Custine-Sarreck, de Broglie och Berthier. I krigets och politikens totalt slumpartade hantverk försvann alla dessa gestalter, och den ende bland vittnena som överlevde till sekelmitten var Verger, säkert ingen obetydlig person och mäktig av känslighet inför olyckor och lidande. Men hur som helst, verkar utgången präglad av hasard och tärningspel. Sådan var tiden: överlevandet var grymt dikterat av slumpen allena.

Lars von Engeström och den polska författningen av den 3 maj 1791 i belysning av hans diplomatiska rapporter 1788–1791

Den 11 november 1787 skrev Gustav III från Helsingborg till Sveriges chargé d'affaires i Wien, Lars von Engeström, att denne omedelbart borde bege sig till den polska huvudstaden Warszawa. Där skulle han som privat person skaffa sig information om den politiska och ekonomiska situationen i Polen, knyta kontakter med inflytelserika magnater och utländska diplomater samt rapportera vad de sade om Ryssland och allt annat som skulle kunna vara av politisk betydelse. Engeström skulle också undersöka om det fanns några möjligheter att underblåsa oroligheterna i Livland, Ukraina och centrala Ryssland.¹ Brevet gjorde ett förbryllande intryck på den svenske diplomaten i Wien. Han kunde inte förstå, varför kungen hade gett honom ett sådant uppdrag. Inte desto mindre begav sig Engeström redan i början av januari 1788 till Polen. I sina första rapporter till Gustav III uttryckte han sig mycket kritiskt om den dåvarande polska verkligheten. Polackerna – skrev han till kungen – talade mycket, men man kunde inte lita på dem. De lät sig ledas i sina handlingar av egna fördelar och inte av kärlek till fosterlandet. Deras patriotism var egoistisk, nationens ära låg dem mindre om hjärtat än begäret att spela en framträdande roll. De livades således av intriger och ej av ädla manliga tankesätt, som fordrades för att avskudda det ryska oket. Polen var ett ekonomiskt och politiskt svagt land och hade följaktligen inte något värde såsom bundsförvant så länge Ryssland utövade sin obegränsade makt över detta rike.²

Det var en mycket subjektiv bedömning av polackerna, vilken Engeström baserade på sina kontakter och samtal med magnater, diplomater och höga tjänstemän – alltså människor som på ett eller annat

Lars von Engeström (1751–1826), diplomat, statsminister för utrikesärenden 1809–24, kansler för Lunds universitet 1810–24.

sätt var bundna till det ryska systemet. Dock fanns det redan vid denna tid polacker, som tänkte annorlunda och var beredda att arbeta för fosterlandets återuppriktelse.

De negativa omdömena påverkade ändå inte den svenska monarken. I dennes planer på ett krig mot Ryssland skulle Polen spela en viktig roll. Därför skrev kungen till Engeström med uppmaning att denne skulle ta reda på huruvida polackerna kunde hjälpa Sverige i ett krig mot Ryssland. Engeström svarade att det inte fanns några utsikter för detta. Endast tillsammans med Preussen skulle kanske Polen våga angripa Ryssland.³

I slutet av juni 1788 bröt det rysk-svenska kriget ut. Engeströms uppgift blev då att organisera motståndet mot det ryska inflytandet i Polen och åstadkomma olika diversioner genom samverkan med Preussen och Turkiet. Med iver och entusiasm ägnade han sig åt denna uppgift, som stämde väl överens med hans egen övertygelse. Engeström gav nämligen vid flera tillfällen uttryck för sin avsky och fruktan

för Ryssland, som han betraktade som ett permanent hot mot de små grannstaternas självständighet. Han sympatiserade också innerligt med Gustav III:s försök att beskydda sitt land mot Rysslands kvävande hegemoni och ansåg att hela svenska folket borde bistå sin konung i kriget.

Någon hjälp från den maktlösa polska republiken kunde Sverige inte vänta sig. Det fanns inte heller några seriösa möjligheter till att organisera några diversioner eller provocera den ryska befolkningen till ett eller annat uppror.⁴

Detta betydde dock inte att Engeström kapitulerade inför svårigheterna att skaffa hjälp till sitt fosterland. Han insåg, att Polen kunde bli en värdefull bundsförvant om man hjälpte det att befria sig från det ryska beroendet, skaffade det en mäktig bundsförvant och bistod vid utarbetandet av en ny författning.⁵ Detta blev ett politiskt program för Engeströms verksamhet i Polen.

Av hans diplomatiska korrespondens från våren 1788 framgår indirekt att han även hade träffat polacker, som tillhörde det patriotiska lägret. De ville genomföra nödvändiga reformer i sitt land och försäkra sig om Preussens stöd. Engeström trängde snabbt in i den polska politikens irrgångar och fick tillträde till tongivande polska kretsar. Härtill bidrog bl a att han såsom en högt uppsatt medlem av frimurarorden kunde knyta värdefulla förbindelser. En av hans nära vänner blev sålunda Ignacy Potocki, den polska frimurarordens stormästare och sedan 1788 ledare för de patriotiska reformanhängarna, som med hjälp av genomgripande politiska förändringar ville befria Polen ur det nesliga tillstånd, vari det befann sig. Man publicerade således en skrift till den berömde Stefan Zamojskis ära, där man förespråkade upprättandet av en ärftlig tron och avskaffandet av liberum veto. Man diskuterade förslaget om ett politiskt närmande till Preussen och efterlyste en modern, tidsanpassad författning för att föra Polen bort från vanära och befria det från ett ständigt hot om nya delningar.

Ryssland ville dock inte tillåta några förändringar i Polens dåvarande statsskick. Således blev patrioterna tvungna att vänta på ett lämpligt tillfälle för att genomföra reformer i landet. Ett sådant kom på sommaren 1788, när Sverige gick i krig mot Ryssland. I kriget mot Turkiet och i kriget mot Sverige befann sig Ryssland illa rustat och led brist på pengar. Detta var ej obekant för patrioterna och det stärkte deras mod att befria sig från det ryska beroendet, särskilt som Ryssland, upptaget med krig på två fronter, inte hade stora möjligheter att bevaka sina in-

tressen i Polen. För att få lugn i detta land och kanske en viss militär hjälp samtyckte den ryska kejsarinnan Katarina II till att riksdagen skulle sammankallas i Warszawa. Dock visade det sig inom kort, att denna riksdag blev annorlunda än tidigare riksdagar i Polen.⁶

Den 6 oktober 1788 började riksdagen sina överläggningar och förklarade sig omedelbart konfedererad för att utesluta möjligheten att använda liberum veto. Till riksdagsmarskalken valdes Kazimierz Sapieha för Lithauen och den kände patrioterna Stanisław Małachowski för Polen. Redan under den första omröstningen erhöll Rysslands anhängare endast 7 röster mer än patrioterna, men då alla ledamöterna ännu inte hade anlant var det lätt att förutse att detta kunde ändra sig till de sistnämndas fördel. Riksdagen suspenderade inte endast liberum veto utan slog även samman de båda kamrarna – senatens och representanternas – för att kunna föra gemensamma debatter och förhandlingar.

Den 8 oktober skrev Engeström till Gustav III: ”Pålska riksdagen börjar ej till konungens och ryska ambassadörens nöje. Sveriges intresse är at se Påhlen uphjelpas och ryckas utur rysskt förmynderskap. Jag tror mig kunnat något därtill bidraga indirecte och skall efter öfvertygelse söka tjena mitt fädernesland. Preussen begynner åtaga sig Pohlen. Ett viktigt ögnablick kan vara nära för handen.” Flera historiker, både svenska och polska, uppger att Engeström hösten 1788 var lierad med patrioterna och att han utan att framträda offentligt ändå var mycket verksam med att bekämpa det ryska inflytandet i Polen och arbeta för dess närmande till Preussen.

Den preussiske kungen Fredrik Vilhelm II, som inte ville, att Polen och Ryssland skulle enas om en allians mot Turkiet, lät sin minister i Warszawa, Ludvig Buchholtz, meddela riksdagen den 13 oktober 1788, att han trodde sig kunna garantera republiken dess integritet likaväl som varje annan makt och han skulle göra allt för att bevara den illustra polska nationen från varje förtryck.

En sådan deklaration mottogs av patrioterna med hänförelse. Deras led tillväxte också snabbt. Veckan därpå fattade riksdagen ett enhälligt beslut att ständigt underhålla en armé på 100 000 man. Kommandot över armén övertogs av riksdagen. Genom denna åtgärd ville man minska den polske kungens och det Stadigvarande Rådets inflytande över armén och genom det även Rysslands. Det var nämligen allmänt känt, att både Stanisław August och Stadigvarande Rådet var ett red-

skap, med vars hjälp den ryske ambassadören Otto Magnus Stackelberg styrde Polen. Naturligtvis skyndade sig den sistnämnde att lämna in en not till riksdagen, i vilken han protesterade mot de antagna besluten, som enligt honom kränkte konstitutionen från 1775, garanterad av kejsarinna Katarina II. Den 17 november besvarade riksdagen ambassadörens not med en protest mot Rysslands anspråk att blanda sig i Polens angelägenheter. Samma dag krävdes även, att alla ryska trupper, som i samband med kriget mot Turkiet inkvarterades på polskt territorium, skulle dragas tillbaka. Men Polens begäran besvarades dock blott med nya våldsamheter från rysk sida. Först efter påtryckningar från den preussiska regeringen drog Ryssland sommaren 1789 sina trupper och spannmålsmagasin från Polen.

Sedan början av oktober 1788 visade Preussen ett stort intresse för den polska riksdagens arbete och stödde dess försök att frigöra landet från det ryska beroendet. Den 19 november samma år befann sig Ludvig Buchholtz i riksdagssalen och läste upp en ny not, i vilken den preussiske kungen Fredrik Vilhelm II förklarade att han förväntade sig klokhet och fasthet av ständerna, att de ej genom förebärandet av en särskild garanti, lät sig hindras i sina visa anordningar till regeringens förbättrande. Så mycket mindre som denna garanti, tvärtemot stadgarna i fördragen av 1773, endast undertecknats av Ryssland. Fredrik Vilhelm II erbjöd Polen förbund och garanti för dess integritet och lovade att inte blanda sig i dess inre angelägenheter eller hämma riksdagens överläggningar och beslut.

Den 19 januari 1789 avskaffade ständerna Stadigvarande Rådet, som Katarina II mot polackernas vilja, låtit inrätta i deras land. Riksdagen förklarade sig permanent och övertog styrelsen av Polen. De patriotiskt sinnade riksdagsledamöterna fick övertag i debatterna och med en rad djärva beslut stadfäste de nationens återvunna självständighet.⁷

Engeström, som inte kunde hjälpa Sverige på något annat sätt än genom att motarbeta Rysslands intressen i Polen, anslöt sig till patrioterna och stödde deras verksamhet. Han uppger i sina "Minnen och anteckningar", att den polska riksdagen satte honom i utomordentlig verksamhet. Jag var tvungen – skrev han – att underhandla med tvåhundra personer. Jag var i förbindelse med de unga patrioterna, som var både ganska kunniga och livade av en verklig fosterländsk iver. De som hade besökt andra länder hade insett att det polska folket betraktades såsom underdånigt Ryssland och på grund därav föraktades. Deras självkänsla var sårad. Av den anledningen hade de beslutat sig för

Ignacy Potocki (1750–1809) polsk statsman, en av upphovsmännen till 1791 års författning.

att återupprätta landets forna oberoende. Andra, upplysta genom fosterländska skrifter, ville arbeta för en förändring i Polen i avsikt att rädda landet och tillförsäkra det en mer ärofull tillvaro. Engeström uppgav också, att han lyckats vinna de mest framstående patrioternas förtroende, ty de var övertygade att han var en verklig vän av deras land. Han kände således riksdagsmarskalk Stanisław Małachowski, greve Ignacy Potocki och dennes bror Stanisław, biskopen av Kujavien, Józef Rybinski och de unga radikala riksdagsledamöterna Józef Weyssenhoff och Julian Ursyn Niemcewicz. Det som Engeström uppgav, bekräftades av den sistnämnde polacken. Niemcewicz kallade honom sin vän och skrev, att Engeström och de polska patrioterna hade ett gemensamt intresse och ett gemensamt hat mot Ryssland. Deras

mål var att upprätta Polen som ett starkt och självständigt land, som i förbund med Preussen och Sverige skulle hålla tillbaka Rysslands maktutvidgning.⁸

För att kunna förbereda grunden till ett förbund med Polen skickade den preussiske kungen en ny minister till Warszawa. Det är inte uteslutet att detta hände tack vare Engeströms ingripande. Den senare uppger nämligen, att Ludvig Buchholtz personligen inte kunde hantera den politiska situationen i Polen på ett tillfredställande sätt. Det behövdes en mera smidig och handlingskraftig diplomat än den tjocke, långsamme Buchholtz, som sedan länge öppet sympatiserade med Ryssland. Engeström lyckades på sina polska vänners anhängan få denne ersatt av den mycket skicklige italienaren Girolamo Lucchesini, som då var i Fredrik Vilhelm II:s tjänst. Denne blev också inom kort ledare för den lilla, men inflytelserika gruppen bland utländska diplomater i Warszawa. Till denna grupp hörde den engelske ministern Daniel Hailes, den sachsiske August Franz Essen samt naturligtvis Lucchesini och Engeström. Den senare blev en förbindelselänk mellan de mot Rysslands expansion oppositionella krafterna.⁹

Engeströms sympatier för Polen växte med tiden och blev djupare, när han sett hur de polska patrioterna arbetade för att genomföra en rad viktiga reformer i sitt land. Den 28 mars 1789 skrev han till sin konung om den polska riksdagens beslut att belägga adelns arvgods med en 10 % avgift av deras nettoinkomst. Det var första gången i Polens historia, som adeln frivilligt åtog sig att regelbundet betala en sådan skatt. Det var – enligt Engeström – ett bevis på att riksdagen insåg nödvändigheten av att ställa resurser till landets försvar. Pengarna behövdes till att ordna försvarsanstalter, skaffa vapen och värva soldater. Även på starostierna, alltså kronans länsgods, lades en skatt på 50 % av inkomsten och på kyrkliga gods 20 %.¹⁰

Det glädde Engeström mycket, att riksdagens arbete skred framåt. Ännu hösten 1788, då han rapporterade ständernas olika beslut till Gustav III, höll han sig avvaktande med att uttrycka sitt verkliga gillande. Men med tiden förstod han att de polska patrioterna verkligen ville reformera sitt land och att Polen inom en nära tid skulle kunna bli en värdefull bundsförvant till Sverige i dess krig mot Ryssland. Visserligen kunde han inte utverka pengar eller militära trupper från Polen, men han var övertygad om att det inte skulle dröja länge, innan Preussen i förbund med Polen, skulle ingripa i det rysk-svenska kriget. Han hade också sett hur de polska patrioterna steg för steg likviderade lan-

dets förhatliga beroende av Ryssland. Inget folk har mera lidit av ryska stämplingar än polackerna – skrev Engeström i ett av sina brev till Gustav III. Riksdagsmännen valdes efter den ryska ambassadörens befallning. De oppositionella ledamöterna och rådsherrarna fängslades och bortfördes under pågående riksdag till Ryssland. Landets delning, grymheter utövade mot polska patrioter, ryska ambassadörens inflytande på regeringsärendena och de ryska truppernas inryckande i Polen med anledning av kriget mot Turkiet – allt detta väckte hos polackerna en stark motståndsvilja.¹¹ Engeström ansåg att avskaffandet av Stadigvarande Rådet blev den sista dödliga stöten för det ryska inflytandet i Polen.

Ryska trupper blev tvungna att lämna landet och Katarina II lyckades inte att sluta en allians med republiken. Det ryska alliansförslaget blev inte ens framlagt för ständerna, ty redan den 11 oktober 1788 förklarade Otto Magnus Stackelberg att hans land avstod från alliansen. Det var nämligen omöjligt att åstadkomma ett förbund med Ryssland. Inte ens dess anhängare vågade understödja det. Märkligt var – skrev Engeström den 22 oktober 1788 – att det förbund som orsakat Preussens diplomatiska ingripande, nu inte erkändes av någon. Stackelberg sade, att ifall republiken erbjöd ett sådant förbund, ville kejsarinnan dock ej antaga det. På den polska sidan svarades, att man aldrig hade övervägt att göra ett sådant förslag.¹² Så hade Rysslands inflytande i Polen avskaffats och den stolta kejsarinnan Katarina II fått smälta förödmjukelsen över att inför Europas ögon se sitt pretenderade förmyndarskap över den polska republiken förnekat. Hon kunde inte omedelbart straffa ”de otacksamma polackerna” men hon glömde inte deras gärningar och svor hämnd. Inte heller Engeström undgick hennes uppmärksamhet. Hon betraktade honom som ”en stor operatör emot det ryska intresset”. Engeström själv och flera polska samtidas vittnesbörd uppger, att han mer än andra bekämpade Rysslands inflytande i Polen. Genom samtal, flygblad och tidningsartiklar underblåste han polackernas hat mot Ryssland. Den 3 december 1788 skrev han text till statssekreterare Ulric Gustaf Franc, att han dag och natt var sysselsatt med att finna och verkställa de steg, som han trodde var nyttiga för hans fädernesland.¹³

Engeströms verksamhet bidrog sålunda delvis till, att Polen redan våren 1789 var befriat från det ryska förmyndarskapet. Nästa steg var att hjälpa de polska patrioterna att införa ärftlig tronföljd i deras land. Den 3 augusti skrev han således till den svenske ministern i Berlin,

Christian Ehrenfried von Carisien, ”att hans önskan är att Pålen ej allenast för ögonablicket ryckes utur Rysslands klor utan även för framtiden vinner en stadga, som kan göra det till Sveriges naturliga bundsförvant med nytta. Därtill fordras en ärftlig tron, utan vilken allt vad hittills är gjort är intet och vid nästa riksdag omintetgjort.” Tronföljden var – enligt Engeström – en mycket viktig fråga, som polackerna borde arbeta på. Redan vid slutet av juni 1789 skrev han till Gustav III, att han hoppades att man i Polen snart borde börja stadgandet av successionsordningen för att borttaga det trätefrö, som under lång tid söndrat polackernas sinnen. ”Skjer det, så vinner riket styrka och bliver för framtiden en nyttig buntsförvandt åt Sverige”. Den polske kungen Stanisław August fruktade att riksdagen skulle sluta förbund med Preussen och införa en ärftlig tron. Man var beredd på att låta det ena förekomma det andra. Sedan detta skett kunde man – enligt Engeström – räkna med Polen som med vilken annan stat i Europa som helst.¹⁴ Därför följde den svenske diplomaten med stor uppmärksamhet frågan om arvríkets införande i Polen. Då Engeström märkte att den preussiske ministern Girolamo Lucchesini närde misstankar att Ignacy Potocki, Stanisław Małachowski och flera andra kända patrioter var ryskt sinnade, gjorde han allt vad han kunde för att bevisa grundlösheten i dessa rykten. Han ordnade således, i augusti 1789, en sammankomst mellan Lucchesini, Potocki, Małachowski och biskopen av Kujavien, J Rybinski för att de skulle lägga fram sitt politiska program. Dessa sade då till den preussiske diplomaten: ”Gif oss en ärftlig tron, ordning uti landet, och en närmare förening med Preussen.” De polska patrioternas önskemål skulle Lucchesini meddela Fredrik Vilhelm II vid ett förestående möte i Breslau. Engeström hoppades att den preussiske kungen skulle acceptera dessa önskemål.

Efter sin återkomst från Breslau slöt sig Lucchesini åter närmare till patrioterna och hade ingenting emot att den polska kronan lämnades till kurfursten av Sachsen och dennes dotter. Däremot var både han och Fredrik Vilhelm II bestämt emot arvríkets införande i Polen.¹⁵ Man befarade att den polska kronan genom giftermål skulle tillfalla någon österrikisk prins. Då skulle Österrike vara ännu farligare för Preussen. Man ville alltså inte utsätta sitt land för en sådan politisk risk.

Hösten 1789 fortsatte riksdagen med reformarbetet. Men det gick långsamt. Polackerna började befara Rysslands hämnd, eftersom situationen på krigsfronten var gynnsam för de ryska styrkorna. Varken

Turkiet eller Sverige visade sig vara i stånd att besegra fienden. Därför – uppgav Engeström – var man tvungen att arbeta särskilt mycket för att hålla de polska riksdagsmännen vid gott lynne. Riksdagsarbetet gick långsamt, dock gjordes väsentliga steg för att införa ordning i landet – skrev han i en av sina rapporter. Ständerna fattade t ex ett beslut om inrättande av särskilda civil- och militärkommissioner i provinserna, som skulle ombesörja alla angelägenheter, dock ej de ekonomiska, vilka hittills varit lämnade åt sitt öde. Man diskuterade också om att ge borgerskapet deras gamla rättigheter, som under den långa oredan i Polen fallit i glömska, tillbaka. De förnuftigt tänkande riksdagsmännen ville ge sitt bifall, ty detta var en mycket viktig fråga och ett nytt steg mot uppbyggande av lag och ordning i Polen.

Det glädde också Engeström, att Fredrik Vilhelm II tillkännagav, att han ämnade ingå ett defensivt förbund med republiken, om de viktigaste punkterna av den nya regeringsformen var fastställda, så att han kunde bedöma vad för garanti den medförde för Polens bundsförvant. Riksdagen uppmanade då den redan tillsatta författningsdeputationen att så fort som möjligt göra ett utkast till en ny författning. Den 23 december 1789 antogs författningsförslaget och deputerade utsågs, som skulle underhandla med Lucchesini om alliansfrågan.¹⁷ Men det var lättare sagt än gjort, ty den preussiske ministern hade fått order om att samtidigt med förbundets underskrivande, även sluta ett handelsfördrag, i vilket Preussen krävde ett avträdande av de polska städerna Danzig och Thorn. Såsom ersättning för dessa städer utfäste sig Fredrik Vilhelm II att betydligt nedsätta Weichseltullarna på den polska exporten. Det patriotiska lägrets ledare bröderna Potocki, Stanisław Małachowski och abbé Hugo Kołłataj visste väl att Preussen inte erbjöd sin vänskap gratis, utan att det önskade erhålla Danzig och Thorn. För sin egen del var de villiga att avstå dessa besittningar för att genom avträdelse tillförsäkra Polen preussiskt bistånd. men detta tog de andra i politiken mindre insatta eller oppositionella riksdagsmännen avstånd från. En storm av motvilja mötte förslaget om Danzigs och Thorns avträdande. För Engeström, som under två år arbetat på det polsk-preussiska förbundets ingående, var det mycket viktigt att förhandlingarna inte blev avbrutna. Han rådde då Lucchesini att först sluta ett politiskt förbund med Polen och senare en handelstraktat. I sin rapport av den 17 mars och i sin memoarbok "Minnen och anteckningar" uppger Engeström att det var hans egen idé. Dock finns det starka misstankar om att han fått idén från Stanisław Małachowski

eller Ignacy Potocki, och de i sin tur hämtat den från den polske ministern i Petersburg, Antoni Augustyn Deboli.

Preussen, som inte ville driva saken till sin spets, samtyckte till en sådan lösning.¹⁸ Den 29 mars 1790 slöt Polen ett defensivt förbund med Preussen. Dess huvudpunkter var: fullkomlig vänskap mellan bägge kontraherande makterna; skulle någondera av dem anfallas, skulle den andre komma till hjälp. När Preussen gav 30 000 man, skulle Polen ge 20 000 och så vidare i samma proportion, om större eller mindre hjälpsändning behövdes. Skulle nödvändigheten fordra att den ena makten bistod den andra med hela sin militärstyrka, så skulle denna händelse bli särskilt avhandlad. Fredrik Vilhelm II garanterade i detta fördrag Polens integritet och politiska oberoende. Om sin insats i denna viktiga tilldragelse skrev Engeström till U G Franc: "Jag kan hafva egenkärlek såsom en annan, men när fäderneslandets tjänst fordrar så tiger den. Om jag här något uträttat får jag låtsas sjelf ej märka det av. Några brafwe menn hålla mig därför räknung och det är nog här å orten."¹⁹ Den polske historikern Dembiński uppger att Engeström ansåg såsom sin huvuduppgift att påverka polackerna till fientlighet mot Ryssland, ty enligt dennes övertygelse var det det bästa sättet att hjälpa Sverige. Då t ex riksdagen inte var enig beträffande förbundet med Preussen, såg Engeström till att den informerades om de förödmjukande fredsvillkor, som Katarina II föreslagit Sverige, och han gjorde riksdagsledamöterna uppmärksamma på vad man hade att vänta sig av kejsarinnans övermod. Hans skrivelse i denna sak lästes upp i riksdagen den 5 mars 1790. Den orsakade en stor uppståndelse, väckte nytt liv i hatet mot Ryssland och influerade ständernas samtycke till att förbundet med Preussen slöts. Enligt Engeström fordrade Sveriges intresse Preussens och Polens förening, och så vidt hans förstånd sig sträckte skulle han inte låta tillfället gå ur händerna utan att taga fördel av de företeende gynnsamma omständigheterna.²⁰

Det gjorde honom ont, att han inte hade kunnat efterkomma sin konungs talrika brev med anhållan om hjälp från Polen. Polackerna vågade inte ensamma blanda sig i det rysk-svenska kriget utan Preussens medverkan. Skulle Preussen gå i krig mot Ryssland, skulle Polen vara med. Kriget hängde också i luften. I förtroligt umgänge med vännerna Stanisław Małachowski, Ignacy Potocki och Józef Rybinski kunde Engeström utröna, att alla polska patrioter önskade att Preussen snart måtte börja krig mot Österrike och Ryssland. Den preussiske ministern Lucchesini och den engelske Hailes var övertygade om,

att Fredrik Vilhelm II när som helst skulle börja krig mot Österrike. I avvaktan på händelseutvecklingen började Engeström på uppdrag av Gustav III förhandla med den polska republiken om ett svensk-polskt förbund. Han gjorde detta dels för att oroa Ryssland och dels för att komma till en bestämd överenskommelse i den händelse Preussen ville taga del i kriget mot Ryssland. Freden i Värälä den 18 augusti 1790 gjorde slut på dessa förhandlingar.²¹ Den svenske kungen, vars hänvändelser om hjälp från England och Preussen gav föga resultat, utnyttjade sin seger vid Svensksund den 9 juli 1790 och slöt fred med Ryssland.

Visserligen fick han inte någon direkt hjälp från Polen, men indirekt hade Engeströms mullvadsarbete en viss betydelse för krigsförloppet. Den osäkra situationen i Polen, fruktan att detta land tillsammans med Preussen skulle angripa Ryssland, gjorde Katarina II benägen att sluta fred med Sverige och få lugn åtminstone från den sidan. Särskilt som hon inte i fortsättningen kunde räkna med Österrikes hjälp.²²

Den 20 februari 1790 hade kejsar Josef II dött. Hans efterträdare Leopold II visste, att den preussiske kungen önskade krig mot Österrike. För att undvika detta började denne förhandlingar med Preussen som resulterade i sammankallandet av en kongress i Reichenbach den 7 juni 1790. Fredrik Vilhelm II begärde att Österrike omedelbart skulle sluta fred med Turkiet och avstå från alla erövringar, som det vunnit i kriget. Leopold II, pressad av den besvärliga inre situationen i sitt kejsardöme, ville inte riskera krig mot Preussen och samtyckte en månad senare till de hårda fredsvillkoren. I Polen observerade man denna händelseutveckling med oro. Man tröstade sig dock med den förhoppningen, att det säkerligen skulle utbryta ett krig mellan Ryssland å ena sidan och Preussen i förbund med England å den andra. Engeström försökte också lugna patrioterna i Warszawa med försäkran om att Sveriges intressen och dess konungs vänskap till deras land var oförändrade.

Den svenske diplomaten ändrade inte heller sin inställning till Polen utan han fortsatte att bistå sina vänner i deras ansträngningar att införa ärftlig tronföljd.²³ Hela hösten 1790 arbetade det patriotiska lägret för att få nationens samtycke i denna viktiga fråga. Dock – skriver den svenske historikern L A Eklund – vad successionsfrågan beträffar så syntes man i allmänhet ej särdeles böjd för arvrikets införande; däremot förklarade man sig med stor entusiasm för den sachsiske kurfurstens utväljande till tronföljare redan under Stanisław Augusts tid. Pat-

rioterna hade således lidit nederlag. Det var inte heller säkert huruvida kurfursten skulle mottaga den polska kronan, ty han gjorde det beroende av Preussens, Rysslands och Österrikes samtycke. Patrioterna menade dock, att om man kunde förmå honom att antaga den polska kronan så skulle man i sinom tid kunna införa arvriket.²⁴

Sedan oktober 1790 var det inte lätt för Engeström att arbeta i Warszawa, ty plötsligt började den svenske kungen planera att förvärva den polska kronan för egen räkning. Han trodde sig nämligen ha Katarina II:s stöd för planen att bli Stanisław Augusts efterträdare. Engeström, som kände till läget i Polen, hade bemödat sig att övertyga Gustav III om det omöjliga i denna plan. Helst ville han lämna Polen, men några av hans vänner ville att han skulle stanna, annars skulle man tro att Sverige helt hade förändrat sitt politiska system. De bad honom stanna kvar, ty han kanske skulle kunna bidra något till stöd för de saker som de ville göra och som tjänade Polens bästa.²⁵

Den 16 april 1791 tillkom en lag, fastställd till de polska städernas förmån. Denna kunde – enligt Engeström – tjäna som bevis för alla de hälsosamma reformer, som hade blivit antagna. ”Man har nästan sammansmält adeln och borgerskapet uti ett stånd. Et steg som är så mycket mera märkvärdigt, som det är frivilligt och ej aftvunget, varken medfört våld eller blodsutgjutelse och således uphöjer pålska hvälfning mycket öfver den franska . . . Det stora hopp vi nu äga om framgång, förnöjer af hjärtat mig, som både såsom människa och såsom redelig svensk hafver denna sak högst om hjärtat.”²⁶ Riksdagen hastade också med sitt reformverk, eftersom den politiska situationen började ändra sig till Polens nackdel. Ryssland, som redan nämnts, slöt fred med Sverige. Mellan Preussen och Österrike tillkom en fredlig uppgörelse, enligt vilken det senare landet skulle sluta fred med Turkiet och avsäga sig alla anspråk på landvinningar. Det återstod för Preussen och England att söka förmå Ryssland att gå med på samma fordran. Men Ryssland vägrade göra detta. I februari och mars 1791 syntes kriget oundvikligt. Den preussiska armén var beredd till utryckning. Två engelska flottor skulle sändas till de ryska farvattnen. Då mötte den engelska regeringens begäran om anslag till rustningar ett så starkt motstånd i parlamentet, att premiärminister William Pitt d y avstod från sina krigsplaner mot Ryssland. Preussen ville inte ensam börja kriget. Redan i april blev det således känt att de förenade makterna avstod från all krigisk intervention till Turkiets förmån. Den ryske ministern i London, Semjon Romanovitj Vorontsovs skicklighet och

mutor räddade våren 1791 Ryssland från ett måhända katastrofalt krig.²⁷

I Polen oroades man av att det från de polska sändebuden i Wien, Paris och Petersburg kom depescher, vari talades om möjligheten av en ny delning av landet.

Det patriotiska lägret i riksdagen befarade, att om man skulle fördröja utarbetandet av en ny författning, så kanske man skulle förlora de ännu för handen varande gynnsamma omständigheterna – i varje fall så länge Ryssland var upptaget med kriget mot Turkiet. Därför fattade patrioterna beslutet, att bereda de viktigaste artiklarna och skyndsamt lägga fram dem i riksdagen och satsa allt för att driva igenom dem. I spetsen för den grupp, som åtog sig att utarbeta en ny författning, stod Ignacy Potocki, Hugo Kollataj, Stanisław Małachowski, Scipion Piattoli och även de radikala, med den franska revolutionen varmt sympatiserande Niemcewicz och Weysenhoff. Det var således mycket skickliga och bildade politiker, för övrigt goda vänner till Engeström. Den polske kungen, som länge inte ville bryta med Ryssland, blev slutligen vunnen för planen att ge nationen en ny konstitution, skriven av dess representanter och ej dikterad av Katarina II. I ungefär två månader varade arbetet med slutredigeringen av detta verk. Den 3 maj 1791 hade man redan ett förslag färdigt till en ny regeringsform, som man hade lagt fram i riksdagen och som blev antaget av flertalet av riksdagsmännen. Den nya författningen, som man därefter kallade Konstitutionen av den 3 Maj, utgjorde ett försök att omforma landet från en medeltida konservativ stat till en för samtiden modern konstitutionell monarki med stark kungamakt.

Bland konstitutionens huvudbestämmelser var:

1. Nationens suveränitet.
2. Konstitutionell och ärftlig monarki. Tronföljden efter Stanislaw August skall tillfalla kurfursten av Sachsen Fredrik August och dennes dotter.
3. Liberum veto och adelns rätt att bilda konfederationer avskaffas.
4. Medborgerliga rättigheter och tillträde till riksdagen för städerna. Lagens skydd garanteras för bönderna.
5. Lagstiftande makten tillhör riksdagen, bestående av senatens- och representanternas kammare.
6. Verkställande makten utövas av kungen, som biträdes av sex ministrar, ansvariga för riksdagen.

7. Katolska läran förklaras för statsreligion. För alla andra religionsbekännelser garanteras statens beskydd.
8. Rättskipningen utövas av valda och tillsatta domare.
9. Varje medborgare skall försvara landet mot yttre angrepp.

Konstitutionen av den 3 maj var en samling reformer, varav flera utarbetades under riksdagssessionerna 1788–1791. Liksom den berömda deklARATIONEN om de mänskliga och medborgerliga rättigheterna inledde en ny epok i Frankrikes historia, gjorde den polska författningen slut på de onormala förhållandena i Polen och lade grunden till en modern, konstitutionell stat. Denna författning, som kallades ”polackernas adelsbrev bland Europas folk”, blev den första av de europeiska demokratiska grundlagarna. Den franska konstitutionen av 1791 antogs först den 4 september, alltså fyra månader senare.²⁸

Konstitutionen av den 3 maj var en polsk reformprodukt, som återspeglade den polska verkligheten och förverkligade patrioternas önskan att rädda landet inför det slutgiltiga politiska sönderfallet. En viss påverkan av den engelska och den svenska författningen kunde spåras i den polska konstitutionen. Den var utarbetad delvis efter svenskt mönster i syfte att stärka kungamakten. Flera av dess författare kände väl till England. Och när det gällde Sverige, så förmedlade Engeström kunskaperna. Om den 3 maj 1791 skrev Engeström i två rapporter till Gustav III och i sina ”Minnen och anteckningar”. Denna dag befann sig Engeström och hans polskfödda hustru i den kända sachsiska trädgården, då kanonerna började dundra. Eftersom de inte visste vad som hade hänt, besökte de den sachsiske ministern Essen och fick av honom veta, att den nya författningen antagits i riksdagen och att den polska tronen erbjöds kurfursten Fredrik August och hans dotter, som polackerna kallade infantinnan av Sachsen. Engeström uppger, att han väl visste, att man arbetade på den nya författningen, men inte trott att man hunnit så långt. Ignacy Potocki hade visserligen sagt till honom, då de träffades vid hovet på påskafton, att man var tvungen att påskynda konstitutionens författande; men sedan hade han inte hört något mer därom. Sextio personer var med i hemligheten och ingenting blev ändock bekant. ”Jag tillhörde icke deras antal, men jag betraktades af polackerne såsom deras bästa vän. Också var jag den ende främling, som man erbjöd att få bära revolutionsringen. Det är en guldring, af samma form som de romerska riddarnes och med inskriften ’fidis manibus’, datum (d 3 maj) och namnet graverat på ringens in-

sida. Jag är stolt öfver att bära den, såsom ett ärofyllt tecken till den del, som jag tagit i pånyttfödelsen af en nation, som åter inträdde i sina naturliga rättigheter.”²⁹

Engeström var, liksom andra utländska diplomater, inte säker på hur de polska provinserna skulle ställa sig till konstitutionen. Hans patriotiska vänner, som hade drivit igenom saken, kände likväl inte denna fruktan. ”Derest deras uträkningar ej slå felt” – skrev Engeström – ”så är nu grunden lagd till Pählens sällhet och bestånd till en styrka som framledes kan göra mitt fädernesland viktiga tjenester. Ehuru jag ej kan skryta att hafva gjort denna hvälfning, så skall dock tillfredställelsen att efter en oafbruten plan dertill hafva bidragit, göra min lycka uti ett framtida lugn.” Engeström tyckte, att de länder, som redan hade slutit förbund med Polen, borde glädjas, kanske även de som av naturen blivit ämnade till dess naturliga bundsförvanter. Sverige, Preussen, Polen och Turkiet kunde i framtiden stoppa Rysslands ständiga strävan efter nya landerövringar. Konstitutionens antagande av riksdagen var således en av de viktigaste händelser, som någon gång ägt rum i Polen, och kunde även ha stor betydelse för andra nationer. Ett från ryskt inflytande fritt Polen, betryggat av alliansen med Preussen och med en modern författning, skulle vara en värdefull bundsförvant för Sverige. Engeström kände sig nöjd. Han uppnådde det mål, som han under hela sin vistelse i Polen eftersträvat.³⁰ Privat och i eget namn gratulerade den svenske diplomaten varmt konstitutionens författare. Den kände polske politikern, fursten Adam Czartoryski tackade honom – uppger Konopczyński – för lyckönskningarna och skrev: ”Vous avez eu la bonté de passer chez moi, je vous prie de recevoir mes plus sincérés remerciements, je suis enchanté qu’on se soit mis à tala svenska”.³¹ Fursten misstog sig inte om, att konstitutionen av den 3 maj 1791 var det räddningen för Polen liksom revolutionen av den 19 augusti 1772 var det för Sverige. Förutom de två nämnda breven till Gustav III skrev Engeström den 4 maj 1791 också till statssekreterare Ulric Gustaf Franc. I det senare brevet omtalade han, att den skedda omvälvningen upptog alla hans tankar, så att han inte kunde sysselsätta sig med något annat.

Den polske kungen visade också sin uppskattning av Engeströms uppmuntran i arbetet med författningen och deltagandet i den allmänna glädjen, då denna blev antagen av ständerna. ”Det fägnar mig så mycket mera”, sade Stanislav August, ”som ni är den ende af alla härvarande främmande ministrar som tänkt lika med oss andra”

(Engeström den 7 maj i brev till Franc). Två veckor senare återkom den svenske diplomaten i Warszawa till den ”märkvärdiga omvälvningen”, som i framtiden kunde bringa nytta för Sverige. Många polacker visade honom stort erkännande för hans insats i detta verk.

”Mina depescher ifrån början af min härvaro visar” uppgav Engeström ”att mitt ändamål varit att Pålen skulle återvinna sitt gamla anseende. Flera af dem som styrt wärket här på orten kunna vittna att jag däruppå efter min förmåga uti stillhet arbetat. Ingen avisa, och ingen tidebok kommer att tala därom, men jag har arbetat för mitt fädernesland och ej för mitt namn. Är Pålen räddat så är mycket vunnet för framtiden och detta gör mig lugn.”

Det gjorde Engeström ont, att varken Gustav III eller Franc gav honom uppdraget att lämna officiella gratulationer till den polske kungen och regeringen i samband med konstitutionens antagande. I brevet av den 25 maj skrev han till Franc: ”Med stor förundran finner jag om den namnkunnige omvälvningen av den 3 maj aldrig ett ord uti herr statssekreterarens brev utan det är såsom vore det en magistratsförändring uti Grenna hvilken ingen märker.”³² Gustav III:s och Francs tystnad berodde på att kungen inte gillade det som hade hänt i Polen, ty omvälvningen korsade hans planer på den polska kronan. I maj 1791 skrev han till sin gunstling Gustaf Mauritz Armfelt, att den polska tronen ej var mycket värd. Polackerna skulle få betala för det, ”och vi skola dela”.³³ Således tilltalade Engeströms idé om Polen såsom Sveriges bundsförvant mot Ryssland inte kungen. För Gustav III gällde det den kortvariga vinsten – först ekonomiskt och militärt stöd och sedan den polska kronan, när kriget med Ryssland var över. Slutligen kunde han tänka sig deltaga i en ny delning av Polen. Det var sannerligen två diametrala ståndpunkter, som den svenske monarken och hans sändebud i Warszawa intog i den polska frågan 1791.

I Sverige följde man med uppmärksamhet tilldragelserna i Polen. Flera tidningar ägnade konstitutionen av den 3 maj stort utrymme i sina spalter och uttryckte sig om den i mycket uppskattande ordalag, särskilt då det gällde reformer med avseende på borgerskapet och bönderna.³⁴

Engeström tillsammans med hustrun och sonen, vars gudfader var Stanisław August, lämnade i september 1791 Polen och begav sig till Sverige. Den svenske diplomaten reste med tungt hjärta. Han befarade att Preussen, som inte hade fått de eftertraktade städerna Danzig och Thorn, i ett avgörande moment skulle svika Polen. Men då var det än-

Stanisław August (1732–1797), Polens siste konung.

nu bara små moln på den polska republikens himmel. Här och där höjde oppositionen sin röst mot det nya politiska systemet. Preussen var missnöjt och Ryssland började fredsförhandlingar med Turkiet. Ett år senare var bilden helt förändrad. Ryssland erövrade Polen igen och tillsammans med en grupp oppositionella magnater, som bildade en konfederation i Targowice, återinförde de det gamla politiska systemet.

Skulden för den nationella katastrofen sommaren 1792 bar till stor del Stanisław August. Med sin försoningspolitik mot oppositionella magnater och Ryssland fördärvade han Polens försvarsmöjligheter. Konstitutionen av den 3 maj stärkte den polske kungens makt och Stanisław August använde den skickligt för att motverka patrioternas inflytande på landets angelägenheter. Patrioterna insåg det försent och var varken förberedda eller tillräckligt determinerade för att följa det franska folkets exempel.

Efter några veckors krig underskrev Stanisław August kapitulationen, ty han trodde sig kunna rädda Polen ”med en penna” – alltså brevledes blidka Katarina II och få hennes förlåtelse för det, som skett i Polen under de sista fyra åren. Han misstog sig dock, ty den ryska kejsarinnan samtyckte istället till en ny delning, varigenom Preussen tilltvingade sig städerna Danzig och Thorn samt västra delen av Polen mot ett löfte att fortsätta med sin militärintervention mot det revolutionära Frankrike.

Om man nu ville summera uppsatsens innehåll så måste man säga att de uppgifter som Engeström rapporterade till Sverige i stort sett var riktiga och kan konfronteras både med polskt och svenskt källmaterial. Svårare är det däremot att bedöma hans personliga insats, särskilt om man måste åberopa hans memoarbok ”Minnen och anteckningar” eller hans rapporter. Vissa uppgifter ur dessa källor har dock kunnat beläggas med annat källmaterial. Andra, med kännedom om hans omvitnade ärlighet, kärlek till fosterlandet och hat mot Ryssland, kan man bara anta vara sannolika. Av de polska och svenska källorna framgår att Engeström bekämpade ryskt inflytande i Polen. Det är också belagt att han arbetade på det polsk-preussiska närmandet, eftersom detta låg i Sveriges intresse. Säkert är det också att hans vänner, framstående medlemmar av det patriotiska lägret i riksdagen ofta, vände sig till honom för att få hjälp vid förhandlingar med den preussiske ministern Lucchesini. Inte utan grund kallades Engeström ironiskt av de ryska anhängarna i Warszawa för Lucchesinis adjutant.

Frågan om Engeströms inställning till tronföljden och författningsreformen har också belägg i källorna. Det verkar som om han måste ha gjort de polska patrioterna stora tjänster, ty han hade fått adelskapet och den redan nämnda revolutionsringen. Den fråga som uppstår här är, om Lucchesini och Engeström skickligt utnyttjade polackerna för att uppnå sina politiska syften eller vice versa. Snarare kan det vara så, att alla parter hade egna intressen att tillvarata i det stora politiska spelet. Engeström ville att Sverige skulle få en värdefull bundsförvant mot Ryssland. Lucchesini ville för Preussens räkning förvärva Danzig, Thorn och kanske en mindre del av västra Polen. De polska patrioterna önskade att föra bort sitt land från stagnation och politisk kaos. Eftersom Ryssland inte ville samtycka till några som helst reformer, så ämnade patrioterna uppnå Polens upprättelse med Preussens hjälp. Men endast några framstående patrioter var beredda att betala priset för Preussens stöd. Under oppositionens påverkan ville flertalet

av riksdagsledamöterna inte göra det, utan den 6 september 1790 stadgades som en av rikets kardinallagar, att ingen del av republiken skulle avsöndras från helheten. Fredrik Vilhelm II och hans regering tyckte sig ej förpliktade att försvara Polen sommaren 1792. Genom författningen av den 3 maj 1791 visade de polska patrioterna, att de var i stånd att bryta med det förflutnas ödesdigra misstag, att nationen hade förutsättningar till en inre pånyttfödelse. Men den ryska kejsarinnan Katarina II önskade inte någon inre stabilisering i Polen, därför lät hon ogiltigförklara konstitutionen och återinföra sitt forna regerings-system i detta land. Hur annorlunda kunde inte Europas historia ha sett ut, om Preussen, Polen och Sverige hade förverkligat Engeströms idé om ett bestående förbund mellan dessa länder mot Ryssland!!!

Noter

- 1 L. von Engeström, Minnen och anteckningar. Utgivna efter handskrifter och samlingar tillhöriga grefve L. S. von Engeström och Svenska riksbiblioteket af Elof Tegnér. Bd I, Stockholm 1876, s 111–12; K. H. von Heyking, Wspomnienia z ostatnich lat Polski i Kurlandii 1752–1796, i: Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców. Opracował i wstępem poprzedził W. Zawadzki. T. I, Warszawa 1963, s 162, Heyking uppger, att Engeström gjorde stora ansträngningar för att skaffa sig noggrann information om allting i Polen; E. Lönnroth, Den stora rollen. Kung Gustaf III spelad av honom själv, Stockholm 1986, s 145–57.
- 2 L. von Engeström t Gustav III 21/2, 13/3, 22/3, 25/3, 21/5, 11/6 1788. Ministern Lars von Engeströms depecher 1788. Polonica 211, Riksarkivet/därefter RA; Redogörelse för L. von Engeströms verksamhet såsom svenskt sändebud i Warszawa, avgiven till konung Gustav III d. 30 juli 1789. Ministern Lars von Engeströms depecher 1789. Polonica 212, RA; L. Konopczyński, Lars von Engeströms mission i Polen 1788–1791. Ett bidrag till historien om Gustav III:s polska politik, i: Historisk Tidskrift 1924, s 8–9; W. Kalinka, Sejm czteroletni. T. I część I, Kraków 1895, s 86–95; J. I. Kraszewski, Polska w czasie trzech rozbiorów 1772–1799, Poznań 1874, s 57.
- 3 Gustav III t. L. von Engeström 27/5 1788. Ministern Lars von Engeströms registratur 1788. Polonica 215, RA; L. von Engeström t. Gustav III 21/5 1788. Polonica 211, a. st. I detta brev skrev Engeström: ”Ungdomen svärmar såsom bin, har ingen vise och ingen viss föresats. Lika uppbragt emot tre grannar talar den om återtagande och har inga penningar, ingen armé och ingen general, men väl generaluniformer”; A. Raphael, Bidrag till historien om Gustav III:s planer på Polen och dermed sammanhängande underhandlingar under åren 1788–1791, Uppsala 1874 s. 8–9.
- 4 Gustav III t. L. von Engeström 19/7 1788. Brevet är tryckt i: Raphael, a.a., s. 9–10; L. von Engeström t. Gustav III 26/8 1788. Polonica 211, a. st.; Lönnroth, a.a., s.

Lars von Engeström och den polska författningen av den 3 maj 1791

- 157; L. Stavenow, *Konung Gustaf III, Göteborg 1901*, s. 118–21; E. Herrmann, *Geschichte des russischen Staates, i: Geschichte der europäischen Staaten*. Herausgegeben von A. H. L. Heeren und F. A. Ukert. Bd VI, Gotha 1860, s. 184–98; L. A. Eklund, *Studier rörande Polens andra delning, I, Norrköping 1870*, s. 1–8; *Svenskt biografiskt lexikon*. Utg. . . . genom B. Hildebrand. Bd 13 (se L. von Engeström), Stockholm 1950, s. 638 ff. Sommaren 1787 bröt det rysk-turkiska kriget ut. I februari 1788 anslöt Österrike sig till kriget. I april samma år slöt Preussen och Holland en allians, som tillförsäkrade Preussen subsidier i fall detta land skulle bli tvingat in i kriget på Turkiets sida. Den 13 augusti underskrev England ett förbund med Preussen, vars syfte var att arbeta för fred i Europa och medla mellan de krigsförande parterna. Denna trippelallians stödde Turkiet och även Sverige.
- 5 L. von Engeström t. Gustav III 25/3 1788. *Polonica* 211, a. st.; Heyking, a.a., s. 171 och 196. Heyking uppger, att Engeström påverkad av nya idéer med stor iver försvarade den franska revolutionen från 1789 och alltid uttalade sig med stort hat om Ryssland, vilket gillades av de polska patrioterna. Dennes efterträdare i Warszawa 1793–1794, Johan Christopher Toll var – enligt Heyking – inte som Engeström och kunde inte heller spela samma roll.; B. Hildebrand, C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816–1837. I: *Tiden efter 1820*, Uppsala 1937, s. 224–25. Enligt Hildebrand var Engeström inte någon lysande statsman.
- 6 Engeström, a.a., s. 143–44; Konopczyński, a.a., s. 9–13; Kalinka, a.a., s. 100–22; J. Łojek, *Geneza i obalenie konstytucji 3 maja. Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej 1787–1792*, Lublin 1984, s. 22–32; J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*. Tekst opracował J. Dihm, Warszawa 1957, s. 292, 397.
- 7 L. von Engeström t. Gustav III 8/10, 22/10, 25/10 1788. *Polonica* 211, a. st.; Engeström, a.a., s. 150; R. H. Lord, *Drugi rozbiór Polski. /The second partition of Poland*. Polsk översättning av A. Jaraczewski/, Warszawa 1984, s. 51–62; C. T. Odhner, *Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering*. Tredje delen: 1787–1788, Stockholm 1896, s. 266; B. Dembiński, *Polska na przełomie*, Warszawa- Lwów- Poznań 1913, s. 79; Sz. Askenazy, *Przymierze polsko-pruskie*. 3. wyd., Warszawa 1918, s. 34; A. Nyström, *Polen förr och nu*, Stockholm 1925, s. 88–89; Eklund, a.a., s. 15, 18–19, 25.
- 8 Engeström, a.a., s. 143–44; Konopczyński, a.a., s. 16–17; A. Trębecki, *Opisanie sejmu ekstraordinaryjnego podziałowego roku 1793 w Grodnie. O rewolucji roku 1794*. Oprac. i wstępem opatrzył J. Kowecki, Warszawa 1967, s. 474–75; *Svenska män och kvinnor*. Biografisk uppslagsbok. Bd 2 (se L. von Engeström), Stockholm 1944, s. 413; Niemcewicz, a.a., s. 23, 167; Eklund, a.a., s. 12.
- 9 Engeströms rapport 11/6 1788. *Polonica* 211, a. st.; Engeström, a.a. s. 131; H. Kocój, *Dyplomacja pruska w przeddzień drugiego rozbioru*, Kraków 1973, s. 5–13. Lucchesini anlände till Warszawa den 8 november 1788.; Trębecki, a.a., s. 475. Trębecki bekräftar Engeströms uppgifter i sin memoarbok och kallar denne en skicklig politiker, som hade ett stort inflytande på de polska patrioterna i Warszawa. Trębecki uppger också, att Lucchesini och Engeström utnyttjade polackerna för sina hemländers politiska syften; Eklund, a.a., s. 26.
- 10 *Polonica* 212, a. st.; S. N. Casström, *Berättelse om Polen, i: Svenska beskickningars berättelser om främmande makter år 1793*. Utg. af C. E. B. Taube, Stockholm 1893, s. 146–48; Kalinka, a.a. T. I część II, s. 594; Hermann, a.a., s. 223; Niemce-

- wicz, a.a., s. 278–79; Svensk uppslagsbok. Andra omarbetade och utvidgade upplagan. Bd 8 (se L. von Engeström), Malmö 1958, s. 685.
- 11 L. von Engeström t. Gustav III 17/1 1789, *Polonica* 212, a. st.; Eklund, a.a., s. 1–2; Lord, a.a., s. 28–29. Lord uppger, att Stackelberg hade större makt i Polen än kung Stanisław August.
  - 12 L. von Engeström t. Gustav III 22/10 1788 och 21/1, 14/2, 18/2 1789, *Polonica* 211 och 212, a. st.; Engeström t. Johan Gabriel Oxenstierna 24/1 1789 och Engeström t. Johan Wilhelm Sprengtporten 21/1 1789. Ministern Lars von Engeströms registratur 1789. *Polonica* 216, RA; Eklund, a.a., s. 4–5, 15–17, 19–21; Casström, a.a., s. 141–44. Stadigvarande rådet inrättades 1775. Det bestod av kungen såsom ordförande och 36 medlemmar – 18 senatorer och 18 adelsmän. Flera av de polska riksdagsmännen jämförde 1789 det Stadigvarande rådets avskaffande med stormningen av Bastiljen i Frankrike.; Łojek, Misja Debolewo w Petersburgu w latach 1788–1792. Wrocław – Warszawa – Kraków 1962, s. 27–46, 52. I januari 1787 begav sig Katarina II till Krim för att se sitt nya landförvärv. På hemvägen den 6 maj träffade hon Stanisław August och en del andra polska politiker i Kaniew. De erbjöd henne en allians mot Turkiet. Mottagandet var artigt men kyligt och mycket kort. Kungen kunde varken negociera eller överlämna alliansförslag. Den 7 oktober 1787 skickades ett officiellt utkast till en förbundstraktat från Warszawa till Petersburg. I traktaten talades det om ett evigt förbund, garanti för Polens integritet och samtycke till vissa reformer. I gengäld skulle Polen ställa en 20 000 man stark armé till Rysslands föfogande och öka den successivt till 45 000. Katarina II samtyckte dock inte till dessa villkor. I stället skickade hon en egen traktat, där det förordades status quo i Polen och hjälp av 12 000 polska nationalkavallerister.
  - 13 Engeströms rapport 15/7 1789, *Polonica* 212, a. st.; Engeström t. Franc 3/12 1788, *Polonica* 211, a. st.; Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok. Öfversatt och utgifven af Carl Carlsson Bonde. Del III: 1789–1792, Stockholm 1907, s. 545; H. Kocój, Wielka rewolucja francuska a Polska, Warszawa 1987, s. 147; Th. Flathe, Die Verhandlungen über die dem Kurfürsten Friedrich August III von Sachsen angebotene Thronfolge in Polen und der sächsischen geheime Legationsrat von Essen. Meissen 1870, s. 33. Flathe skriver, att Katarina II aldrig godkände förändringar i Polen och att hon vid lämpligt tillfälle skulle ta hämnd.
  - 14 L. von Engeström t. Ch. E. von Carisien 3/8 1789, Ministern Lars von Engeströms registratur 1789, *Polonica* 217, RA; Engeström t. Gustav III 24/6 1789, *Polonica* 212, a. st.; Eklund, a.a., s. 27–28. Redan i maj 1788 hade Engeström tillställt Buchholtz en promemoria i vilken han förordat upprättandet av en ärftlig tron i Polen och ett förbund med Preussen.
  - 15 L. von Engeström t. Gustav III 19/8 1789, *Polonica* 212, a. st.; Engeström t. Carl Vilhelm von Düben 12/8 1789, *Polonica* 217, a. st. Eklund, a.a., s. 27–30; Konopczyński, a.a., s. 26–27.
  - 16 Engeströms brev 9/9 och apostille 12/10 1789, *Polonica* 212, a. st.; Lord, a.a., s. 67; Kalinka, a.a., s. 693–96; S. Carlsson & J. Rosén, Svensk historia. Del II, Stockholm 1961, s. 237. I början av september 1789 inrättade riksdagen en speciell deputation, som skulle förbereda ett förslag till en ny regeringsform. Detta var – skrev Engeström – ingalunda angenämt för dem, som fortfarande önskade oordning i Polen.
  - 17 L. von Engeström t. Gustav III 25/11, 5/12, 9/12 1789, *Polonica* 212, a. st.; Kalin-

Lars von Engeström och den polska författningen av den 3 maj 1791

- ka, a.a., s. 642–60; Eklund a.a., s. 32. Under senare hälften av 1789 umgicks Preussen med planer på att vid närmast lägliga årstid börja krig med Österrike, som befann sig i förtvivlade omständigheter. Belgien var i upprorisk stämning, Ungern i jäsning, Galizien oroligt. Under sådana förhållanden var det viktigt för Preussen att så snart som möjligt sluta förbund med Turkiet och Polen. Men innan dess ville Fredrik Vilhelm II veta vilken författning polackerna ämnade antaga.
- 18 L. von Engeström t. Gustav III 12/12, 26/12 1789, Polonica 212, a. st.; A. A. Deboli t. Stanislaw August 15/1 1790, Zbiór Popielów 417 och A. A. Deboli t. S. Małachowski 15/1 1790, Archiwum publ. Potockich 192. Båda breven finns i Archiwum Akt Dawnych, Warszawa. Deboli skrev, att man skulle påskynda slutandet av förbundet. Handelsfördraget krävde en längre tids förberedelse, därför borde man vänta med det.; Kalinka, a.a., s. 714–30; Eklund, a.a., s. 32–33.
- 19 L. von Engeström t. Franc 17/3 1790 och Engeström t. Gustav III 17/3, 20/3, 3/4 1790, Envoyén Lars von Engeströms depecher 1790, Polonica 213, RA; Engeström t. Carisien 25/3 1790, Envoyén Lars von Engeströms registratur 1790, Polonica 218, RA; Eklund, a.a., s. 18–30; Lord, a.a., s. 68–71; Casström, a.a., s. 179–80.
- 20 Engeströms depescher 27/2, 27/3, 7/4 (t. Franc) 1790, Polonica 213, RA. I brevet till Franc skrev han: ”Jag skall ingenting försumma för att reta polackerna mot Ryssland”; Engeström, a.a., s. 158; Dembiński, a.a., s. 306.
- 21 L. von Engeström t. Gustav III 27/3, 21/4, 15/5, 19/5, 13/6, 18/8, 25/8, 22/9 1790, Polonica 218, RA; Engeström, a.a., s. 162; Raphael, a.a., s. 41–51. Pamiętniki Wawrzyńca hr. Engeströma. Przełożone z orginału przez J. I. Kraszewskiego. Poznań 1875, s. 124–30; Wł. Konopczyński, Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660–1795, Warszawa 1924, s. 219–21; Eklund, a.a., s. 36. Eklund uppger, att Preussen den 31 januari 1790 ingick ett förbund med Turkiet, där det lovade att bevara dess besittningar och även skaffa tillbaka Krim. Man trodde dock inte, att Österrike och Ryssland frivilligt skulle avstå de områden, som de vunnit i kriget. Avslaget skulle således föra till kriget.
- 22 L. von Engeström t. Gustav III 25/8 1790, Polonica 213, RA. Engeström skrev i detta brev: ”Ryssland kann aldrig blifwa Sveriges wänn. Ett förbund med samma magt kann således ej vara att förmoda. Till att hålla den uti ordning är kanske nu mera änn någonsin nödigt att sluta ett förbund, så med Preussen som Pålen, hvilken republique dageligen winner mera stadga och hvars intresse är med Sverige aldeles enahanda.”
- Istället för att lyssna på sin minister började kungen och Katarina II förhandla om ett förbund och om en militär intervention mot det revolutionära Frankrike; Stavenow, a.a., s. 137–38; Kalinka, a.a. T. II, s. 198–208; Carlsson & Rosén, a.a., s. 238–39; B. Hennings, Gustav III. En biografi. 2. uppl., Stockholm 1957, s. 275–77; Łojek, Misja Debolego . . . a.a., s. 86–87.
- 23 Engeströms depescher 28/8, 1/9 1790, Polonica 213, RA. I det förra brevet skrev han: ”Jag hatar Ryssland af hjertat i anseende till dess despotiska förhållande och anslagen så emot mitt fädernesland, som andra grannar och emot mänskligheten i allmänhet; men samma hat är jag färdig att skänka hvar och en annan magt, som äger samma tänkesätt och som kan vara äfven så farlig”.

- 24 L. von Engeström t. Gustav III 24/9, 27/10, Polonica 213, RA; Casström, a.a., s. 161–65; Eklund, a.a., s. 41–44. Eklund uppger, att Polen och Preussen hösten 1790 kände sig besvikna på varandra. Preussen önskade erhålla Danzig och Thorn, men polackerna ville inte avstå dessa städer. Engeström och den engelske diplomaten D. Hailes tyckte, att Polen mot ökade handelsförmåner skulle avstå från dem för att inte stöta bort den enda bundsförvant, som Polen hade sedan det brutit med Ryssland.
- 25 L. von Engeström t. Franc 1/4 1791. Envoyén Lars von Engeströms depecher 1791, Polonica 214, RA; Engeström, a.a., s. 169; Raphael, a.a., s. 52 ff.; Stavenow, a.a., s. 154–56; Konopczyński, Lars von Engeströms mission . . . a.a., s. 40–51; C. T. Odhner, Gustaf III och Katarina II. Efter freden i Värälä, Stockholm 1895, s. 20–21. Enligt Odhner har kungen lagt för stor vikt vid ett löst yttrande av en rysk minister, som fällt under ett diplomatiskt samtal, då ryske ministern en gång yttrade till G. M. Armfelt: ”Men hvad viljan I då göra med Polen? Kejsarinnan vill icke ha kurfursten af Sachsen till tronföljare, hon skulle vida hellre se hans svenska majestät på Polens tron, eller om han önskar en af kejsarinnans söndöttrar för sin son, kunde Polen blifva hennes medgift”. Armfelt gillade icke Gustav III:s planer. Han ansåg dem som ”en politisk chimère lika farlig som outförbar kan för ögonblick te sig för det bästa hufvud i lifvliga och lockande färger”. Gustav III:s önskan att förvärva den polska tronen var känd i Polen. Fr. A. von Essen skrev t.ex till den sachsiske utrikesministern Johann Adolf Loss den 11 november 1791, att det var möjligt att Katarina II, som var missnöjd med den polska författningen, skulle kunna tänka sig att stödja Gustav III i denna fråga, Sächsisches Landeshauptarchiv, Dresden, Loc. 3693, Polonica VII; Den franske diplomaten i Warszawa Jean Alexandre Bonneau uppgav i sitt brev av den 30/12 1791, att O. M. Stackelberg, som då var rysk minister i Stockholm, ingav kungen tanken att kunna förvärva Polens krona, Ministère des affaires étrangères, Paris. Pologne 318, s. 5741.
- 26 L. von Engeström t. Gustav III 26/7, 20/4 (citat) 1791, Polonica 214, RA; Casström, a.a., s. 157–58; Niemcewicz, a.a., s. 324; Historia sejmu polskiego. Pod redakcją J. Michalskiego, Warszawa 1984, s. 405–406; Z. Kaczmarczyk & B. Leśnodorski, Historia państwa i prawa Polski. T. II., wyd. II, Warszawa 1966, s. 527–29.
- 27 Eklund, a.a., s. 46–48; Lord, a.a., s. 72–79; Dembinski, a.a., s. 376, 383; Askenez, a.a., s. 106; A. Góralski, Austria a trzeci rozbiór Polski, Warszawa 1979, s. 18–19.
- 28 Nyström, a.a., s. 87–91; P. Olberg, Polens öde. Ett europeiskt kardinalproblem, Stockholm 1944, s. 14; J. Andersson, Om verkställandet af Polens andra delning, Linköping 1884, s. 1–2; Casström, a.a., s. 198–99; M. G. Müller, Die Teilungen Polens 1772, 1793, 1795, München 1984, s. 34–44; J. Godechot, La grande nation. L’expansion révolutionnaire de la France dans le monde de 1789 a 1799. T. I, Paris 1956, 184–87; Niemcewicz, a.a., s. 305, 334–40; Lord, a.a., s. 110–15; Konstytucja 3 Maja 1791. Oprac. J. Kowecki, Warszawa 1981, s. 10, 26–34; M. Serejski, Europa a rozbiory, Warszawa 1970, s. 102–03.
- 29 L. von Engeström t. Gustav III 4/5 1791 (2 brev). Polonica 214, RA; Engeström, a.a., s. 168–69 (citat). I oktober 1790 gifte Engeström in sig i den polska högaristokratien, med Rozalja Drya Chłapowska och under vintern 1791 fick han polskt

Lars von Engeström och den polska författningen av den 3 maj 1791

- adelsskap. Hans polske vän Niemcewicz hjälpte honom att få det.; Niemcewicz, a.a., s. 396.
- 30 Engeströms brev t. Gustav III 4/5 1791, a. st.
- 31 Konopczyński, Lars von Engeströms mission . . . , a.a., s. 51.
- 32 Polonica 214, RA.
- 33 Gustav III t. Armfelt troligen natten 17/18 maj 1791. Brevet är tryckt i: Historiska handlingar. Utg. av Kungl. samfundet för utgifvande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. T. XII. Ny följd Stockholm 1883, s. 177; Konopczyński, Polska a Szwecja . . . a.a., s. 247–49; Raphael, a.a., s. 75–76.
- 34 Dagligt Allehanda 5/5, 25·5, 15/6, 22/6 1791; Stockholms-Postén 26/4, 5/5, 12/5, 26/5 1791; Stockholms Post-Tidningar 3/2, 7/3, 9/5, 12/5, 16/5, 23/5, 26/5, 30/5, 6/6 1791.

Torbjörn Vallinder

The impact of the American Constitution in Sweden since 1787

Introduction

To put it mildly, the subject that I shall take up in this article has not been very well cultivated by Swedish historians and political scientists. Occasionally, of course, works about the Swedish constitutional development during the latest 200 years contain remarks about possible influence from the American Constitution. However, there is so far no comprehensive study in the area.

For my part I have intermittently been working on a research project designed to fill that gap in our knowledge. Up to date I have produced a paper about the impact of the American Constitution in Sweden 1787–1809 (see References). I am planning to continue that study up to the 1970s when the present Swedish Instrument of Government was enacted – and almost immediately amended.

In this article I will concentrate on the main periods of constitutional reforms in Sweden since the beginning of the 19th century, that is

- 1809:abolition of the absolute or nearly absolute monarchy (instituted in 1789)
introduction of a division of powers system
- 1866:abolition of the Four Estates *Riksdag*
introduction of a bicameral system
- 1917–1921:abolition (in practice) of all royal powers
introduction (in practice) of a fully parliamentary (cabinet) system of government
universal suffrage for men and women
- the 1970s:the king even formally removed from political decision-making
introduction of a unicameral system and a comprehensive Bill of Rights

More or less outside that reform context I will further briefly describe the constitutional ideas of two men who had their intellectual roots in the University of Lund. They belonged to different political camps but they both saw the American constitutional system, especially the powerful position of the first branch of government, as an ideal to be emulated in Sweden. One of them was a conservative professor of political science here at the turn of the century, the other was in the 1920s a student of social science and a local politician within the Social Democratic Party.

In order to keep most of the readers in an almost unbearable suspense, I will not disclose the names of those two men until later.

Swedish constitutional traditions

To understand the impact of the American Constitution in Sweden some knowledge of Swedish constitutional traditions is necessary.

Sweden has ancient and venerable constitutional traditions back to the Middle Ages. The chapter about the king in the National Code for the rural areas, from the middle of the 14th century, may be described as the first Swedish Constitution, thus more than 400 years older than the American Constitution of 1787. The chapter was regularly supplemented by other constitutional documents, primarily accession charters (*konungaförsäkran*) and, from the 17th century, instruments of government (*regeringsform*). The main constitutional documents of Sweden up to 1809 can be summarized like this:

- c. 1350 – The chapter about the king in the National Code for the rural areas (*konungabalken*)
- 1371–1809 – Accession Charters for most of the kings (*konungaförsäkran*)
- 1634 – Instrument of Government (*regeringsform*)
- 1719 – Instrument of Government
- 1720 – Instrument of Government
- 1766 – Freedom of the Press Act (*tryckfrihetsförordningen*)
- 1772 – Instrument of Government
- 1789 – Act of Unity and Security (*förenings- och säkerhetsakten*)

With some oversimplification, hopefully not too great, Swedish constitutional systems c. 1520–1809 may be described in the following way:

The impact of the American Constitution in Sweden since 1787

supremacy of the <i>Riksdag</i>	mixed system	royal absolutism
Era of Liberty 1719–1772 including from 1738/39 parliamentary (cabinet) system of govt. from 1766 press freedom	most of the time, e.g. 1772–1789	1682–1718 1789–1809

The constitutional traditions of Sweden are, thus, almost as old as those of England. However, contrary to the English ones, the Swedish traditions have not been unbroken through the centuries. For example, 200 years ago when the American Constitution was in the making, a major constitutional shift was under way in Sweden, in the despotic direction.¹

The reception of the American Constitution in Sweden

The American Revolution and the birth of the United States aroused wide-spread, though by no means general sympathy in educated circles in Sweden. This fact is hardly astonishing. The Era of Liberty had been terminated just a few years ago and its ideas were still alive. As has been maintained by a modern Swedish historian, Per-Erik Brodin, the Party of the Younger Caps of the 1760s, one or two decades in advance, had represented the men and ideas of the American and French Revolutions on Swedish soil.²

At first even the King, Gustavus III, was sympathetic towards the American cause. He allowed or encouraged Swedish military officers to volunteer in the American War of Independence. Most of them joined the French forces after France had entered the war in 1778.

However, already at that time Gustavus had begun to change his mind. Being a staunch legitimist, he could not in the long run accept a revolt against a crowned monarch. In 1783 he, nonetheless, instructed the Swedish ambassador in Paris, Count Gustaf Philip Creutz, to conclude an agreement with his American colleague, Benjamin Franklin. Thus, a Swedish-American treaty of friendship and commerce was signed on April 3, 1783. Sweden was the first non-belligerent nation to recognize the United States.³

Quite naturally, the making in 1787 of the American Constitution

aroused much less interest in Sweden than the War of Independence. In Swedish newspapers I have found just a few shorter notices about the work of the Founding Fathers at the constitutional convention in Philadelphia. The following developments, including the publication of the *Federalist Papers*, do not seem to have attracted interest in the Swedish papers.

However, in the early 1790s one incident brought the American Constitution to the fore in a spectacular way. In the autumn of 1792 a review published in Stockholm, the *Patrioten*, printed a translation of the American Constitution, reasonably the first Swedish one. The translation had probably been made by the editor himself, L. M. Philipson, a medical doctor who had taken his degree in Lund.

In the review the text of the Constitution was preceded by a Declaration containing those principles which, according to the editor, the Americans had considered should be the foundation of their republican form of government. Among those principles was the statement that “no man or set of men can have the right of advantages, or of private and exclusive privileges, except for services to the community, and, since such a right cannot be hereditary, the concept of being born a high public officer, a legislator or a judge is an absurdity”. Following a book by a French professor of law, Philipson mistakenly believed that that statement was taken from the Declaration of Independence of July 4, 1776. As a matter of fact it was quoted from the Bill of Rights of Virginia of June 12, 1776.

The political regime in Sweden during the regency after the death of Gustavus III in 1792 had soon developed in an obscurantist and reactionary direction. Consequently the article in the *Patrioten*, containing the translation of the Constitution, caused alarm at top level. Philipson was prosecuted at the Stockholm Court of Appeal (*Svea hovrätt*). The prosecutor maintained that the just quoted sentence violated the Swedish Constitution, that it aimed at the heredity of the Royal Crown of Sweden. However, that silly argument was not accepted by the court and Philipson was acquitted.

In 1794 the Government initiated a new attack on “Jacobinism”. A decree from the Chancery stated that no excerpts from or comments upon the French Constitution or the Constitution of the United States could be printed before the manuscript had been examined, approved and signed by the Attorney General. Clearly the power-holders looked upon the republican American Constitution as a dangerous,

more or less revolutionary document which might cause political disturbances in the old Kingdom of Sweden.

Consequently, during the following years the influence of the Constitution had to go underground in Sweden. However, it was to surface again in 1809.⁴

The making of the Instrument of Government of 1809

1809 is one of the most important turning-points in Swedish constitutional history. Following a crushing defeat in a war against Russia King Gustavus IV Adolphus, the last absolute monarch of Sweden, was dethroned through a *coup d'état* in March that year. The old kingdom was in a precarious situation. It was still at war, Russian troops had invaded the Swedish mainland and a new constitution had to be made in a hurry to establish a legal basis for the new power-holders. The result was the Instrument of Government of June 6 1809 which, with many successive amendments, was to be in force up to 1974 when the present Swedish Instrument of Government was enacted.

In an attempt to assess the American influence during those few weeks of constitution-making in Sweden in 1809 it will be convenient to distinguish between three different phases

- the enactment of documents establishing the legitimacy of the new power-holders,
- the public debate on the constitutional issues,
- the enactment of the new Instrument of Government.

I deliberately said the *American* influence, not the influence of the American Constitution. The reason is that, primarily during the first phase, there may have been an impact not exclusively from the Constitution but also from the Declaration of Independence. This is hardly astonishing – just as the Americans in 1776, the Swedes in 1809 had dethroned a despotic monarch.

There are, thus, some similarities between the American Declaration of 1776 and the preamble of the Constitution of 1787 on the one hand and the Swedish statements of the spring of 1809 on the other. The problem is that there were clearly two ideological sources common for both Americans and Swedes: natural rights theories about the sovereignty of the people and the English documents emanating from the Glorious Revolution of 1688. Also that English precedent was

well-known in Sweden in 1809. However, a certain American impact, maybe more from the Declaration than from the Constitution, cannot be ruled out, to say the least.

The public debate on the constitutional issues was to a considerable extent conducted in political pamphlets. Only a few of them mentioned the American constitutional model. One of those pamphlets was written by A. G. Silverstolpe who was probably the most learned member of the leading political group called the Men of 1809. That group can be described as the equivalent of the American Founding Fathers of 1787.

Silverstolpe was a great admirer of the United States. In his pamphlet he deplored that his countrymen could not do what the Americans had done years before – start from scratch. However, Silverstolpe went on, let us assume that public opinion in Sweden wanted to tear down the old constitutional structure. Would there be unity about a new one? Three models would be conceivable, the North American, the French and the English:

”Public opinion would not accept the model of North America since it has almost no idea of a federal state, of a state which has never known of participation of nobility or clergy in public affairs and of a state with ambulatory government. Sweden wants to be an indivisible whole, Sweden wants to find somewhere the appearance of its Estates, and Sweden wants a King.”

Here Silverstolpe elegantly summarized the main obstacles to the impact of the American Constitution in 1809 in Sweden.

The Instrument of Government of 1809 was made in a hurry. In the *Riksdag* a Constitutional Committee was elected in the middle of May, its proposal was presented early June, the debates in the Estates followed a few days later and the Instrument is dated June 6.

For several reasons the problem of the impact of the American Constitution on the making and the content of the Swedish one is very difficult. The causal pattern behind the making of the new Instrument of Government is rather complicated. In the precarious political situation of May–June, 1809 at least five causal factors can be distinguished

- the domestic constitutional traditions,
- the political philosophy of the time,
- the British constitutional traditions,
- the constitutions of France of the 1790s,
- the Constitution of the United States of 1787.

Those factors are closely, almost hopelessly intertwined. Thus, to take just one example, the US Constitution is based on the political philosophy of the 18th century. At the same time some of its roots are to be found in British constitutional traditions – which in turn had influenced Montesquieu. Further, the American Constitution had an impact on the French revolutionary constitutions. Consequently, on its way from Washington to Stockholm the American influence on the Instrument of Government of 1809 may have made a stop in Paris.

The basic principles of the Constitution and the Instrument of Government are clearly the same: constitutionalism, division of powers, civil rights. However, it follows from what I just said that those similarities do not necessarily imply a causal connection. Rather both constitutions were partly products of the political philosophy of the time with Montesquieu as its most important thinker. Both of them had also ancient historical roots, in the American case through English constitutional traditions.⁵

The parliamentary reform of 1866

At the 1809–1810 session of the *Riksdag* there existed advanced plans in the Constitutional Committee for a radical parliamentary reform aiming at the enactment of a bicameral system. At the end of the day those plans came to nothing – the Estates *Riksdag* was to remain for more than half a century.

However, in a few years the debate on parliamentary reform was resumed inside and outside the *Riksdag*. In that debate there were mainly three alternatives: the British, the Norwegian and the American parliamentary models.

In the Swedish context the British model meant a bicameral system where at least some of the members of the upper house should be appointed by the King. The Norwegian model may be described as a combination of a unicameral and a bicameral system since in Norway the upper house was, and still is, elected by the Parliament, the *Storting*, in full session. The American model, lastly, meant a bicameral system where the two chambers had the same electoral basis and the system was designed to prevent overhasty decisions.

Traditionally, Swedish constitutional reformers had been looking towards Britain for ideas and arguments. However, during the period 1810–1866 the British bicameral model was successively losing

ground in the Swedish public debate. Instead the Norwegian and American parliamentary models attracted more interest.⁶

In the middle of the 1820s one of the leading liberal newspaper editors, Johan Johansson of the *Argus*, initiated a debate on the American Constitution. He maintained that the Constitution had struck a happy balance between liberal and conservative principles. It meant a free governmental system but at the same time it contained guarantees against the risk that the government of the educated and the rich would be transformed into a mob rule.

Lars Johan Hierta, who founded the *Aftonbladet* in 1830 and soon became the most influential of the liberal editors, was of the same opinion. To him the Utopia of the liberals should be sought in the New World, not in old Europe. In the *Riksdag* one leading liberal member of the Nobility, W. F. Dalman, expressed his admiration for the American Constitution and maintained that in terms of material wealth and moral education the United States was the most advanced of all nations.⁷

In 1839–1840 a Swedish translation of the two first parts of Tocqueville's famous work *Democracy in America* was published. The French count immediately attracted great interest in Sweden. Around 1840 *Democracy in America* was clearly the most often quoted book by a foreign author in the public debate in Sweden. Needless to say Tocqueville stimulated the interest in the American bicameral system.⁸

During the 1840–1841 session of the *Riksdag* a preliminary breakthrough for the bicameral model occurred. After some complicated political manoeuvres the Constitutional Committee submitted a proposal for a reformed *Riksdag* consisting of two chambers, more or less on the American pattern. The American Congress was repeatedly referred to in the parliamentary debates. In the end the reform proposal was not carried through. However, it can reasonably be said that from the 1840–1841 parliamentary session the American bicameral model was firmly established as one main alternative in the Swedish constitutional debate.

During the 1840s new proposals for a parliamentary reform followed but no satisfactory solution was found. Not until the early 1860s a new start was brought about.

In 1858 a reform cabinet was formed in Sweden. As its leader emerged Baron Louis De Geer, earlier President of a Court of Appeal

and a Liberal of a moderate type. In a memorandum to the King, Charles XV, in 1861 De Geer gave an outline of a reform of the *Riksdag*.

According to De Geer a single chamber legislature would not do – a bicameral system was needed to prevent overhasty decisions. In principle both chambers should have the whole people as their basis, not different segments or classes. However, the chambers should be different in character, and universal suffrage was out of question. For the lower chamber the franchise should be about the same as for the two lower Estates, the Burghers and the Farmers. To the members of the upper chamber special requirements should apply so as to make them the representatives of culture and wealth.

In 1862 the Government initiated a reform of local self-government including the institution of regional councils called *landsting*. Those councils were designed to provide a basis for the upper chamber in the planned new *Riksdag*.

In 1863 the Government put forward a parliamentary reform bill, in the main in accordance with De Geer's memorandum two years earlier. Thus the Four Estates *Riksdag* should be substituted by a bicameral system.

The upper chamber should be elected indirectly, by the regional councils. At the elections to those councils the suffrage was neither universal nor equal. On the contrary, the suffrage was restricted and graded; also companies had voting rights. At the elections to the lower chamber the suffrage, according to the bill, should be equal but not universal. In principle, burghers and farmers already enfranchised should retain their voting rights but there was no intention of expanding the electorate.

At the 1865–1866 session of the *Riksdag* the Government bill was definitively accepted and thus the parliamentary reform was enacted. Obviously the reform was influenced by the American parliamentary model. Like the American Senate the Swedish Upper Chamber rested on a regional basis since it was to be elected by the *landsting*. It should also be remembered here that up to 1913 the American Senators were chosen by the legislatures of the States.

It should further be noted that, while primarily defending his reform proposal by so called practical arguments, De Geer also, in newspaper articles and, later, in his memoirs, referred to a few Liberal writers, notably Tocqueville.⁹

The democratization of Sweden, 1917–1921

The main theme in the constitutional debate in Sweden during the decades following the parliamentary reform of 1866 was the need for and the methods of democratization. Concretely speaking a new constitutional reform would mean the introduction of universal suffrage for men and women and the abolition of all royal powers through the introduction of a fully parliamentary, cabinet system of government. From about 1900 such a reform was the main common goal of the parties of the Left, i.e. the Liberals and the Social Democrats.

Furthermore, all Social Democrats and a few Liberals wanted to abolish the monarchy. However, that republican faith did not normally lead to an endorsement of presidentialism on the American pattern. Britain, not the United States, represented the constitutional ideal of most of the Left of the early 20th century.¹⁰

The Right, on the other hand, looked primarily to Imperial Germany and had normally little sympathy for the United States. However, in 1904 Pontus Fahlbeck, a professor of political science here in Lund and a member of the *Riksdag*, published a book entitled *Sveriges författning och den moderna parlamentarismen* (The Constitution of Sweden and Modern Cabinet Government). In the book Fahlbeck showed a thorough understanding and a clear appreciation of the American Constitution.

Fahlbeck rightly pointed out that there were important similarities between the Constitution and the Swedish Instrument of Government of 1809. In both systems the constitutional power, in principle and in fact, was divided between two separate authorities, the head of state and the legislature, with the obvious aim of attaining balance between the two branches of government.

Now Fahlbeck was painfully aware that, at the turn of the century, Sweden had for some decades been moving away from the separation of powers system and was approaching the British governmental model. That development was highly undesirable since, according to Fahlbeck, Sweden lacked the necessary prerequisite for cabinet government – political parties without distinct class bases. Consequently the Left was wrong in trying to emulate the British model, Fahlbeck maintained.

In the United States, on the other hand, the party system fulfilled an important constitutional function since the head of state was elected

Pontus Fahlbeck.

by the people. In the Kingdom of Sweden that was not the case and thus, according to Fahlbeck, the parties had no real *raison d'être*.

Thus, in defending the separation of powers system of 1809 the staunchly Conservative Fahlbeck tried to mobilize the American Constitution, especially the strong presidency, against the pro-British Left. The obvious fault in his argument was that he did not stress the fundamental difference between a popularly elected president and a hereditary king.¹¹

However, during the final phase of World War I the antidemocratic efforts of Fahlbeck and other Conservatives including the King, Gustavus V, totally failed. Through the constitutional reforms of 1917–1921 Sweden was peacefully transformed into a modern democracy with a cabinet system on the British pattern. In those reforms the American impact was negligible.

The constitutional reforms of the 1970s

To the Swedish Social Democrats the 1920s were a period of frustrations. Since 1914 they had been the biggest party in the Lower Chamber. They had hoped that the introduction of universal suffrage for men and women would heavily strengthen their parliamentary position and thus make them the permanent governmental party. In fact, during the first half of the 1920s the party was able to form three short-lived, rather weak governments. They were succeeded by still weaker Bourgeois cabinets.

In order to pave the way for a Social Democratic return to power the party leader, Per Albin Hansson, launched the idea of resuming the earlier collaboration with the Liberals, possibly in a coalition government.

Another idea was put forward by a local politician in the Social Democratic Party in Lund, Tage Erlander, who much later, in 1946,

Tage Erlander.

was to succeed Hansson as party leader and Prime Minister. Like Hansson, Erlander was worried about what he called the decay of Swedish cabinet government. Unlike Hansson, Erlander suggested that the Swedish constitutional system should be reformed root and branch.

In some newspaper and review articles 1927–1929 Erlander maintained that Sweden should adopt a republican system of government on the American pattern. Since the Swedish Social Democrats have traditionally been, and on paper still are, a republican party, Erlander's proposal may not seem very exciting. However, the point was not just to abolish the monarchy but to institute a strong presidency. In other words, in order to strengthen the first branch of government at the expense of the second branch and thereby to make Swedish democracy work more efficiently, Erlander was willing to give up the cabinet system of government which was rather firmly rooted in the Swedish democratic practice. Like the Conservative Fahlbeck two decades earlier, Erlander looked upon the American system as an ideal.¹²

In 1932, in the midst of the international economic crisis, the Social Democratic Party won a resounding victory in the elections to the Lower Chamber and were returned to power, without a majority of their own, however. The following year the PM, Hansson, was able to arrange a log-rolling agreement in the *Riksdag*, not with the Liberals but with the Farmers Party. That party changed its mind and backed most of the anti-unemployment measures proposed by the Government. On the other hand the Social Democrats had to accept what they had opposed for years, comprehensive subsidies to the farmers.

In the short run the 1933 agreement, in Swedish political parlance known as the *kohandeln*, stabilized the parliamentary position of the Government. In the long run it also enhanced the prestige of the Government and the Social Democratic Party. In 1936 the "red-green" cooperation was consummated through the forming of a majority coalition government with Hansson as PM.

Apparently Swedish cabinet government worked smoothly during the latter part of the 1930s and it was enthusiastically endorsed by the Social Democrats. Erlander, who in 1932 became a member of the *Riksdag*, totally abandoned his earlier sympathy for the American presidentialism and his proposal of 1927–1929 became no more than an illuminating foot-note in Swedish constitutional history.¹³

After the Second World War the constitutional questions once

more, for different reasons, began to attract interest among the Swedish political parties. In the early 1950s a protracted period of commission work and party political manoeuvres started. In the 1970s the final results were achieved.

In 1970 a unicameral system and a more strict proportional electoral system were enacted. In 1974 a new Instrument of Government succeeded the old, partly obsolete one of 1809. The king was even formally placed outside political decision-making and the organization of the *Riksdag* was modernized. A new, comprehensive Bill of Rights replaced the 1809 version which had roots back to the Middle Ages.¹⁴

The Bill of Rights was further expanded through amendments in 1976 and 1979. Thus, in 1979, judicial review was partly enacted.

Judicial has two aspects, the first one referring to legislative statutes, the second one to actions by public officials. Through the 1979 reform only the first aspect was, quite explicitly, written into the Instrument of Government (Ch. 11 Art. 14). The article confers upon the courts and, for that matter, other public authorities including the Government, the right to disregard parliamentary acts which they consider unconstitutional. However, up to date no such decision has been made by the courts. The second aspect of judicial review has, with few exceptions, so far never been part of Swedish law.¹⁵

In the Swedish constitutional reforms of the 1970s the American impact was minimal. This is hardly astonishing. The basic aim of the reforms was to make the Swedish parliamentary (cabinet) system of government work more rapidly and smoothly and in that context American constitutional ideas would not provide much help.

Speaking about judicial review it is even possible to maintain that the influence, not from the American Constitution but, of course, from American constitutional practice since *Marbury v. Madison* (1803), was negative. Referring to the American experiences, primarily the controversy between president Franklin D. Roosevelt and the American Supreme Court in the 1930s, the Swedish Social Democrats, traditionally sceptical towards the judiciary, only reluctantly accepted the just mentioned reform of 1979. On the other hand, the Bourgeois parties which had initiated the reform normally backed their proposal by references to the Danish and Norwegian experiences of judicial review, not the American ones.

However, at a more general level, e.g. concerning the importance and the different methods of securing civil rights and liberties, there

may during the 1970s, nevertheless, have been some American influence on the Swedish constitutional debate.

Summary and conclusions

Since the beginning of the 19th century Sweden has had four main periods of constitutional reforms: 1809, 1866, 1917–1921 and the 1970s. The impact of the American constitution was clear and important in 1866: the Swedish bicameral system of that year was made on the American pattern. During the 1917–1921 period, on the other hand, the American influence was negligible.

The two remaining periods cannot be summarized that briefly. In the 1790s the American Constitution had caused considerable row in the Swedish public debate. In 1809 its basic ideas and institutions were well known among leading Swedish politicians. There were also clear similarities between the Constitution and the new Swedish Instrument of Government of 1809. However, this fact may be an example of parallelism rather than impact.

During the 1970s the American influence on Swedish constitutional reforms was minimal or even negative. At a more general level, speaking of civil rights and liberties, there may, nevertheless, have been at least some impact.

That latest sentence leads me to a final point. In this article I have almost exclusively been describing the manifest impact of the American Constitution in Sweden since 1787. Broadly speaking that influence has seldom been considerable. However, besides that impact there has also been an American constitutional influence of a more general and less tangible type.

American ideas and ideals, as represented by the Constitution and, specifically, by the Bill of Rights, have for 200 years exerted a considerable influence on Swedish democrats and the Swedish democracy. That impact is hard to ascertain but it must, nevertheless, have been important.

Footnotes

- 1 For a short overview of the Swedish constitutional development see E. Holmberg – N. Stjernquist (1981). The most important constitutional documents of Sweden up to 1809 are printed in E. Hildebrand (1891).

- 2 P.-E. Brodin (1953) p. 417. See also e. g. M. Roberts (1986).
- 3 The text of the treaty, in Swedish and in French, is reprinted in J. H. M. Hagard (1983).
- 4 This section draws heavily on my paper T. Vallinder (1987a). Standard works in the area are H. A. Barton (1986) and H. Elovson (1930).
- 5 This section is a summary of the corresponding part of T. Vallinder (1987a).
- 6 For this section see generally G. Rexius (1915) and G. Andrén (1937).
- 7 B. Borell (1948) pp. 64 ff.
- 8 There is no comprehensive study of Tocqueville's influence in Sweden during the 19th century. However, periodically that influence was clearly very important; see e. g. G. Rexius (1915) esp. pp. 158 ff, C. A. Hessler (1947) pp. 128 ff, B. Borell (1948) pp. 61 ff, O. Gasslander (1949) pp. 16 f and S. Ekman (1966) pp. 284 f.
- 9 De Geer's own description of the reform is to be found in his memoirs, L. De Geer (1906) Vol. 1 pp. 222 ff, Vol. 2 pp. 1 ff. Some of his newspaper articles were reprinted in L. De Geer (1865).
- 10 Standard works on parliamentary reforms up to 1921 are G. Andrén (1937) and D. V. Verney (1957). On the Social Democrats and the Constitutional problems see H. Tingsten (1941) pp. 9 ff, on the Liberals T. Vallinder (1984) esp. pp. 40 ff.
- 11 On Fahlbeck see e. g. T. Vallinder (1987b).
- 12 T. Erlander (1927), (1928) and (1929).
- 13 Second thoughts by Erlander himself can be found in the first volume of his memoirs, T. Erlander 1972 pp. 106 ff.
- 14 This article was written in October, 1987. At that time no comprehensive study of the constitutional reforms of the 1970s was available. However, two books in the area were due for publication during the first half of 1988, K.-G. Algotsson (1988) and B. von Sydow (1988).
- 15 Cf. O. Westerberg (1972). Following some recent rulings by the European Court of Justice in Strasbourg, where Sweden has been convicted, the Swedish legal system will probably be reformed in this respect.

References

- K.-G. Algotsson (1988), *Medborgarrätten och regeringsformen. Debatten om grundläggande fri- och rättigheter i regeringsformen under 1970-talet* (English summary), Stockholm: Norstedts.
- G. Andrén (1937), *Tvåkammerssystemets tillkomst och utveckling*, Stockholm: Sveriges riksdag.
- H. A. Barton (1986), *Scandinavia in the Revolutionary Era 1760–1815*, Minneapolis, Minn.: Univ. of Minnesota Press.
- B. Borell (1948), *De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet*, Uppsala och Stockholm: Almqvist & Wiksell.

The impact of the American Constitution in Sweden since 1787

- P.-E. Brolin (1953), *Hattar och mössor i borgarståndet 1760–1766* (English summary), Uppsala: Appelbergs Boktryckeri.
- L. De Geer (1865), *Några ord till försvar för det hvilande representationsförslaget*, Stockholm: Joh. Beckman.
- L. De Geer (1906), *Minnen*, Second ed., Vol. 1–2, Stockholm: Norstedts.
- S. Ekman (1966), *Slutstriden om representationsreformen* (English summary), Stockholm: Norstedts.
- H. Elovson (1930), *Amerika i svensk litteratur 1750–1820*, Lund: Gleerups.
- T. Erlander (1927), "Regeringsmaktens förfall", *Clarté* Vol. 4 No. 8 pp. 13 f.
- T. Erlander (1928), "Republikkravet", *Arbetet* (Malmö) July 4, 1928, reprinted in A. Alsterdal – O. Sandell, eds. (1962), *En verklig folktidning. Arbetet 1887–1962*, Malmö: Framtidens Förlag pp. 126 ff.
- T. Erlander (1929), "Männen på vraket", *Clarté* Vol. 6 No. 6–7 pp. 20 f.
- T. Erlander (1972), *1901–1939*, Stockholm: Tiden.
- P. Fahlbeck (1904), *Sveriges författning och den moderna parlamentarismen*, Lund: Gleerups.
- O. Gasslander (1949), *J. A. Gripenstedt. Statsman och företagare*, Lund: Gleerups.
- J. H. M. Hagard (1983), *Så började det* (English summary), Stockholm: Brombergs.
- C. A. Hessler (1947), *Geijer som politiker*, Vol. 2, Stockholm: Gebers.
- E. Hildebrand, ed. (1891), *Sveriges regeringsformer 1634–1809 samt konungaförsäkringar 1611–1800*, Stockholm: Norstedts.
- E. Holmberg – N. Stjernquist (1981), "Introduction", *Constitutional Documents of Sweden. Published by The Swedish Riksdag*, Stockholm: Norstedts pp. 7 ff.
- G. Rexius (1915), *Det svenska tvåkammerssystemets tillkomst och karaktär*, Uppsala: Akademiska Bokhandeln.
- M. Roberts (1986), *The Age of Liberty. Sweden 1719–1772*, Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- B. von Sydow (1988), *Vägen till enkammarriksdagen. Demokratisk författningsspolitik i Sverige 1944–68*, Stockholm: Tiden.
- H. Tingsten (1941), *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling* Vol. 2, Stockholm: Tiden.
- T. Vallinder (1984), "Folkpartiets ideologiska och organisatoriska

bakgrund 1866–1934”, J. Weibull, ed., *Liberal ideologi och politik 1934–1984*, Stockholm: Folk och Samhälle pp. 12 ff.

T. Vallinder (1987a), *The Impact of the American Constitution in Sweden up to June, 1809*, Lund: Department of Political Science (mimeo).

T. Vallinder (1987b), ”Pontus Fahlbeck – en statsvetenskaplig klassiker?”, *Politologen* Vol. 16 No. 2 pp. 10 ff.

D. V. Verney (1957), *Parliamentary Reform in Sweden 1866–1921*, Oxford: Oxford Univ. Press.

O. Westerberg (1972), ”Judicial review of administrative decisions”, *Scandinavian Studies in Law* Vol. 16 pp. 307 ff.

Alf Önnersfors

”AD UTRUMQUE PARATUS”. Karl X Gustavs sista sjukdom och död 1660

Den 11 februari 1660, två dagar före sin död i Göteborg, frågade Karl X Gustav sin tyske livmedikus, medicine doktorn Johannes Costerus (dvs Johann Köster), hur denne bedömde den sjukdom, som nu i nästan en månads tid hållit kungen i sitt hårda, tidvis gastkramande grepp: ”Kommer jag att tillfriskna eller dö? Ad utrumque paratus sum, ut Deo visum fuerit” (Jag är beredd till bådadera, allt efter Guds rådslut.) Och han tillade på tyska: ”Ich habe mich niemahls fürm Tode gefürchtet” (Jag har aldrig fruktat döden.)

Kan det vara en slump, att Lunds universitets sigill senare fick devisen ”Ad utrumque”? Sigillet visar visserligen ett lejon, som vilar sin ena tass på en bok och i den andra lyfter ett svärd – symboler för boklig bildning och krigiskt värv, för vetenskapen och fäderneslandet. Tanken att grunda ett universitet i Lund hade Karl Gustav dryftat med biskopen Peder Winstrup redan i mars 1658. Fick han möjligen då eller senare förslaget till sigillets devis, eller utformades denna som en postum hyllning till den ”Karolinska akademins” andlige upphovsman? I ”Lunds universitets historia” har jag inte lyckats finna någon notis om det akademiska sigilllets tillkomst. Så vitt jag vet, har ”Ad utrumque (paratus)” före sigillets tid aldrig fungerat som devis eller bevingat ord. I andra sången av Vergilius’ Aeneid heter det visserligen om den förrädiske grekiske överlöparen Sinon, att han var ”*in utrumque paratus*”, ”beredd till bäggedera”, dvs till lyckat svek mot trojanerna eller till att, vid upptäckt, straffas med döden. Men dessa ord har aldrig vandrat ut i sentenssamlingarna, lika litet som Erasmus’ av Rotterdam hemmagjorda och aldrig spridda sentens ”Ad utrumvis paratus”, ”beredd till bådadera” (som Erasmus hittat på ett ställe i Iliaden). Emellertid har

Karl X Gustav. Oljemålning på koppar av Abraham Wuchters. Gripsholm.

Karl X Gustav faktiskt varit förtrogen med åtminstone vissa delar av Vergilius' Aeneid, som strax skall visas.

Kösters relation om kungens sjukdom från 15 januari 1660 till hans död den 13 februari kl 2 på natten skrevs på latin och gavs ut i Frankfurt 1663 som appendix till en av doktorn författad medicinsk lärobok på närmare 400 sidor, givetvis också avfattad på latin. Den finns i dag att tillgå i sex svenska bibliotek.

Vi har ingen anledning att betvivla, att Karl Gustav fällde uttrycket "Ad utrumque paratus" på latin. Vi vet, att han som prins under pro-

fessorn, sedermera ärkebiskopen Johannes Lenaeus – som en novemberdag 1660 skulle viga sin forne lärjunge till gravens ro – erhållit en mycket sorgfällig skolbildning. Karl X Gustavs lärde biograf, juridik- och historieprofessorn Samuel Pufendorf, lovordar i sitt märkliga arbete om ”Karl X Gustavs bragder” dennes ”synnerligen framstående vältalighet” och betonar särskilt, att hans skrivelser innehåller ”många komprimerade sentenser”. Enligt Pufendorf behärskade han latin, talade bra franska, tyska givetvis flytande, italienska ”skapligt”. Den blivande krigarkungen hade alltså fått en humanistisk skolning, och vi behöver inte dra Kösters uppgifter om hans latintalande i tvivelsmål. Så nämner han i sina anteckningar till den 8 februari, att kungen då, gripen av otålighet, anfört ett Alexanderord ur Curtius Rufus, historieskrivare i första århundradet e.Kr., ”med vilken han var förtrogen sedan sin ungdom” – man kan tillägga: till skillnad från den i musiskt hänseende föga framstående ynglingen Gustav Vasa, som enligt trovärdiga källor skall ha huggit sin kniv i Curtius Rufus’ historia med orden ”Jag giver dig (dvs läraren) och din skola tusan”. Det ställe, som Karl X Gustav citerade, lyder i översättning: ”Mitt tillstånd tål inga sävliga läkare eller långsamt verkande mediciner” (*Lenta remedia et segnes medicos non exspectant tempora mea*). Och natten till den 12 februari, således bara ett dygn före sin död, uppläste han högt följande latinska hexameterord: *Hoc opus, hic labor est*. Köster återger dessa utan kommentar, han har tydligen inte förstått dem, i varje fall inte deras djupare betydelse: de härrör från Aeneidens sjätte sång, i vilken Sibyllan på ett ställe säger: ”Det som är svårt är att gå till de levandes länder tillbaka / – *det* är den svåraste konst”. Notisen visar kungens förtrogenhet med Vergilius’ skildring av Aeneas’ vandring ner till underjorden samtidigt som den reflekterar den sjukes begynnande tvivel på ett tillfrisknande.

Kösters relation kan betecknas som på en gång sjukjournal och apologi. Han vill för läkare och medicinstuderande framhålla sin viktiga roll som livmedikus åt en frejdad hjältekonung och samtidigt med lärda utläggningar försvara sig mot den kritik han fått uppbära för felaktig diagnos – ”normal skörbjuggsfeber” – och misslyckat bemödande vid sjukbädden. Man får därför ta hans teoretiska resonemang och hans redogörelse för sina terapeutiska åtgärder – förordnandet av otaliga dekokter och lavemang, två åderlåtningar m m – med en nypa salt; de kan, åtminstone delvis, vara efterhandskonstruktioner, påverkade av senare samtal med kolleger och experter. Å andra sidan överens-

stämmer många av de upplysningar Köster ger med notiser i samtida, av hans relation oberoende källmaterial, till vilket Pufendorfs redan nämnda biografi torde vara att hänföra. Pufendorf nämner Köster och de beskyllningar som framförts mot denne, han citerar kungens yttrande, att han aldrig fruktat döden, han berättar att denne på grund av sin extrema fetma – vilken Köster förbannar – tvingats undvika sängläge och sitta i en länstol (som tillika fungerat som toalettstol), han förtäljer om hans in i det sista ofördunklade sinnesnärvaro och hans ovanligt fridfulla hädangång, allt i överensstämmelse med Kösters journal, men han meddelar därutöver åtskilligt som tyder på andra källor än denna och ådagalägger bristande kännedom om sjukdomens verkliga förlopp.

Amiral Bielkenstiernas rapport till riksdrotsen den 1 februari, ”Med konungens sjukdom låter det sig nu an till bättring”, motsägs ingalunda av livläkarens relation. Patientens tillstånd har från den 24 januari långsamt förbättrats. Endast i Kösters redogörelse har jag funnit en detaljerad beskrivning av det närmast fullständiga tillfrisknande, som kulminerade den 3 februari. Kungen var då enligt Köster helt feberfri, katarr och hosta hade i stort sett gett med sig, den gamla goda aptiten hade återvänt, den psykiska vigören likaså; riksdagsgöromålen blev nu återigen föremål för hans brinnande intresse. Han tänkte sig t o m att gå på greve Erik Stenbocks begravning – stupad vid Köpenhamns belägring den 11 februari 1659 jordfästes denne först den 5 februari 1660 i Göteborg. Dock, peripetin var nära förestående: den 7 februari – och härutinnan överensstämmer alla mig bekanta källor – ”överföll sjukdomen, nu än häftigare än tidigare, liksom ur ett bakhåll” konungen, vars ”vätskefyllda lekamen (corpus succi plenum) skakades av frossbrytningar i hela fyra timmar”. Man frågar sig oundvikligen, om vi av denna notis kan förmoda, att patienten i något tillstånd av eufori möjligen återgått till tidigare dryckesvanor, som på sin tid helt normalt kunnat innebära konsumtion av tre liter öl och tre liter vin per dag.

Frossbrytningarna följdes av håll och stick i höger sida, tryck över bröstet med svår andnöd, diarré av illavarslande konsistens, svimningsanfall, permanent sömnlöshet och – plågsammast av allt – häftig och ihållande hicka. Febern var hög. Kungens blod hade undersökts den 18 januari och beskrevs då som ”skörbjuggsartat och fördärvat” (scorbuticus et corruptus); den 7 februari betecknas det som än mera abnormt. Heidenstams påpekande i ”Karolinerna”, ”Sjukt var hans blod redan förut”, är helt riktigt. När Karl Gustav den 18 januari själv

beskådade blodprovet, yttrade han: ”På sex år har jag inte sett mitt blod i ett så förruttnat och fördärvat skick, och därför fruktar jag nu att bli angripen av den svårartade feber, som ni ser drabba mängder av invånare i denna stad” (alltså Göteborg).

Den 10 februari insåg kungen, att hans tillstånd började bli allvarligt, och mottog nattvarden ”i djup andakt”. Den 11 februari börjar Köster förlora allt hopp. Mot sömnlösheten hade han tillgripit narkotika (’hypnotica’) av skilda slag, men vågar nu inte längre använda denna sortens invärtes medicin utan lägger, i samråd med kronprinsens läkare Below, ett omslag med sövande medel på kungens panna. Den 12 februari var läget förtvivlat – ”allt hastade mot undergången” –, då den dödssjuka plötsligt på eftermiddagen började svettas kopiöst. Detta tolkades av alla utom Köster (om vi får tro honom) som ett hälsotecken, kungen själv kände sig lättad och ansåg sig nu ha fått kraft att övervinna sjukdomen, alla jublade och andades ut – alla med undantag för Köster, ty svetten, uppger han, var illaluktande, ett lugubert förebud, och i själva verket ett symptom för den fullständigaste kraftuttömning. Dessutom kvarstod febern.

Köster slets nu mellan sin motvilja att blanda malört i de fåvitskas glädjebägare och plikten att förkunna sanningen; inte minst fruktade han att genom obeslutsamhet förhala tillfället till ett sista avsked mellan den döende, hans familj och närmaste förtrogna. Slutligen kallade han vid midnatt till sig kungens bror, hertig Adolf Johan, höll inför honom ett personligt försvarstal av vetenskaplig karaktär och lät honom hämta rikets ämbetsmän. Alla tog farväl under strömmande tårar. Själasörjaren, pastor primarius Ericus Emporagrius, läste valda ställen ur den Heliga Skrift. I riksmarskalken Gabriel Oxenstiernas armar insomnade konungen vid tvåtiden på morgonen så fridfullt, att ingen förstod att han var död, förrän hans arm föll ner från sängen. ”Må Gud i sin mildhet förläna mig själv en sådan hädanfärd”, tillägger Köster.

På den dödes kropp utbröt nästan överallt fläckar av olika färg, i synnerhet blå och purpurroda på halsen och i ansiktet; dessutom lossnade håret. Dessa symptom, säger Köster, ledde till misstanken att kungen förgiftats, ”en uppfattning som många alltjämt hyser” (alltså ännu tre år senare). Men Köster avfärdar detta tal med lärda humoralpatologiska utredningar. ”Hade man blott haft tillfälle att iakttaga konungens nakna kropp i livstiden”, tillägger han, ”skulle man utan tvivel där kunnat hitta dylika fläckar; ty ett medicinskt axiom lyder: Som kroppsvätskan är, sådan är ock huden.”

Kösters sexton sidor långa relation är en tragisk läsning, ett dokument över en långdragen och dramatisk dödsstrid, som t o m i två omgångar såg ut att kunna gäcka döden, men också ett vittnesbörd om de dåtida läkarnas vanmakt inför ett sjukdomsfall, som vår tids bakteriologiska, virologiska och hematologiska forskning säkert skulle förmå diagnosticera och förmodligen också bota. Till skildringen av den våldsamma sorg, som utbröt i slott och koja och som förlamade livläkaren själv, ”som om jag drabbats av ett åkslag”, fogar denne – ty det var på den tid, då läkarna kunde skriva latin också i bunden form – en patetisk dikt bestående av tretton strofer på horatianskt versmått (metrum Alcaicum). I detta poem begrundar han vältaligt med exempel från forntid och samtid Ödets orubblighet och Guds viljas lag. ”O, detta oerhörda sår, denna häftiga sorg i mitt hjärta, detta alltigenom förkrossande ödesslag, detta min tillvaros förintande skeppsbrott! Han, som hämtat mig hit från fjärran kuster och tills nu låtit mig åtnjuta tryggheten av sin stora konungsliga gunst, han, vars anlete så ofta utstrålade välvilja och mildhet mot mig, han, för vilken jag kunde ha lovat att offra mitt eget liv, vars död jag skulle ha velat förjaga med min egen, han är nu domnad i dödens famn! Oräknliga medmänniskor frälste min konst från sjukdom; blott den störste bland hjältar förmådde den icke rädda.”

Dikten utmynnar i en hyllning till kronprinsen, den blivande Karl XI. Trots sitt misslyckande kvarstod Johann Köster som livmedikus hos änkedrottningen; år 1664 utgav han sin lärobok jämte relationen i ny, oförändrad upplaga, blott med tillägget (Johannes Costerus) ”ovannämnda sal Kungl Majestäts under dess livstid samt numera hennes höghet Änkedrottningens ordinarie livmedikus” på titelbladet. Köster blev år 1667 adlad von Rosenberg (ointröducerad) och trädde omedelbart därefter i tjänst hos ryske tsaren. Han avled 1685 i Reval.

Källor och litteratur

- Carlson, F F, Sveriges historia under Carl den tionde Gustafs regering, 2:a uppl, Stockholm 1883.
- Collijn, I, Sveriges bibliografi, 1600-talet, Uppsala 1942–1944, s 189.
- Costerus, Johannes (Köster, Johann), *Affectuum totius corporis humani praecipuorum theoria et praxis, tabulis exhibitae, Non solum*

Lyckans hjul som ram kring Karl X Gustavs dödsbädd. Holländskt stick. Kungl. Biblioteket.

Studiois, operam Medicinae daturis, sed et omnibus literatis ope Medici indigentibus, maximae utilitati futuris. Accessit Autoris, Augustissimi, Gloriosissimae memoriae Caroli Gustavi, regis Sueciae etc etc, morbi et obitus relatio medica auctore Johanne Costero D(octore), Serenissimi Regis Sueciae Archiatro. Sumptibus Autoris ... Francofurti ... Anno MDCLXIII.

Fåhraeus, R, Basic Facts concerning Humoral Pathology and Relics of these in the Language and in Folk-Medicine, i: ARV Tidskr f Nordisk Folkminnesforskning 18/19, 1962/63, 165 ff (här bl a om åderlåtning på 1600-t och föreställningar om skilda typer av "ill-" el "ondblod").

Gurlt, E, – Hirsch, A, Biographisches Lexikon der hervorragendsten Aerzte aller Zeiten und Völker, Bd 2, Wien – Leipzig 1885.

Lindroth, S, Medicinen till 1600-talets mitt, Ciba-Journalen, Bd 2, Stockholm 1950, Nr 22.

Pufendorf, S von, De rebus a Carolo Gustavo Sueciae Rege gestis commentariorum libri septem, Nürnberg 1696. (Förf har använt en upplaga tr i Nürnberg 1729, Stadtbibl Trier.)

Alf Önnersfors

Rosén, J., Karl X Gustavs tid, i: Den svenska historien. 7. Stockholm
1978, 10 ff.

Åberg, A., När Skåne blev svenskt, Stockholm 1958.

Minnesord

Povl Johannes Jensen

Av *Stig Y Rudberg*

Förre professorn i klassisk filologi vid Köpenhamns universitet Povl Johannes Jensen avled den 26 maj 1985. Han var sedan 1962 ledamot av Vetenskaps societeten i Lund.

Jensen föddes den 3 maj 1911 i Odense som ende son till överlärare Rasmus Jensen och hans hustru Christiane Jørgensen. Inskrivnen vid Köpenhamns universitet 1929 blev han 1935 cand mag med latin som huvudfack och grekiska som bifack. Några år senare kompletterades examen med engelska. 1941 blev han dr phil på avhandlingen "Det latinske Perfektssystem. Studier i Kategorierne Modus og Tempus i Ciceros Sprog". Under åren 1942–48 var han bibliotekarie vid Det kgl Bibliotek, de tre senare åren också universitetslektor i klassisk filologi vid universitetet i Köpenhamn. 1949 efterträdde han så Hartvig Frisch som professor i samma ämne i vilken befattning han kvarstod till pensioneringen 1978 men med ledighet därifrån 1973–78 för att upprätthålla motsvarande tjänst vid universitetet i födelsestaden Odense.

Fastän han börjat som latinist, kan man nog säga att Jensens huvudintresse låg inom antik filosofi och lärdomshistoria. I den stora danska Platon-översättningen (Høeg-Ræder) bidrog den ännu inte 30-årige Jensen med en mönstergill översättning av Timaios, en av de svåraste texterna i det väldiga Platon-corpus. Han var redan då i gång med förarbeten till en edition av Calcidius' latinska översättning och kommentar till Timaios, som ju haft en enastående betydelse som den under medeltiden enda kända Platon-översättningen. Detta omfattande företag bedrevs först i samarbete med Uppsala-grecisten Claes Blum och efter dennes förtidiga bortgång med den kände Leiden-forskaren J H Waszink. 1962 utkom den färdiga utgåvan i serien Corpus Platonicum Medii Aevi (2 ed 1975).

Hit hör vidare en rad värdefulla arbeten som "Plotin" (1948, 2 ed 1980) av vilken en fransk version har aviserats. Ett omfattande arbete är "Madvig som filolog" (Johan Nicolai Madvig. Et Mindesskrift. Bd

3.5 1911–26.5 1985

II, 1963) med en fransk reviderad och utökad upplaga 1981. En liten till omfånget blygsam skrift från 1969 heter helt enkelt "Sokrates" och är enligt min mening något av det bästa som har skrivits om denne mänsklighetens evige följeslagare.

För att hedra Jensen på 70-årsdagen 1981 utkom en skrift med 14 artiklar och föredrag av honom, tillkomna mellan 1945 och 1980. Hälften av dem var tidigare opublicerade. Här figurerar bl a Madvig, Kierkegaard, Vilh Grønbech och Carsten Høeg, fyra landsmän som alla tycks ha betytt mycket för Jensen.

Till Grønbech (d 1948) stod Jensen i ett personligt förhållande; han fungerade nämligen som sekreterare, när G. utarbetade de stora verken "Hellenismen" (I–II, 1940) och "Hellas" (I–IV, 1942–45). Ett supplementband till det senare verket utgav han själv 1953. Från början elev till Høeg blev Jensen senare hans kollega. Sinsemellan mycket olika kompletterade de varandra på ett utomordentligt sätt och blev för studenterna ett inspirerande lärarpar.

Den nyss nämnda samlingsvolymen bär titeln "Cum grano salis", ett mycket välvalt namn med tanke på festföremålet. Jensen hade, så vitt en svensk kan bedöma det, en mycket dansk framtoning med en underfundig blandning av humor och ironi, vilket t ex gjorde honom väl skickad att teckna Sokrates' bild. Han skrev företrädesvis på sitt modersmål och uppbar in i vår tid traditionen från Madvig och Kierkegaard. Elegans präglade både hans språk och hans egen person.

Sina sista år tillbringade Jensen på den gård som han på 60-talet hade förvärvat i sin hemtrakt på Fyn. Där var han, som en minnestecknare säger, "i sit es, idet han med stille selvironi kunne forene livet som gentleman og lærd". Povl Johannes Jensen efterlämnar minnet av en särpräglad personlighet, som i sig förenade mycket av det bästa i dansk lärdomstradition.

10.3 1909–28.6 1985

Sven-Gösta Neumann

Av Alf Lombard

Förre lektorn vid romanska institutionen vid Lunds universitet, fil dr Sven-Gösta Neumann, Lund, har avlidit i en ålder av 76 år.

Hans närmaste är brodern professor em Kurt Neumann, Giessen, med sonen Jan samt brorsdottern fil lic Birgit Neumann, Lund.

Det känns tungt att inte mer få möta Sven-Gösta i de akademiska sammanhang där han var den alltid välkomne deltagaren. Att inte få känna hans trofasta handslag, att inte få livas av hans träffsäkra inlägg i diskussionen, lugna, aldrig överilade, att inte få värmas av hans glät-tiga väsen.

Sven-Gösta Neumann föddes 1909 i Norrköping, men blev vid unga år bosatt i Berlin. Studentexamen avlade han både i sistnämnda stad och, efter familjens återflyttning till Sverige, i Lund. Redan i Berlin hade han börjat universitetsstudier i fransk filologi och förberedelser till en undersökning om senmedeltidens och renässansens franska språk-teoretiker – ett ämne som hans dåvarande arbetsledare, professor Ernst Gamillscheg, hade föreslagit honom. I Lund arbetade han vidare på denna bas, med exemplarisk grundlighet. Det ledde 1949 till licentiatexamen. Och den 5.12 1959 steg en sällsynt väl förberedd respondent upp i Carolinasalens kateder och försvarade sitt graduararbete.

Detta handlade om hur 1400- och 1500-talets grammatiska auktoriteter i Frankrike, med J Palsgrave i spetsen, deducerade fram språkets lagar och till dessa lade sina egna, ofta subjektiva, funderingar om vad som är rätt eller fel, tillrådligt eller klandervärt. Det rör sig alltså i boken om den viktiga brytningsperiod då nyfranskan grydde och tog form; skriftfranskan tog starka intryck av teoretikernas åsikter. Ämnet är tacksamt, och under Neumanns penna blev det förebildligt behandlat. Han hade arbetat med det samtidigt med att han skött en krävande lärartjänst vid Lunds privata elementarskola, och sista terminen en befattning som universitetslektor i romanska språk. Han utnämndes nu genast till docent.

Parallellt med franskan var spanskan hans huvudintresse. Det väldiga universitetsämnet romanska språk, som bl a omfattar fyra tungomål av världsspråksformat, höll på att gå upp i sömmarna och sönderfalla i delämnena. Ett av dem var spanskan, som nu fick sitt eget universitetslektorat, med Neumann som förste innehavare från nyåret 1967.

Neumann förde, både under sina år i aktiv tjänst och därefter, en stillsam ungarkestillvaro, då och då avbruten av en resa till släkten eller till något av sina kära länder Frankrike och Spanien. Utanför en trängre krets av kolleger, lärjungar och vänner syntes han inte mycket – särskilt de sista åren, då en besvärande balanssvårighet tvingade honom att vara försiktig ute.

Mina anteckningar från vårt romanska seminarium, där Sven-Gösta började våren 1939 och var verksam till 1950-talet, förmäler om hans långa rad av förträffliga framträdanden där, som föredragande, som opponent, som livgivare i debatten; en hel del blev endast genom hans långtgående anspråkslöshet undanhållet trycket. Och hans skicklighet som lärare blev snart trovärdigt omvittnad, liksom hans goda handlag med skolelever och studenter. De som hade förmånen att se honom på nära håll var eniga om hans förnämliga egenskaper: han var genomgod, lätt och angenäm att tala med, kunnig, givande i diskussionen. Till dessa närstående kunde jag räkna mig sedan nära femtio år, och jag kan knappast, nu i avskedets stund, finna andra ord än berömmets. Fallets sällsynthet manar till djup respekt och varm tacksamhet. Med fler som han vore livet lättare att leva.

Jarl Hemberg

Av *Göran Bexell*

Professorn i etik Jarl Hemberg avled den 3 juni 1987, 51 år gammal, mitt i sin krafts dagar.

Han var endast till födsel skåning, född den 25 november 1935 i Bosarps prästgård; morfadern Olof Thelander var kyrkoherde i Bosarp. Jarl Hemberg växte upp i Bromma och Uppsala. Fadern Bengt Hemberg var lektor i latin och grekiska och docent i klassisk fornkunskap och antikens historia vid Uppsala universitet.

Fadern var engagerad i Bibeltrogna Vänner, där den kände och kristet konservative publicisten och predikanten Axel B Svensson var en förgrundsfigur. Hemberg fick därför ofta höra dennes predikningar. ”Jarls hållning var iakttagande, tålmodig men samtidigt kritiskt analyserande och under en del av studenttiden säkert också starkt tvivlande” skriver brodern Eskil Hemberg.

Likväl torde det ha varit hemmiljön jämte ett engagemang i kristet gymnasistarbete som fick Hemberg att läsa teologi, naturligtvis i Uppsala. Han kom då in i en intellektuell miljö, som var på en gång krävande och stimulerande för en student med Hembergs bakgrund. Den filosofiska och teologiska miljön dominerades i mycket av Ingemar Hedenius’ typ av kritik av och angrepp på dels den dåtida teologins vetenskapliga status, dels den kristna trons anspråk överhuvud. Alla som läst Hedenius’ böcker om problemet tro – vetande och hört honom argumentera vet med vilken oerhörd slagkraft och bitande, ja aggressiv ironi han lyckades göra den ena biskopen och teologiprofessorn efter den andra till muntert åtlöje.

Hemberg och andra teologstudenter bemästrade denna situation på det intellektuellt mest redbara sättet, nämligen genom att själva, bland andra för professor Hedenius, läsa filosofi och studera den analytiska filosofins kunskapsteori och religionskritik. Först då kunde hållbar-

25.11 1935–3.6 1987

heten i argumenten prövas på allvar. Debatterna i Uppsala blev många. ”Det var här”, som Birger Gerhardsson uttrycker det, ”vi först la märke till den unge studenten Jarl Hemberg. Han var frimodig och såg lite spotsk ut, med huvudet tillbakakastat och med tonfall som ofta togs som arrogans. Men han var ett friskt inslag i debatten och alltid ridderlig och redbar.”

Det finns nutida teologiska kritiker som menar att Hemberg tog alltför starka intryck av Hedenius. En sådan kritik har visserligen upptäckt Hedenius’ betydelse men bortser från vilka de verkliga alternativen var för unga, intellektuellt medvetna teologer. Alternativet var inte att lämna filosofin och Hedenius, alternativet var att lämna teologin och – i förekommande fall – den kristna tron. Den analytiska filosofins kristendomskritik blev den kritiska luttringseld som dessa teologer fick genomgå. Frågan var, om man med bevarad intellektuell hederlighet kunde vara teolog. Svaret blev, att det kunde man, men då måste mycket i den dåtida teologins metod och överhuvud sättet att framställa vad kristen tro och etik innebär reformeras. I anslutning till den analytiska filosofins metodkrav skärptes kraven på precision, logisk konsistens och argumentanalys. Etiken orienterades åt den anglosaxiska moralfilosofins problemställningar och metod. Någon ”kristen” etik och dogmatik skulle inte skrivas inom en ickekonfessionell, religionsvetenskaplig fakultet.

Hemberg avlade teol kand-examen 1959, fil mag 1961, teol lic 1963 samt disputerade 1966 och blev senare samma år docent i teologisk etik med religionsfilosofi vid Uppsala universitet. Därefter tjänstgjorde han som extra docent och som extra universitetslektor i religionskunskap (halvtid) 1970–77. På heltid 1969 och från och med 1970 på halvtid innehade han en forsknings- och informationstjänst vid Svenska kyrkans kulturinstitut i Sigtuna. Han utnämndes att från och med 1 juli 1977 vara professor i det då nybenämnda ämnet ”etik” vid Lunds universitet.

I sin doktorsavhandling *Religion och metafysik*, 1966, valde Hemberg att analysera religionsteorierna hos en filosof och en teolog, vilka förenades i kampen mot den åtminstone inom vetenskapen fördärvliga metafysiken: uppsalafilosofen Axel Hägerström och lundateologen Anders Nygren. Dessutom behandlades de verkningar dessas religionsteorier haft i svensk debatt och religionsteoribildning, särskilt hos hägerströmianen Martin Fries och lundateologen Ragnar Bring. Hemberg visar särskilt att hos dessa båda genomgår teorierna intres-

santa omformningar i förhållande till Hägerström respektive Nygren. Hos Bring bildas en syntes med inslag från båda.

Att analysera Hägerströms filosofi leder till verkligt intrikata och subtila tolkningsproblem. Hembergs tolkning blev också ifrågasatt av hägerströmxperten Konrad MarcWogau vid en för många uppsaliensare minnesrik disputationssakt, där även Hedenius tog tillfället i akt att opponera. Hemberg såg sig därför föranlåten att vid ansökan till professuren i Lund inlämna en inlägga med titeln Försvar för en avhandling, där författaren på punkt efter punkt bemöter kritiken.

I sin avhandling visar Hemberg hur mångtydigt begreppet ”metafysik” är i det behandlade materialet. Många av de inblandade beskyller varandra för att bedriva metafysik, varvid man uppenbarligen tillskrev begreppet olika innehåll. Det var ju Nygrens/Brings kritik av Hägerström att denne själv, trots sitt berömda *praeterea censeo*, bedrev metafysik, när han fällde utsagor om hur något eller allt i tillvaron är beskaffat och utsagor om i vad mån detta utsageinnehåll är ”verkligt” eller ej. För Hägerström är å andra sidan religionen i allmänhet ett uttryck för metafysiskt tänkande – och som sådant förkastligt. Enligt Nygrens ateoretiska religionsteori är dock religiösa utsagor inte metafysiska och inte prövbara med avseende på deras teoretiska sammanhang; de är trosutsagor. – Hembergs kritik av Nygrens metod och teori finns sammanfattad i recensionen av Nygrens *Meaning and Method* (1972) i *Svensk Teologisk Kvartalskrift* häfte 2, 1973.

Avhandlingen var således idéhistoriskt och religionsfilosofiskt inriktad, men därefter är Hembergs produktion koncentrerad till etiska frågor. 1970 medverkade han i en för etikundervisningen betydelsefull lärobok, *Etiska problem*, som sedan har reviderats i flera upplagor. Medförfattare är Ragnar Holte, Anders Jeffner och Hans Hof. En minnesteckning av Hemberg blir inte fullständig, om inte den vetenskapliga miljö berörs i vilken den nya etikboken växte fram.

Samma år som Hemberg, 1966, disputerade också sedermera professorn i tros- och livsåskådningsvetenskap i Uppsala, Anders Jeffner. Hemberg och Jeffner var nära vänner och kolleger och nämndes ofta tillsammans, särskilt efter att 1966 tillsammans ha redigerat en essäsamling med den för dem båda karakteristiska titeln *Att välja ståndpunkt*. Tillsammans med den likaledes 1966 tillträdande professorn i etik i Uppsala, Ragnar Holte, och sedermera professorn (personlig professur) i religionsfilosofi, Hans Hof, utgjorde Hemberg och Jeffner vad som med en vansklig term ändå får kallas en skolbildning. Till-

sammans utvecklade dessa en omvittnat stimulerande forsknings- och debattmiljö, som burit frukt i rikhaltig produktion och i Uppsala tillströmmande doktorander. Karaktären av väl sammansvetsad grupp-bildning framgick än tydligare, när Hemberg, Holte och Jeffner tillsammans, utan skilda namngivna bidrag, skrev en kristen troslära, *Människan och Gud*, 1982.

Detta kunde synas strida mot religionsvetenskapens neutralitet. Boken *Människan och Gud* är enligt författarnas mening en kombination av vetenskapligt prövbara resonemang och personliga ställningstaganden. De utgav den som privatpersoner och redovisade personliga ställningstaganden, men den förutsatte deras religionsvetenskapliga analyser.

I läroboken *Etiska problem* lade författarna fram sina metodiska och innehållsetiska ideal. Intrycken av William Frankenas spridda lärobok *Ethics* var tydliga, särskilt i den metaetiska analysen. I den klassiska frågan om den kristna etikens relation till humana värderingar menar författarna – och det är också huvudfåran i den teologiska etikens historia – att det kristna och humana i grundläggande värden sammanfaller men att kristen etik sedan bygger på med speciellt etiska krav. Polemik bedrivs därför mot Nygrens och Barths typer av etik, vilka båda uppfattades som kontrasterande det kristna mot det humana. De normativa resonemangen i innehållsetiska frågor om exempelvis fred och rättvisa, samlevnad och arbete, följde i princip en teleologisk etisk modell, korrigerad av vissa deontologiska inslag med kärleksbudet och människovärdesprincipen i botten. Härigenom kom författarna nära en klassisk romersk-katolsk moralteologisk resonemangsmodell.

Genom att sätta den moralfilosofiska och teologiskt-etiska problemanalysen i centrum fick dessa författare en kritisk distans till den historisering som ofta kännetecknat tidigare svensk teologisk-etisk tradition, inte minst lundensisk teologi. Tidigare var det snarast regel att skulle någon skriva en doktorsavhandling om ett etiskt ämne, så valdes att studera hur en i teologihistorien viktig person behandlat detta ämne; i Lund var det särskilt Luther som var avhandlingsföremål. Hemberg och de andra i gruppen skrev visserligen själva idéhistoriska avhandlingar, men särskilt i dessas senare produktion är det vissa problem och normativa frågor som står i centrum och inte inriktningen på ett visst avgränsat historiskt material.

1975 utgav Hemberg *Etik och lagstiftning. En studie av rättsfiloso-*

fisk teoribildning och konkret lagstiftningsarbete. Häri drivs tesen att den traditionella motsättningen mellan rättspositivism och naturrätts-teori måste anses vara förlegad. Utifrån tesen belyses kritiskt rättspositivismen hos Wilhelm Lundstedt och Karl Olivercrona, men författaren instämmer med dem i uppfattningen att den juridiska rätten inte direkt kan härledas ur en naturrättslig uppfattning. Med frågan om förhållandet mellan etik och lagstiftning undersökes sedan tre lagstiftningsprocedurer angående brottsbalken, familjerätten och abortlagstiftningen. Gentemot rättspositivisterna är det Hembergs mening att lagars giltighet bör prövas även ur moralisk-etisk synpunkt. Till grund för en sådan prövning bör helst ligga en allmänt omfattad humanetisk ståndpunkt.

I ett nytt arbete *Rättvisa*, 1976, genomför Hemberg en kritisk analys av några etiska problem i ett material från Kyrkornas världsrad. Det måste sägas att det här, som författaren själv medger, rör sig om ett mycket disparat material med ojämn kvalitet, men Hemberg ökar det principiella intresset genom att ställa rättvisebegreppet i centrum och diskutera detta i anslutning till särskilt John Rawls rättviseanalys på 600 sidor i *A Theory of Justice*.

1976 utkom också *Djuretik*, som förmodligen blev den av Hembergs böcker som blev mest läst och använd. Det är en koncis analys av ett inom etiken på senare år mycket diskuterat problem om djurens eventuella moraliska rättigheter. Hemberg avgränsar sig mot "animalisternas" extrema idé att alla levande varelser skulle ha samma rättigheter. Utifrån en definierad humanistisk ståndpunkt visas i stället, att å ena sidan måste människans rättigheter sägas stå över djurens, vilket å andra sidan inte betyder att bestämda moraliska krav inte måste ställas på människans handlande gentemot djuren.

Hembergs professorstid i Lund blev, på en månad när, 10 år. Hans båda företrädare i ämnet satt betydligt längre och hann prägla ämnet mer: Anders Nygren och Gustaf Wingren var professorer i cirka 25 år vardera. Det betyder inte att Hemberg inte hade en klar målformulering för ämnets innehåll och metod. Med bakgrund i den nämnda uppsalagruppens synsätt ville Hemberg vidga ämnet till att omfatta i princip alla samhällsetiska och moralfilosofiska problem, men med särskild inriktning på den kristna och teologiska etiken. Hemberg angav en mängd forskningsuppgifter för etiken. Ofta hade dessa bakgrund i de nya problem som den snabba utvecklingen inom t ex genetik, data-teknik och fosterdiagnostik medförde. – Han blev själv ofta kallad att

föreläsa, när sådana etiska problem skulle behandlas. Han gjorde också en uppskattad insats i Centrala försöksdjursnämndens arbetsutskott för etik.

Hemberts tio professorsår kom alltmer och till slut helt och hållet att upptagas av administrativa uppgifter. Hans förmåga och effektivitet på detta område togs i anspråk av den stora teologiska institutionen, där han under två treårsperioder (på halvtid) var prefekt. Under de senare tre åren var han dessutom (på halvtid) ordförande i områdesstyrelsen för humaniora och teologi. Sedan 1984 var han ordinarie ledamot av styrelsen för Lunds universitet. Det skulle inte ha förvånat, om ytterligare tunga uppdrag hade lagts på hans axlar. Han hade förmågan att känna till enskildheter i skrivbordets växande pappershögar och att samtidigt kunna se till principfrågorna i ärendena. Han deltog i debatterna om humanioras betydelse för forskarsamhället och samhället i övrigt och blev i sin position en betrodd talesman för de humanistiska ämnena.

1983–87 var Hemberg också ordförande i den europeiska sammanlutningen för etiker, Societas Ethica. Som sådan ledde han årliga kongresser kring etiska temata på olika håll i Europa. Det skall också nämnas att han, som den sanne kristne humanist och gode ordförande han var, under åren 1971–77 var ordförande i Förbundet för kristen humanism och samhällssyn, ett förbund med rötter i Manfred Björkquists Sigtuna.

När Hemberg de sista veckorna av sin ettåriga sjukdomstid vårdades i respirator blev han till slut själv ett mycket ovanligt exempel på de svårbemästrade etiska problem som följer den moderna sjukvårdsteknikens utveckling, sådana problem som han själv ofta diskuterade. Lunds universitets rektor Håkan Westling berörde detta i minnesorden vid Hemberts jordfästning den 12 juni 1987 i Lund:

”Det var ofattbart och djupt gripande, även för vana medicinare, att just Jarl skulle hamna i ett sjukdomstillstånd, som så obönhörligt blottade de medicinskt-etiska problem, som tyvärr följer med de medicinska framstegen. Han fick vistas i landet mellan liv och död, där det inte finns karta eller kompass, och där frågorna om samband och skillnad mellan kropp och själ ställs på sin spets. Det sista han lärde oss var just vidden av dessa problem.”

En etiker konfronteras alltid personligen med insikten att det är lättare att både analysera och argumentera för etiska principer än att själva leva upp till dem. Likväl var Jarl Hemberg själv en person som

ville – och lyckades – förverkliga både hederlighet och omtanke, saktighet och engagemang. Han spelade med klart redovisade argument, utan ovidkommande hänsyn, och var inte rädd att gå emot tillfälliga opinionsvindar, om det än råkade bli inopportunt.

Hemberg lämnar efter sig till universitetet, teologin och särskilt etikämnet ett förpliktande arv att väl vårda och utveckla: det är skärpan och vitaliteten i analysen, den obönhörliga kritiken av alla försök att göra konfessionell teologi av det som i princip skall vara humanistisk forskning, viljan att vidga etikämnet till att omfatta alla samhälls- och moralfilosofiska problem utan att uppge ämnets profilering till att gälla kristen etik i historia och nutid, samt sist men inte minst den starka personliga integriteten och det personliga engagemanget.

Från och med den 1 juli 1987 skulle ett välförtjänt sabbatsår förunnas Jarl Hemberg, då han skulle återvända till forskningen och etiken. När han var nästan framme vid detta mål, korsade sjukdomen hans väg och han dog, men i universitetets och särskilt i den teologiska fakultetens och etikämnets levande tradition har han säkrat sin plats.

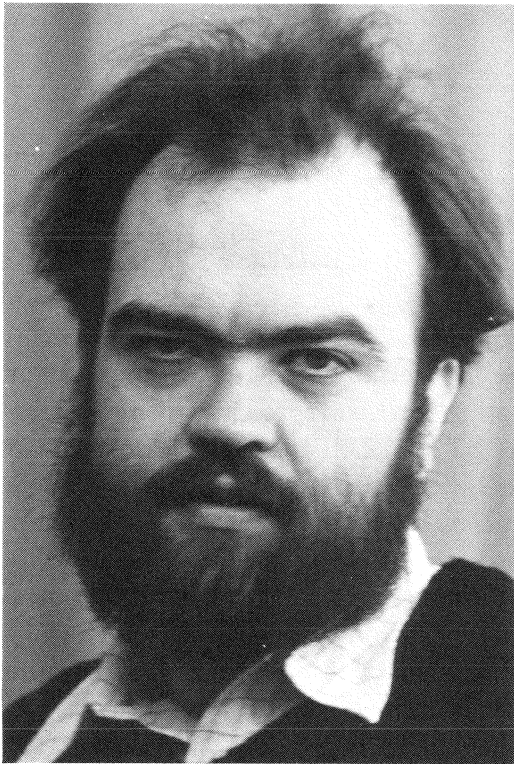
Lars Niléhn

Av *Göran Rystad*

Utvecklingen inom vetenskapssamhället har mer och mer kommit att präglas av en stark specialisering – ibland nästan fragmentisering – av ämnena. Det betyder i regel att en forskare representerar en hög kompetens och djupa kunskaper på en del av ämnesområdet. Priset är emellertid att överblicken och perspektivet kan bli begränsat. Och rent praktiskt medför det problem inom vårt system, där antalet lärare och handledare inom en ämnesinstitution i regel är litet. Lars Niléhn var som historiker ovanlig i sin generation. Medan utvecklingen alltmer gått mot tidig specialisering och minskande benägenhet att gå utanför det inmutade området, följde han inte detta mönster. Tvärtom präglades hans intressen och insatser av en ovanlig mångsidighet.

Lars Niléhn disputerade 1975 på en avhandling med närmast idéhistorisk inriktning. Den behandlade den viktiga och intressanta debatten under förra seklet om läroverkets målsättning. Redan debutarbetet visade Niléhns förmåga att hantera ett stort material och att självständigt och fruktbart organisera en vetenskaplig undersökning. Hans lärdomshistoriska intresse visade sig också senare i en lång rad studier. Dit hör bland annat ett av hans huvudarbeten, *Peregrinatio Academica*, en unik undersökning om de utrikes studieresorna och det svenska samhället under 1600-talet. Undersökningen klarlade en av de viktigaste företeelserna i den process som har karakteriserats som Sveriges europeisering under 1600-talet. Arbetet kom också att bilda en förbindelselänk till ett annat av Niléhns forskningsområden, det svenska samhällets byråkratisering under 1600- och 1700-talen.

Lars Niléhn återvände i en rad studier till det lärdomshistoriska området. I viss mån gäller detta också en av de sista större undersökningar han publicerade, en studie rörande tillkomsten av en svensk sjökrigshögskola. Där kom också fram en annan sida hos honom, intresset för teoretiska ansatser, i detta fall professionaliserings- och moderniseringsteori. Detta teoretiska intresse kom också till synes i en rad stu-

10.10 1944–13.7 1987

dier Niléhn genomförde inom de större forskningsprojekt i vilka han var engagerad. Han gjorde också en viktig insats genom de översikter över internationell forskning på olika områden, som han publicerade. I dessa presentationer av internationell debatt visade han sin stora förmåga att behärska en omfattande litteratur också inom andra discipliner, främst filosofi och sociologi, och att diskutera den självständigt.

Bredden i Lars Niléhns forskning demonstreras av att han utöver sina talrika skrifter i äldre historia publicerat studier i svensk modern politik, och vid sin alltför tidiga bortgång stod i begrepp att påbörja ett av Riksbankens Jubileumsfond understött projekt, Akademikerna och samhället, som skulle blivit den första vetenskapliga studien av SACO. Även om hans väsentligaste vetenskapliga insatser kom att gälla tiden före vårt sekel omfattade hans intressen sålunda i hög grad även vår egen tid.

Lars Niléhn var också en av de få svenska historiker som intresserat sig för seriös idrottshistorisk forskning, ett här i landet försummat område. Att han kommit att ägna sig också åt denna hos oss ovanliga genre sammanhänge med ett gammalt engagemang som ledare inom idrottsrörelsen.

Det var emellertid inte endast inom det historievetenskapliga området som Lars Niléhn besatt omfattande och mångsidiga kunskaper. Han var en fin filmkännare och det var alltid stimulerande att höra honom tala framför allt om äldre film. Men i ännu högre grad torde jazzen ha stått hans hjärta nära. Vid mitten av 1960-talet startade och ledde han en jazzstudiegrupp, Studio 64. Hans intresse gällde framför allt äldre jazz, och hans skivsamling var förnämlig.

Lars Niléhn var efter disputationen knuten till Lunds universitets historiska institution. 1985 fick han en befattning vid Universitetsbiblioteket, där man kunde dra nytta av hans mångsidighet och kunnighet. Han släppte dock aldrig kontakten med Historiska institutionen. Han var en uppskattad lärare och inte minst hans bredd, beläsenhet och mångsidiga forskningserfarenhet gjorde honom till en stor tillgång för institutionen som handledare. Vänlighet, hjälpsamhet och beredvillighet att ställa upp präglade honom i allt han gjorde. Han lämnar ett stort tomrum efter sig. Vi minns honom med tacksamhet.

Vetenskaps societeten i Lund 1986

Bortgångna hedersledamöter

- Montelius, Gustaf Oscar Augustin*, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.
Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.
Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.
v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.
Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.
Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.
Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.
Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.
Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.
Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1952.
Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.
Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.
Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.
Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.
Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964.
Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.
Nilsson, Nils Martin Persson, professor, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.
Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 1892, † 2/12 1975.

Hedersledamöter

- Gjerstad, Erik Einar*, professor, Lund, f. 30/10 1897, 67.
Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8 1910, 70.

Styrelse

- Praeses: *Ingmar Brohed* (1985)
Vice praeses: *Bengt Hansson* (1983)
Sekreterare: *Anders Grönvall* (1983)
Skattmästare: *Göran Palm* (1985)
Medlemmar: *Bengt Ankarloo* (1984), *Michael Bogdan* (1985), *Birgitta Hårdh* (1985),
Eric Rasmusson (1985), *Marianne Thormählen* (1984).
Suppleanter: *Per Rydén* (1983), *Gösta Bruce* (1985), *Lars Larsson* (1985).

Vetenskaps societeten i Lund

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: *Jan Svartvik* (1978), *Louise Vinge* (1981), *Thure-Gabriel Gyllenkrok* (1982), *Birger Bergh* (1985), *Sten Åke Nilsson* (1985), *Kjell-Åke Modéer* (1984).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Göran Hermerén* (1980), *Louise Vinge* (1981), *Bengt Ankarloo* (1985), *Birger Bergh* (1985).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: *Göte Paulsson*.

Medlemmar: *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*, *Nils Lewan*, *Eva Österberg*, *Bengt Pamp*.

Revisorer

Olof Nordström (1965), *Gunnar Törnqvist* (1984).

Suppleanter: *Hans Regnéll* (1966), *Bo Westerhult* (1984).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. Kempe, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sablin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

Swartz, Pebr Johan Jacob, direktör, f. 21/10 1860, † 5/6 1939.

Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.

Lundahl, Nils, fil. dr, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.

Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887, † 9/4 1941.

Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan *Cederström*, f. 16/3 1859, † 28/8 1941.

Montelin, Adolf Fredrik, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.

Sablin, Carl Andreas, fil. dr, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.

Jacobsen, Helge, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.

Lundberg, Sven Emil, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.

Lundblad, Nils Waldemar, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888, † 25/9 1947.

- Munksgaard, Ejnar Johannes*, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890, † 6/1 1948.
Thott, Gustaf Otto Tage Stig, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.
Sablin, Bo Carl Henrik, med lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.
Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883, † 18/12 1951.
Roos, Axel Bernhard, jur. dr, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.
v. Schmiterlów, Adelheid Emma Otburgis, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5 1959.
Edstrand, Karin Thekla Eleonora, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
Sandberg, Ivar Nils Gotthard, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
Berger, Svante Edwin Larsson, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
Dunker, Henry Christian Louis, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892, † 12/7 1962.
Neusten, Andreas Edvard, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
Sablin, Stig Erik Gunnar, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
Wiberg, John Åke Truls, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
Berger, Carl Magnus, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
Bergh, Thorsten Christian Howard, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901, † 11/1 1965.
Wigstrand, Gunnar, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
Palmstierna, Carl Otto, friherre, hovjägmästare, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, fil. dr, assurancesdirektör, f. 25/6 1888, † 5/2 1968.
Jensen, Arthur Marinus, direktör, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. *Fahlbeck*, fru, f. 18/1 1897, † 9/11 1968.
Trolle-Bonde, Carl, greve, f. 13/5 1907, † 7/10 1969.
Hjelme-Lundberg, John, konsul, f. 26/5 1902, † 9/8 1970.
Wehtje, Ernst Jonas, tekn. dr, direktör, f. 17/7 1891, † 4/8 1972.
Bergengren, Axel Göran Magnus, civilekonom, f. 16/6 1921, † 19/8 1972.
Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. *von Essen*, grevinna, f. 2/3 1908, † 7/9 1973.
Bendz, Olof Gregor Mortimer, godsägare, f. 15/9 1904, † 9/9 1973.
Thomasson, Tage Emanuel, civilingenjör, direktör, f. 16/10 1894, † 4/9 1974.
Græbe, Eiler Otto, domkyrkoarkitekt, f. 23/7 1892, † 5/1 1977.
Wijkander, Klara Severina, f. *Kock*, fru, f. 28/11 1888, † 25/9 1977.
Ehrnberg, Gösta Theodor, direktör, f. 26/5 1895, † 1/5 1981.
Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, leg. läkare, f. 2/8 1899, † 7/10 1981.
Mörcke, Einar Walter, direktör, f. 10/6 1914, † 2/5 1982.
Crafoord, Holger Alf Erik, direktör, f. 25/7 1908, † 21/5 1982.
Gierow, Karl Ragnar Knut, fil. dr, författare, f. 2/4 1904, † 30/10 1982.
Hammarskiöld, Sven Ludvig, direktör, f.d. hovrättsråd, f. 14/12 1901, † 16/7 1983.
Strömbom, Nils Alfred Ragnar, kapten, fil.lic, f. 30/10 1898, † 22/11 1983.

Stiftande ledamöter

- Lundström, Margit Johanna Palemona Cecilia*, f. *von Geijer*, generalska, Landskrona, f. 24/2 07, 32.
Thott, Greta Linnéa, grevinna, Holmeja, f. 25/2 08, 53.
Sandblom, Grace, f. *Schaefer*, fru, Lausanne, Schweiz, f. 13/5 07, 54.

Vetenskaps societeten i Lund

- Hansen, Einar Anton*, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
Gyllenkrok, Thure-Gabriel, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.
Tunhammar, Elam Wihlgott, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
Hansen, Jozzi Ella, f. *Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59.
Möller, Frans Ballieu, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.
Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
Eklom, Sven Gustav Ingemar, konsul, Ängelholm, f. 17/3 03, 62.
Rausing, Gad Anders, docent, direktör, f.d. praeses, London, f. 19/5 22, 62.
Holmström, Nils Gunnar Teodor, jur. kand., direktör, Malmö, f. 30/10 04, 63.
Rausing, Hans Anders, direktör, Wadhurst, England, f. 25/3 26, 63.
Larsson, Sven Gunnar, direktör, Stockholm, f. 29/5 11, 64.
Roos, Axel Bernhard, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. *Bonn*, fru, Halmstad, f. 19/6 15, 65.
Hallström, Hadar Erik H:son, direktör, Helsingborg, f. 15/6 00, 65.
Acking, Carl-Axel, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
Lauritzson, Tore, civilingenjör, Antwerpen, Belgien, f. 19/4 13, 66.
Holmberg, Hans Åke, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, friherrinna, Maltesholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
Ståhlbrandt, Åke E., direktör, Höllviksnäs, f. 9/3 14, 67.
Kamprad, Feodor Ingvar, direktör, Epalinges, Schweiz, f. 30/3 26, 69.
Lindh, Sten, ambassadör, Malmö, f. 24/10 22, 69.
Malmros, Frans Jacob, konsul, Trelleborg, f. 4/11 25, 71.
Samuelson, Sten Olov, professor, Lund, f. 30/4 26, 71.
Faxe, Carl Jörgen Cornelius, direktör, Malmö, f. 2/6 12, 72.
Penser, Per Wilhelm Julius, advokat, Eslöv, f. 29/5 01, 72.
Rasmusson, Karl Eric, direktör, Lund, f. 28/1 16, 72.
Kennedy, Douglas Gilbert James, godsägare, Råbelövs slott, Kristianstad, f. 5/3 12, 73.
Lilliehöök, Lennart F. B:son, verkst. direktör, Lindhult, f. 21/4 24, 75.
Wessman, Gunnar, verkst. direktör, Uppsala, f. 23/9 28, 75.
Trolle-Bonde, Gustaf, greve, London, f. 2/5 43, 77.
Lindblad, Per Bjarne, direktör, Malmö, f. 25/11 29, 81.
Wrangel von Brehmer, Margit, friherrinna, Hyby, f. 26/2 16, 81.
Grönvall, Anders, fil.lic., förste bibliotekarie, Lund, f. 27/8 37, 82.
Althin, Anders Olof, direktör, Lund, f. 2/4 44, 83.
Cavalli-Björkman, Hans Gustav Conrad, bankdirektör, Malmö, f. 29/6 28, 83.
Palm, Carl Göran Henrik, bankdirektör, Stockholm, f. 4/4 33, 83.
Silfverschiöld, Irma Palaemona Cecilia, friherrinna, Klågerup, f. 21/6 1937, 83.
Tornberg, Hans, bankdirektör, Lund, f. 12/11 41, 83.
Ehrensward, Gustaf Jörgen, greve, Tosterup, f. 6/5 32, 84.
Modin, Alvar, direktör, Åkarp, f. 4/3 20, 85.
Rausing, Birgit, fru, London, f. 26/10 24, 85.
Borelius, Sven, direktör, Stockholm, f. 27/2 28, 86.
Johansson, Carl Gustav, direktör, Lund, f. 9/12 37, 86.
Mårtensson, Folke, direktör, Landskrona, f. 25/12 22, 86.
Ohlsson, Sven Håkan, bokförläggare, Lund, f. 27/8 20, 86.
Bendz, Maj, fru, Lund, f. 12/5 09, 86.

Seniorer

- Weibull, Curt Hugo Johannes*, professor, Göteborg, f. 19/8 86, 20.
Pleijel, Hilding, Athanasius, professor, Lund, f. 19/10 93, 35.
Knutsson, Knut Peter, professor, f.d. stadsbibliotekarie, Stockholm, f. 5/3 97, 28.
Elovson, John Harald, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/6 97, 37.
Amundsen, Leiv, professor, Oslo, f. 30/5 98, 49.
Wieselgren, Per Wäinö, fil. dr, lektor, Eslöv, f. 4/8 00, 47.
Mackensen, Lutz, professor, Bremen, f. 15/6 01, 32.
Kakridis, Johannes, professor, Saloniki, f. 17/11 01, 47.
Diano, Carlo, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.
Lombard, Alf, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
Syme, Ronald, professor, Oxford, f. 11/3 03, 48.
Johannisson, Ture Gustaf, professor, Göteborg, f. 26/9 03, 41.
Svensden, Paulus, professor, Oslo, f. 17/4, 04, 58.
Ek, Sven Theodor, docent, lektor, Söderköping, f. 17/5 04, 52.
Hald, Kristian, professor, Köpenhamn, f. 9/9 04, 53.
Arngart, Olof Sigfrid, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Jankuhn, Herbert, professor, Göttingen, f. 8/8 05, 58.
Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Falk, Knut-Olof, professor, Lund, f. 19/4 06, 46.
Dahlberg, Anders Torsten, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. 11/11 06, 44.
Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, f. 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, Fredrik, Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.
Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Stockholm, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.
Yrwing, Hugo Ulrik, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Zilliacus, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 23/1 08, 54.
Staiger, Emil, professor, Zürich, f. 8/2 08, 54.
Segerstedt, Torgny, professor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.
Pfannenstill, Bertil Algot, docent, universitetslektor, Lund, f. 22/2 09, 48.
Moritz, Manfred S., professor, Lund, f. 4/6 09, 55.
de Boüard, Michel, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
King, Arthur Henry, docent, Provo, Utah, USA, f. 20/2 10, 62.
Riis, Poul Jørgen, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
Westergård-Nielsen, Christian Emil, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.
Kjellman, Nils Reinhold, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.
Lindblad, Gustaf Martin Esaias, professor, Lund, f. 26/2 11, 50.
Westin, Gunnar Torvald, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.
Fischer, Jørgensen, Eli, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
Ahlbäck, Torvald Olav Otto, professor, Malax, f. 28/3 11, 59.
Halldórsson, Halldór Torfi Gudmundur, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
Norrman, Carl-Edvard, professor, Lund, f. 26/1 12, 55.
Gerleman, John Gillis, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.

Vetenskaps societeten i Lund

- Fink, Troels Marstrand Trier*, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.
Stjernquist, Per Nilsson, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.
Gravier, Maurice Pierre Albert, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.
Malmberg, Bertil, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Noreng, Harald, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Johannesson, Nils Gösta, docent, lektor, Eslöv, f. 19/10 13, 63.
Ollén, Gunnar, docent, Malmö, f. 22/11 13, 58.
Lundström, Sven Gunnar, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Nilsson, Sven Augustinus, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
Korlén, Hans Gustav Vilhelm, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Fehrman, Carl Abraham Daniel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
Hadding, Kerstin, professor, Lund, f. 7/2 15, 64.
Waller, Sture Magnus, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Björck, Tor Erland Staffan, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
Ekbo, Sven Arnold, professor, Lund, f. 7/8 15, 56.
Becker, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Gabrieli, Mario, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Reutervärd, Oscar Gustaf Adolf, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.
Lyttkens, Hampus Elof Axel, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
v. Wright, Georg Henrik, professor, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Mannsäker, Dagfinn, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Egardt, Brita Sigrid Anna Lovisa, docent, Lund, f. 7/8 16, 68.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Ejder, Gustaf Åke Bertil, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Dravina, Velta Tatjana, professor, Stockholm, f. 25/1 17, 64.
Hartman, Sven Samuel, professor, Lund, f. 22/6 17, 69.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Södergård, Olof Östen, professor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Carlsson, Sten Carl Oscar, professor, Uppsala, f. 14/2 17, 53.
Stjernquist, Berta Ingeborg, professor, Lund, f. 26/4 18, 58.
Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Brøndsted, Mogens Holger, professor, rektor, Odense, f. 12/11 18, 70.
Benson, Sven Archer, professor, Göteborg, f. 22/1 19, 54.
Regnéll, Hans Otto, professor, Lund, f. 30/1 19, 54.
Rooth, Anna Birgitta, professor, Uppsala, f. 15/5 19, 60.
Åsdahl Holmberg, Ella Märta Mathilda, professor, Göteborg, f. 24/8 19, 58.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Stockholm, f. 19/9 19, 59.
Wallner, Björn Anders, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/10 19, 69.
Norborg, Lars-Arne, docent, universitetslektor, Lund, f. 27/10 19, 62.
Roelandts, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.

- Oberholzer, Otto*, professor, Kiel, f. 11/12 19, 64.
Arvidsson, Rolf Lennart, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 5/1 20, 73.
Back, Pär-Erik, professor, Umeå, f. 20/9 20, 59.
Beyer, Edvard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Gårding, Eva, professor, Lund, f. 14/7 20, 71.
Higham, John, professor, Baltimore, Maryland, USA, f. 26/10 20, 67.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Røstvig, Maren-Sofie, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Thors, Carl-Eric, professor, Helsingfors, f. 8/6 20, 65.
Cinthio, Erik Axel Hampus, professor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Fenger, Henning, professor, Århus, f. 9/8 21, 66.
Hagen, Anders, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Henriksen, Aage Skjoldborg, professor, Köpenhamn, f. 25/4 21, 74.
Malmer, Mats Erik Gustaf Sigurd P., professor, Stockholm, f. 18/10 21, 70.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Odén, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Sjöstedt, John Lennart, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/6 21, 64.
Strömberg, Märta Linnéa Ingeborg, professor, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Nils Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Andrén, Carl-Gustaf, professor, universitetskansler, Stockholm, f. 1/7 22, 61.
Andersson, Sven Helge Sigfrid, docent, universitetslektor, Växjö, f. 27/10 22, 62.
Fridliziuz, Joel Gunnar Ferdinand, professor, Lund, f. 29/6 22, 62.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.
Jacobsen, Eric August, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Holm, Hans Ingvar, professor, Lund, f. 25/10 23, 62.
Egerod, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Halldén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Loman, Bengt, Ragnar Carl, professor, Åbo, f. 7/8 23, 67.
Österlin, Lars Gustaf, domprost, professor, Linköping, f. 5/10 23, 71.
Johannesson, Eric Oscar, professor, Berkeley, California, USA, f. 4/5 23, 71.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Göteborg, f. 25/4 24, 61.
Mogren, Jan Olof Mårten Adolf, docent, universitetslektor, Karlstad, f. 8/6 24, 63.
Petersson, Hans Fredrik, professor, Lund, f. 29/11 24, 69.
Thalberg, Björn, professor, Lund, f. 18/2 24, 73.
Foote, Peter Godfrey, professor, London, f. 26/5 24, 73.
Hast, Karl Sture Arne, ordboksredaktör, Lund, f. 23/5 24, 76.
Rystad, Nils Göran, professor, Lund, f. 31/7 25, 58.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9 25, 59.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Swahn, Jan-Övind, professor, Lund, f. 15/5 25, 61.
Wallén, Per-Edvind Magnus, professor, Lund, f. 15/4 25, 63.
Lagerroth, Lars-Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.

Vetenskaps societeten i Lund

- Fabricius, Cajus*, professor, Göteborg, f. 28/9 25, 67.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.
Ladefoged, Peter Nielsen, professor, Los Angeles, f. 17/9 25, 70.
Vallinder, Torbjörn, docent, universitetslektor, Lund, f. 30/11 25, 70.
Sørensen, John Kousgård, professor, Köpenhamn, f. 6/12 25, 72.
Đurović, Ľubomír Jan, professor, Lund, f. 9/2 25, 74.
Lindell, Ebbe, professor, Malmö, f. 15/10 25, 75.
Swedner, Hugo Harry Harald Rodney, professor, Göteborg, f. 28/5 25, 75.
Larsson, Gustav Edvin, professor, Oslo, f. 24/1 25, 76.
Boblin, Torgny, professor, Bergen, f. 20/5 25, 77.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, professor, f.d. praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.
Améen, Lennart Gustaf Gunnarsson, docent, universitetslektor, Lund, f. 4/7 26, 71.
Undhagen, Carl-Gustaf, docent, Malmö, f. 6/1 26, 71.
Gerhardsson, Birger, professor, Lund, f. 26/9 26, 72.
Banton, Michael Parker, professor, Bristol, f. 8/9 26, 72.
Lidin, Olof Gustav, professor, Köpenhamn, f. 3/2 26, 73.
Simonsson, Tord Lennart Wolmer, docent, biskop, Strängnäs, f. 13/2 26, 74.
Nalepa, Jerzy, docent, Lund, f. 29/7 26, 75.
Beskow, Per Erik, docent, Lund, f. 23/12 26, 80.
Sandström, Sven Erik Åke, professor, Lund, f. 26/2 27, 59.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 8/12 27, 66.
Jörberg, Gustav Lennart, professor, Lund, f. 26/1 27, 67.
Lagerroth, Siv Ulla-Britta, professor, Lund, f. 19/10 27, 70.
Westman, Rolf Rainer Otto Robert, professor, Åbo, f. 21/6 27, 74.
Mårtensson, Jan Anders Wilhelm, intendent, Lund, f. 31/11 27, 82.
Kornhall, David Christian, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/11 28, 68.
Wiegelmann, Günter Franz, professor, Münster, f. 31/1 28, 70.
Sørensen, Knud Oscar, professor, Århus, f. 2/2 28, 71.
Stoklund, Bjarne, professor, Köpenhamn, f. 17/1 28, 72.
Pamp, Bengt Torsten, docent, arkivchef, Lund, f. 3/11 28, 72.
Kristensson, Gillis Per-Erik, docent, Lund, f. 19/2 28, 73.
Johnsen, Erik, professor, Köpenhamn, f. 16/11 28, 73.
Christie, Nils, professor, Oslo, f. 24/2 28, 74.
Salomonsen, Per, afdelingsleder, Ålborg, f. 29/3 28, 74.
Olsen, Olaf, professor, Århus, f. 7/6 28, 74.
Jonsson, Hans Erling, docent, ordbokschef, Lund, f. 10/6 28, 74.
Nilsson, Stig Bertil, docent, Lund, f. 18/3 28, 77.
Jensen, Johan Fjord, professor, Århus, f. 17/12 28, 77.
Östenberg, Carl Erik, docent, Lund, f. 14/8 28, 79.
Elmroth, Ingvar Johan Anders, docent, Lund, f. 26/4 28, 80.
Sigurd, Bengt Gustaf, professor, Lund, f. 26/8 28, 80.
Steene, Kerstin Birgitta, professor, Seattle, f. 7/10 28, 80.
Lindell, Ulla Marta Kristina, universitetslektor, Lund, f. 19/7 28, 81.
Wrede, Claes Gösta Julius, docent, Lund, f. 18/8 28, 82.
Åström, Paul Fredrik Karl, professor, Göteborg, f. 15/1 29, 64.

- Vilkuna, Asko*, professor, Jyväskylä, f. 17/11 29, 69.
Olsson, Bernt Oskar Hemfrid, docent, Helsingborg, f. 11/5 29, 71.
Westerhult, Bo Anders, docent, Lund, f. 18/4 29, 72.
Wieslander, Hans Johan Magnus, docent, universitetslektor, Växjö, f. 30/7 29, 74.
Lewan, Nils Oskar Enoch, docent, Lund, f. 18/3 29, 77.
Sjöbäck, Hans Robert, professor, Lund, f. 2/2 29, 78.
Greenbaum, Sidney, professor, London, f. 31/12 29, 83.
Bjerstedt, Sven Åke Ingvar, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.
Christensen, Johnny, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.
Tägil, Sven Otto, professor, Lund, f. 15/12 30, 68.
Gierow, Pär Göran Axel, professor, Lund, f. 20/8 30, 72.
Wilson, David Mackenzie, professor, London, f. 30/10 30, 72.
Kieffer, René Jean Joseph, docent, Lund, f. 22/9 30, 75.
Bäckman, Sven Arvid, professor, Lund, f. 14/11 30, 76.
Kersten, Adam, professor, Warszawa, f. 26/4 30, 76.
Widebäck, Göran Viktor, docent, Lund, f. 6/10 30, 76.
Ritte, Hans, Universitetslektor, Dr Phil, München, f. 20/8 30, 77.
Brückner, Wolfgang, professor, Würzburg, f. 14/3 30, 79.
Svartvik, Jan Lars, professor, Lund, f. 18/8 31, 70.
Ek, Sven Birger, professor, Göteborg, f. 10/6 31, 71.
Vinge, Louise, professor, Lund, f. 24/11 31, 72.
Gemzell, Carl-Axel Uno, professor, Lund, f. 20/10 31, 73.
Lindborg, Rolf Harry, docent, Lund, f. 7/3 31, 73.
Bohlin, Folke Bernhard, professor, Lund, f. 21/9 31, 74.
Wärneryd, Olof Ingemar, professor, Lund, f. 4/7 31, 76.
Nilsson, Carl-Axel Daniel, lektor, Köpenhamn, f. 15/3 31, 78.
Hasselmo, Nils, professor, Minneapolis, f. 2/7 31, 79.
Board, Joseph B., professor, Schenectady, f. 5/3 31, 80.
Löfstedt, Bengt Torkel Magnus, professor, Los Angeles, f. 14/11 31, 80.
Nyberg, Tore Samuel, lektor, Odense, f. 4/1 31, 80.

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

- Törnqvist, Gunnar Evald*, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.
Rosengren, Inger Tilly, professor, Lund, f. 14/7 34, 71.
Larsson, Lars-Olof Ingvar, professor, Växjö, f. 15/11 34, 72.
Rhenman, Erik Axel, professor, Stockholm, f. 18/12 32, 72.
Nilsson, Sten Åke, professor, f.d. praeses, Lund, f. 9/4 36, 73.
Bornäs, Nils-Göran Gudmund, docent, Lund, f. 1/7 35, 74.
Ståhl, Ingemar, professor, Lund, f. 2/6 38, 74.
Blomqvist, Jerker, professor, Lund, f. 6/4 38, 75.
Bramstång, Nils Åke Gunnar, professor, Uppsala, f. 13/6 32, 75.
Håkanson, Lennart Åke, professor, Uppsala, f. 14/10 39, 75.
Österberg, Eva Birgitta, professor, Uppsala, f. 25/10 42, 75.

Vetenskaps societeten i Lund

- Eckerdal, Lars Hugo*, professor, Lund, f. 15/8 38, 76.
Hermerén, Göran, professor, Lund, f. 5/9 39, 76.
Roos, Carl Martin, professor, Stockholm, f. 15/5 41, 76.
Söderpalm, Sven Anders, professor, Staffanstorps, f. 11/4 33, 76.
Bergb, Nils Anders Birger, professor, f.d. praeses, Lund, f. 25/6 35, 77.
Pålsson, Lennart, professor, Lund, f. 13/10 33, 77.
Gustavsson, Anders Karl Gustav, docent, Lund, f. 7/12 40, 78.
Knutsson, Bengt Erik Vilhelm, docent, Lund, f. 19/5 36, 78.
Paulsson, Göte Christer, docent, Kristianstad, f. 27/2 45, 78.
Pettersson, Thore Wilhelm, docent, Lund, f. 10/10 34, 78.
Wieselgren, Anne Maria Inga, docent, Växjö, f. 1/4 35, 78.
Ankarloo, Karl Bengt Gunnar, docent, Lund, f. 9/12 35, 79.
Bondeson, Ulla Viveka, professor, Lund, f. 10/7 37, 79.
Bjerke, Björn Vidar, professor, Lund, f. 17/3 41, 80.
Christensen, Anna Barbro, professor, Lund, f. 9/1 36, 80.
Fogelmark, Jarl Staffan Halvard, docent, Lund, f. 12/4 39, 80.
Hansson, Bengt Anders, docent, Lund, f. 14/3 43, 80.
Haskå, Inger Maria, docent, Lund, f. 14/4 41, 80.
Lewan, Bengt Vilhelm Ingemar, docent, Lund, f. 2/5 32, 80.
Lindberg, Bo Haraldsson, docent, Lund, f. 29/1 37, 80.
Björling, Ann Fiona, docent, Lund, f. 18/1 44, 81.
Brohed, Nils Ingmar, professor, Lund, f. 3/1 40, 81.
Löfgren, Orvar Sigurd, docent, Lund, f. 2/10 43, 81.
Modéer, Kjell Åke Otto, professor, Lund, f. 12/11 39, 81.
Thavenius, Jan Erik, docent, Lund, f. 31/10 34, 81.
Peczenik, Aleksander Henryk, professor, Lund, f. 16/11 37, 82.
Piltz, Anders Edvard Gottlieb, docent, Lund, f. 7/3 43, 82.
Rydén, Per, docent, Lund, f. 4/8 37, 82.
Swahn, Sigbrit Margareta, docent, Lund, f. 12/11 33, 82.
Belfrage, Hans Esbjörn Gabriel, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 19/8 32, 83.
Guillet de Monthoux, Pierre Bror Louis, docent, Lund, f. 4/2 46, 83.
Hellström, Jan-Arvid, docent, Lund, f. 30/8 41, 83.
Hidal, Sten Lennart, docent, Lund, f. 5/10 46, 83.
Hårdh, Birgitta Christina, docent, Lund, f. 16/8 45, 83.
Melander, Erik Göran, docent, Lund, f. 10/10 38, 83.
Ulfsparré Meurling, Anna Christina, landsarkivarie, Lund, f. 7/12 33, 83.
Thormählen, Ella Marianne, docent, Lund, f. 25/5 49, 83.
Bogdan, Michael, professor, Lund, f. 2/12 46, 84.
Bruce, Lars Gösta, docent, Lund, f. 3/1 47, 84.
Callmer, Johan Henrik Christian, docent, Lund, f. 8/11 45, 84.
Larsson, Lars Olof Georg, professor, Lund, f. 13/4 47, 84.
Sjölin, Jan-Gunnar, docent, Lund, f. 39, 84.
Fernlund, Siegrun, docent, Asmundtorp, f. 8/6 37, 85.
Gärdenfors, Peter, docent, Lund, f. 21/9 49, 85.
Lindwall, Lars, professor, Lund, f. 10/12 35, 85.
Löfgren, Anna Brita, docent, Lund, f. 8/6 33, 85.

- Svensson, Lars Håkan*, docent, Lund, f. 20/9 44, 85.
Teleman, Ulf, professor, Lund, f. 13/1 34, 85.
Florby, Gunilla, docent, Dalby, f. 28/8 43, 86.
Germer, Kristian, docent, Lund, f. 25/5 42, 86.
Mettinger, Tryggve, professor, Lund, f. 8/6 40, 86.
Olausson, Deborah, docent, Lund, f. 17/5 51, 86.
Palm, Anders, docent, Lund, f. 6/7 42, 86.
Sandqvist, Sven, docent, Dalby, f. 19/8 39, 86.
Svensson, Lars, docent, Malmö, f. 7/3 38, 86.

B. UTLÄNDSKA

- Wrede, Johan Otto Wilhelm*, professor, Helsingfors, f. 18/10 35, 72.
Zettersten, Sven Arne Paul, professor, Köpenhamn, f. 10/1 34, 72.
Sjöblom, Bengt Gunnar Olof, professor, Köpenhamn, f. 28/2 33, 73.
Bosson, James Evert, professor, Berkeley, California, USA, f. 17/7 33, 74.
Krummacher, Friedhelm Gustav-Adolf Hugo Robert, professor, Kiel, f. 22/1 36, 75.
Boyer, Régis, professor, Paris, f. 25/6 32, 75.
Kittang, Atle, professor, Bergen, f. 20/3 41, 75.
Klinge, Matti, professor, Helsingfors, f. 31/8 36, 76.
Koblik, Steven Samuel, professor, Claremont, California, f. 27/5 41, 77.
Lundquist, Lennart Harald Sture, professor, Köpenhamn, f. 13/2 38, 77.
Nøjgaard, Morten, professor, Odense, f. 28/7 34, 78.
Register, Cheri, professor, Minneapolis, f. 30/4 45, 78.
Johansson, Karl Albert Stig, docent, Oslo, f. 21/2 39, 80.
Lindström, Caj-Gunnar Axel, professor, Åbo, f. 18/4 42, 80.
Fisiak, Jacek, professor, Poznan, f. 10/5 36, 81.
Sen, Amartya Kumar, professor, Oxford, f. 3/11 33, 81.
Aarnio, Aulis Arvi, professor, Helsingfors, f. 14/5 37, 83.
Hopt, Klaus J., professor, Tübingen, f. 24/8 40, 83.
Koch, Maria Ludovica, professor, Rom, f. 6/9 41, 83.
Kostecki, Marian Jan, professor, Warszawa, f. 19/4 49, 83.
Leech, Geoffrey Neil, professor, Lancaster, f. 16/1 36, 83.
Ringbom, Sixten Ivar Alexander, professor, Åbo, f. 27/7 35, 83.
Rømhild, Lars Peter, lektor, Köpenhamn, f. 13/7 34, 83.
Hareven, Tamara K, professor, Cambridge, Mass., f. 10/5 37, 84.
Larsson, Lars-Olof, professor, Kiel, f. 26/5 38, 85.
Lilius, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 3/2 39, 85.
Massengale, James, professor, Berkley, California, f. 20/1 39, 85.
Müller-Wille, Michael, professor, Kiel, f. 1/3 38, 85.
Tamm, Ditlef, professor, Köpenhamn, f. 7/3 46, 85.

Vetenskaps societetens verksamhet 1986

Som stiftande ledamöter har invalts direktör Sven Borelius, direktör Carl Gustav Johansson, direktör Folke Mårtensson, bokförläggare Sven Håkan Ohlsson samt fru Maj Bendz.

Som inländska arbetande ledamöter har invalts docent Gunilla Florby, docent Kristian Gerner, professor Tryggve Mettinger, docent Deborah Olausson, docent Anders Palm, docent Sven Sandqvist, docent Lars Svensson.

Den 12 maj hölls ett sammanträde, varvid professor Jan Svartvik talade över ämnet "Humaniora i dagens och morgondagens samhälle".

Vid högtidssammanträdet den 28 november föreläste professor Georg Henrik von Wright över ämnet "Vetenskapen och förnuftet".

Höstens exkursion, lördagen den 27 september, gick till Bjärehalvön, södra Halland och Halmstad.

Hallandsåsen med dess historiska minnen presenterades av direktör Eric Rasmusson i Tylösands kapell, ursprungligen en smålandskyrka från 1600-talet, besöktes före lunchen som förlagts till Golfklubben i Tylösand. Dagsprogrammet avslutades med besök på Hallands museum i Halmstad, där ekon dr K Bjering och professor Nils Arvid Bringéus fungerade som ciceroner.

Styrelsen har sammanträtt den 14/3, 3/6, 8/9, 4/11 och 9/12.

Av trycket har under året societetens årsbok 1985 utkommit.

Harry Karlssons pris för humanistisk forskning har tilldelats konsthistorikern, docent Bo Ossian Lindberg. Kockska belöningen har mottagits av språkforskarna fil dr Ulla Thagg Fischer och fil dr Moira Linraryd.

Resebidrag och stipendier har under året tilldelats docent Johan Callmer 493:–, docent Peter Gårdenfors 4 500:–, fil dr Birgit Falck-Källqvist 2 500:–, fil dr B Wyszomirska 3 500:–, fil dr Barbro Frizell 500:–, docent Birgitta Hårdh 1 000:–, fil dr Nils Eric Sahlin 4 500:–, fil dr Inger Selander 2 000:–, fil dr A B Stenström 2 000:–.

Lund 1987.03.04

Anders Grönvall

Sammandrag av Vetenskaps societetens i Lund räkenskaper år 1986

Balanskonto den 1 januari 1986

Tillgångar		Skulder	
Obligationer	552.500:—	Grundfond	492.000:—
Förlagsbevis	25.000:—	Dispositionsfond	153.782:10
Aktier	141.924:50	Resestipendiefond	27.942:—
Bank	1.214.641:—	"Skånsk Senmedeltid och Renässans"	555.624:02
Postgiro	4.295:70	Olga och Thorild Dahlgrens fond	62.162:—
		AB CWK Gleerups fond	29.348:—
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000:—
		Knut och Alice Wallenbergs fond	5.000:—
		Harry Karlssons fond	14.625:—
		50-årsfonden	134.470:—
		Tegnérfonden	121.513:—
		Ada och Lars Werins fond	47.197:08—
		Axel Kocks fond	12.162:—
		Mattias Olofssons fond	22.626:—
		Ruben Rausings fond	249.910:—
	Kronor 1.938.361:20		Kronor 1.938.361:20

Resultaträkning för år 1986

Inkomster		Utgifter	
Ränta på obligationer	45.658:05	Föreläsare	1.000:—
Ränta på förlagsbevis	2.562:50	Forskningsbidrag och belöningar	13.493:—
Utdelning på aktier	25.859:75	Anslag	ur:
Försäljning köpoption	112.165:60	Tegnérfonden	8.000:—
Värdepappersökning vid försäljning	295.447:—	Axel Kocks fond	2.162:—
Ränta i bank	123.716:—	Årsböckerna	2.448:—
Ränta postgiro	302:11	Skånsk senmedeltid och renässans	1.500:—
Årsavgifter	43.000:—	Erlags moms	31.654:10
Årsböckerna: Återbetald moms	13.386:—	Övriga utgifter	9.016:—
Skriftserien Försäljning	6.220:42	Diskonto å årsavgifter	603.559:46
Skånsk senmedeltid och renässans Försäljning	1.204:10	Fondökningar	
Fondminskningar	1.382:—		
	Kronor 674.118:56		Kronor 674.118:56

Balanskonto den 31 december 1986

Tillgångar		Skulder	
Obligationer	325.000:—	Grundfond	535.000:—
Förlagsbevis	24.000:—	Dispositionsfond	340.834:91
Aktier	1.986.220:30	Resestipendiefond	37.442:—
Bank	190.678:15	”Skånsk Senmedeltid och Renässans”	744.240:12
Postgiro	14.640:21	Olga och Thorild Dahlgrens fond	83.297:—
		AB CWK Glerups fond	39.326:—
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000:—
		Knut och Alice Wallenbergs fond	5.000:—
		Harry Karlssons fond	15.809:05
		50-årsfonden	180.190:—
		Tegnér fonden	123.263:—
		Ada och Lars Werins fond	50.159:58
		Axel Kocks fond	10.780:—
		Mattias Olofssons fond	30.318:—
		Ruben Rausings fond	334.879:—
	Kronor 2.540.538:66		Kronor 2.540.538:66

Lund den 31 december 1986

Göran Palm

Specifikation av obligationer, förlagsbevis och aktier den 31 december 1986

Obligationer	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Staten	9,5	1977	50.000:—	50.000:—
Svenska Staten	10,0	1978	100.000:—	100.000:—
Konungariket Sveriges Stads- hypotekskassa	11,25	1976	25.000:—	25.000:—
Stockholms läns landsting	12,25	1978	50.000:—	50.000:—
Munksjö AB	9,875	1977	30.000:—	30.000:—
Mölnlycke AB	14,0	1981	20.000:—	20.000:—
Svenska Handelsbanken	13,0	1981	50.000:—	50.000:—
			Kronor	325.000:—

Förlagsbevis	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Skånska Banken	10,25	1978	24.000:—	24.000:—
			Kronor	24.000:—

Aktier	Nom.	Bokfört värde	värde
420 st. Boliden AB, serie A		95.760:—	12.000:—
1.897 st. AB Cardo		350.945:—	17.000:—
562 st. Industri AB Euroc		117.572:—	19.600:—
240 st. Höganäs, stam		122.400:—	9.400:—
1.126 st. Nobel Industrier Sverige AB		316.400:—	10.140:—
422 st. Skånska Banken		211.000:—	16.131:—
1.730 st. Skanska AB		427.310:—	3.500:—
1.000 st. Svenska Handelsbanken, stam		426.000:—	25.000:—
4.000 st Skåne-Gripen		172.000:—	203.000:—
1.000 st Argonaut		4.800:—	33.036:30
2.000 st L E Lundbergföretagen B		252.000:—	247.660:—
1.000 st Elektrolux B fria		311.000:—	321.755:—
3.000 st Pharmacia B		555.000:—	526.800:—
1.000 st L M Ericsson, serie B		214.000:—	254.968:—
1.000 st SCA, serie B		290.000:—	286.230:—
Kronor		3.866.187:—	1.986.220:30

Revisionsberättelse

Undertecknade, utsedda att granska Vetenskaps societetens räkenskaper för år 1986, har fullgjort vårt uppdrag och funnit räkenskaperna i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer.

Vi tillstyrker full ansvarsfrihet för skattmästaren och styrelsen för den tid revisionen omfattar.

Lund i maj 1987

Olof Nordström

Gunnar Törnqvist

Stadgar för Vetenskaps societeten i Lund

*Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948,
den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970,
den 20 nov. 1971 och den 19 nov. 1982.*

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskaps societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, särskilt genom

- att i sina acta befordra vetenskapliga verk till trycket,
- att lämna understöd till vetenskapliga undersökningar, för vilka detaljerad plan i särskild ansökan framlagts,
- att taga initiativ till och planlägga vetenskapliga forskningsföretag samt
- att anordna föredrag över vetenskapliga ämnen.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter, vartill komma hedersledamöter och seniorer. Till arbetande ledamöter skola företrädesvis yngre vetenskapsidkare väljas.

I Societetens styrelse och nämnder kunna endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äga deltaga i val samt sådana överläggningar och beslut som angå ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal må ej överstiga 70, de utländska arbetande ledamöternas ej 35, de stiftande ledamöternas ej 50.

§ 4

Arbetande ledamot kvarstår som sådan till fyllda 55 levnadsår. Han övergår därefter till gruppen seniores.

§ 5

Stiftande ledamot, vartill Societeten endast äger välja person som ådagalagt intresse för humanistisk vetenskap och kultur, erlägger en inträdesavgift av minst 2.000 kronor samt under vartdera av de 8 efter valet närmast följande åren en avgift av 1.000 kronor. Han äger alltid och i alla samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

Önskar stiftande ledamot på en gång erlägga samtliga återstående avgifter, äger han rätt till diskontoavdag å icke förfallna avgifter, räknat efter en räntefot som med 1 % överstiger högsta vid betalningstillfället gällande ränteläge för Svenska statens obligationer.

§ 6

Till Societetens hedersledamöter kunna väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga 7.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 7

Societetens angelägenheter handhavas av en styrelse, bestående av 9 ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skola minst 3 vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna skola ersättare väljas till ett antal av 3.

§ 8

Societetens styrelse väljes för en tid av 3 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 3 styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 9

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst 5 av dessa äro närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 10

Förslag till inval ingives i särskild motiverad skrivelse, undertecknad av minst 2 av Societetens arbetande eller stiftande ledamöter, till en valnämnd, bestående av Societetens praeses jämte 4 ledamöter med 2 ersättare. Societetens praeses är nämndens ordförande.

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljas av Societeteten med $\frac{3}{4}$ majoritet på förslag av valnämnden; dock skall sådant förslag först underställas styrelsens prövning. Valnämndens förslag upprättas med $\frac{4}{5}$ majoritet. Valnämnden är beslutför endast då den är fulltalig.

Stiftande ledamöter väljas med $\frac{4}{5}$ majoritet av styrelsen förstärkt med valnämnden. Endast beslut om inval införas i Societetens protokoll, ej förslag därom.

§ 11

Till tryckning i Societetens acta inlämnade skrifter granskas av en nämnd, bestående av sekreteraren jämte 4 arbetande ledamöter, representerande olika vetenskapsgrenar.

§ 12

Societetens nämnder väljas för en tid av 2 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 2 medlemmar och en ersättare i valnämnden samt 2 medlemmar i granskningsnämnden.

ÄMBETSMÄN

§ 13

Societetens ämbetsmän äro sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren. Till ämbetsmän kunna endast ledamöter boende i Lund och dess omnejd väljas.

§ 14

Sekreteraren och vid förfall för honom vice sekreteraren åligger:
att hålla förteckning över Societetens ledamöter,
att föra protokoll vid Societetens sammanträden, ävensom förbereda och föredraga de ärenden som där skola förekomma,
att befordra till verkställighet de vid sammanträdena fattade besluten,
att till varje högtidssammanträde uppsätta styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under sistförflutna år samt
att omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 15

Skattmästaren, som ansvarar för Societetens medel, åligger att närmast handha Societetens ekonomiska angelägenheter.
att föra Societetens räkenskaper, vilka avslutas med kalenderår, samt
att före den 15 maj avlämna föregående års räkenskaper till revisorerna.
Societetens värdehandlingar förvaras under två olika lås i bankfack, till vilket praeses har den ena nyckeln, skattmästaren den andra, eller också överlämnas de av praeses och skattmästaren till förvaltning av en banks notarieavdelning.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 16

Societeten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begära 10 ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant.
Högtidssammanträde hålles årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning annorlunda bestämmer.

§ 17

Societeten är beslutförför, om minst 10 av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller dessas ersättare äro närvarande. Endast närvarande ledamot äger deltaga i omröstning.

§ 18

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter, styrelse och nämnder förrättas med slutna sedlar om varje namn för sig, därest ej Societeten vid varje särskilt tillfälle enhälligt beslutar företaga omröstningen i annan ordning. Vid lika röstetal avgöres valet genom lottning.

§ 19

Ärende, som ej angivits i kallelse till sammanträde, får ej å detta företags till avgörande, om det ej enligt stadgarna där skall förekomma.

EKONOMI

§ 20

Av de stiftande ledamöternas inträdesavgifter bildas en dispositionsfond.
Av de stiftande ledamöternas årsavgifter bildas en grundfond, varav endast räntan må disponeras.

§ 21

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av ett år 2 revisorer med 2 ersättare, och skola revisorerna äga tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 22

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie (»Skrifter») ingående skrifter utsändas kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 23

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeten kan finna skäl att antaga.

§ 24

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden, och skola dessa beslut fattas med minst $\frac{2}{3}$ majoritet. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 4 eller av bestämmelserna i § 20 angående grundfonden icke fattas.

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av *M:r Olauus Petri Phase*, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. *Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ*, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Henrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. *Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning* utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundralet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951.

Vetenskapssocieteten i Lund

40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Finderup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrådsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar T. Westin*. Riksförståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sekticism mot fäderneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary sectarianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Sveneus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önerfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärshugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärshugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Sveneus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Sveneus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalsagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjödell*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vingé*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödell*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard – Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350. The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. III. Kvinnebyamuletten. 1987.

80. *Björn Wallner*. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes". Part I. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS. 1988.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekunst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
5. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd
6. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971
10. *Knut Knutsson* och *Göte Paulsson*. Dalby Klosters intäktsbok 1530–1531. 1983
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.

Årsbok 1920–1986

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Ur innehållet

Artiklar

Torsten Dahlberg: Dialektala särdrag i två omstridda tyska dramasmamlingar från 1600-talet jämte några bidrag till deras texthistoria

Carl Fehrman: Estetikens återkomst

Jöran Mjöberg: 1780-talets amerikanska värld genom utländska glasögon

Leokadia Postén: Lars von Engeström och den polska författningen av den 3 maj 1791 i belysning av hans diplomatiska rapporter 1788–1791

Torbjörn Vallinder: The impact of the American Constitution in Sweden since 1787

Alf Önerfors: "AD UTRUMQUE PARATUS". Karl X Gustavs sista sjukdom och död 1660

Minnesord

Povl Johannes Jensen av Stig Y Rudberg

Sven-Gösta Neumann av Alf Lombard

Jarl Hemberg av Göran Bexell

Lars Niléhn av Göran Rystad

Art nr 20101
Lund
University
Press

ISBN 91-7966-045-2